

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE YABANCI
SERMAYE YATIRIMLARI VE KIRGIZİSTAN
ÖRNEĞİ**

**TEZİ HAZIRLAYAN
NURBEK KARATALOV
02710038**

**TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. HÜSEYİN TAŞTAN**

**İSTANBUL
2012**

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE YABANCI
SERMAYE YATIRIMLARI VE KIRGIZİSTAN
ÖRNEĞİ

NURBEK KARATALOV
02710038

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:

Tezin Savunulduğu Tarih: ..6..Eyl.. 2012

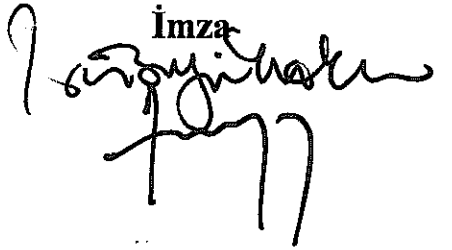
Tez Oy birliği / Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Ünvan Ad Soyad

Tez danışmanı: Doç. Dr. Hüseyin Taştan

Jüri Üyeleri: Prof. Dr. Turan Yay

Yrd. Doç. Dr. Esra Öztaman

İmza

İSTANBUL
EYLÜL, 2012

ÖZ

GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI VE KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİ

Nurbek Karatalov

Haziran, 2012

Son 20 yıl içerisinde doğrudan yabancı sermaye yatırımların (DYSY) dünyada ve özellikle geçiş ekonomisi olarak adlandırılan ülkelerde ekonomik gelişme, büyüme ve kalkınma süreçleri üzerinde önemli bir etken haline gelmiştir.

Bu çalışmanın amacı, DYSY'ların ülke ekonomilerinin gelişmesini ne şekilde etkilediği ve özellikle geçiş ülke ekonomileri açısından, DYSY'ları çekmek için gerekli altyapının oluşturulması açısından ülke ekonomisinde ne tür reformların ve yeniliklerin yapılması gerektiği ile ilgili bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (DYSY) geçmişte ve günümüzde birçok ülkenin iktisadi anlamda gelişme sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Bunun temel nedeni az gelişmiş (AGÜ) ve geçiş ekonomi ülkelerinin (GEÜ) hem gelişme süreçlerine başlayabilmeleri hem de istikrarlı kalkınmalarını sürdürebilmeleri için iç kaynakların yanında, dış kaynaklara da gereksinim duymalarıdır. Özellikle, yatırım kaynaklarının olmaması kısır döngüsünü kırarak dışa kapalı bir ulusal ekonomi modelinden çıkarak diğer dünya ekonomileri ile liberalleştiğinde, başka bir ifade ile dışa açık bir ekonomi haline dönüştüğünde, ülke içi yatırımlar yabancı sermaye ile de finanse edilebilir konuma gelmektedir. Bu bağlamda yapılan çalışmada doğrudan yabancı sermaye yatırımları kapsamında geçiş ekonomi ülkeleri tanımı ve piyasa yapıları ile ilgili teorik tanımlar verilmiştir. DYSY'ların GEÜ'lerine girişin sağlanması için bu ülkelerin özellikleri çerçevesinde gerekli yasal altyapı, uygulanması gereken teşvik politikası ve bölgesel yapılanma gibi konularda gerekli çözüm tavsiyeleri tespit edilmiştir.

Bir geçiş ekonomi ülkesi olan Kırgızistan örneğinde DYSY'ların ülke sektörleri bazında ve ülkenin makro ekonomik bazında analiz yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda DYSY'ların Kırgızistan örneğinde, bir geçiş ekonomi ülkesi olarak gelişmesi, büyümesi ve kalkınmasında önemli bir rol oynadığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, geçiş ekonomi ülkeleri, mukayeseli sektörler analiz ve ekonomik gelişme ve büyüme.

ABSTRACT

Foreign Direct Investments in Transition Economies: The Case of Kyrgyzstan

Nurbek Karatalov

June, 2012

During the last twenty years the foreign direct investments (FDI) have significantly effected the growth and development of the national economies around the world and as well as transition economies. This study examines the relationship between the economic development and FDI consequently what kind of infrastructural, legislative and innovative steps should be taken by the countries in order to attract FDI and pursue an increase in economic welfare.

In the past and nowadays the FDI has been played an important role in the development of many countries. The main reason is the lack of sustainable economy development and external financial sources beside the internal savings. In particular, by attracting an investment funding almost each closed national economy will open to the world trading and become more liberalized. Finally becoming a part of the world trading system it could attract the external financing in the form of foreign investments.

The paper describes and defines theoretical definitions of transition economy countries and related market structures, keywords within FDI conceptual framework. Considering the case of Kyrgyzstan as a transition economy country, we have given a solid analytics based on necessary legal framework, the type of regional economic structuring, described encouraging governmental policies and performed sectoral analysis of the Kyrgyzstan.

As a resut of the study we have obtained an information that the FDI has a direct and obvious impact on the economic growth and development of the transition economies.

Keywords: Foreign direct investment (FDI), transition economy countries, comparative macro and sectoral analysis, economic development and growth.

ÖNSÖZ

Yurtdışında okuyan herhangi bir öğrencinin nihai maksadı bence memleketine geri dönerek hizmet etmektir. Edindiği üst düzeyde bilimsel eğitimi, iş tecrübesini, çevre kurma ve hayatta kalabilme kabiliyetini gibi sıfatları barındıran bir hayata göz bakışı ile bunu başarabilecektir.

2002 yılında Dokuz-Eylül Üniversitesi, İktisat fakültesinden mezun olduktan sonra bilimsel eğitimimi daha iyi kavramam için ve babamın tavsiyesiyle Yıldız Teknik Üniversitesinde yüksek lisansa devam ettim.

Memleketimin problemlerini bilimsel araştırma aracıyla tespit etmek ve çözüm önerisini sunmak maksadıyla tez çalışma konusunun seçiminden tamamlanmasına kadarki süreçte katkılarıyla, fikirleriyle destek veren tüm YTÜ SBE öğretim görevlilerine ve özellikle danışmanlığımı yürüten Doç. Dr. Hüseyin Taştan'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Ayrıca, bu günlere gelmemde büyük pay sahibi olan anne ve babama, kardeşlerime, sevgili eşime, kızıma, değerli dostlarıma ve iş arkadaşlarıma anlayışları, destekleri ve yeni fikirleri için sonsuz teşekkür ederim.

İstanbul, Haziran 2012

Nurbek Karatalov

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLOLAR LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xi
1. GİRİŞ	1
2. YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI KAVRAMI, TANIMLARI VE ETKİLERİ	4
2.1. Yabancı Sermaye ile İlgili Kavramlar	4
2.1.1. Küreselleşme.....	5
2.1.2. Yatırım Kavramı ve Yabancı Sermaye Çerçevesinde Tanım	6
2.1.3. Uluslararası Sermaye ve ÇUŞ'ler	7
2.1.4. Ulusüstü Şirketler	10
2.1.5. Yabancı Sermaye Kavramı	11
2.2. Dış Kaynaklar	11
2.2.1. Dış Yardımlar	13
2.2.2. Dış Borçlar	14
2.2.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	15
2.2.4. Dolaylı Yabancı Sermaye Yatırımları	16
2.3. Kredi Notunun Tarihsel Gelişimi, Çeşitleri ve Kredi Notunun Belirlenme Kriterleri	19
2.3.1. Kredi Notu	19
2.3.2. Kredi Notu'nun Tarihsel Gelişimi ve Çeşitleri.....	19
2.3.3. Bir Ülke İçin Kredi Notunu Belirleme Kriterleri	20
2.3.4. Uluslararası Kredi Derecelendirme Kuruluşları	21
2.4. Yabancı Sermaye Gereksiniminin Nedenleri	22
2.4.1. Sermaye Yetersizliği.....	23

2.4.2. Teknoloji Transferi	25
2.4.3. Yönetim Becerisi	28
2.5. Yabancı Sermayenin Ülkeye Geliş Tercihlerini Etkileyen Faktörler.....	29
2.5.1. Ekonomik İstikrar	29
2.5.2. Siyasi İstikrar	30
2.5.3. Psikolojik (Kurumsal /Kültürel) Faktörler.....	31
2.5.4. Yatırımla İlgili Teşvik Politikaları.....	31
2.6. Yabancı Sermaye Hareketlerinin Etkileri.....	34
2.6.1 . Yatırım Yapılan Ülke Üzerindeki Etkileri.....	34
2.6.2. Yatırımı Gerçekleştiren Ülke Açısından.....	39
3. DÜNYA’DA DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI.....	41
3.1. Dünya’da DYSY’nın Gelişimi	41
3.2. Geçiş Ekonomi Süreci içerisinde Merkezi Orta Asya Ülkelerinde DYSY’larının Gelişimi.....	49
3.2.1. Geçiş Ekonomi Ülkeleri Tanımı	49
4. KIRGIZİSTAN’DA DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI	54
4.1. Geçiş Ülke Ekonomileri Grubuna giren Kırgızistan	54
4.2. Geçiş Ülke Ekonomilerinde Devletin Görevleri	55
4.3. DYSY’larının Tarihi Gelişimi, Yapısı ve Özellikleri	56
4.3.1. Tarihi Gelişimi.....	56
4.3.2. Kırgızistan Ekonomisinin Genel Yapısı ve Özellikleri	57
4.3.3. Göreceli Avantajları.....	59
4.3.4. Göreceli Dezavantajları	64
4.3.5. Yatırım Politikası Uygulamalarında Sorumlu ve İlgili Kuruluşlar.....	65
4.3.6. Şirket Tipleri ve Kuruluş İşlemleri	66
4.4. DYSY’larına Yönelik Düzenlemeler ve Uygulanan Teşvikler	69
4.4.1. Yasal Yapılanma.....	69
4.4.2. Bölgesel Yapılanma.....	71
4.4.3. Serbest Ekonomik Bölge Uygulamaları	74
4.4.4. Vergi Teşvikleri	76
4.4.5. Diğer Teşvikler	77
4.5. Kırgızistan Ekonomisinin Sektörel Yapısı ve DYSY’ların Sektörler Bazında Analizi	79

4.5.1. Kırgızistan Ekomonisinin Sektöreleri.....	79
4.5.2. Ekonomik Yapısı ve Sektörel Dağılımı	88
4.5.3. DYSY'ların Bölgesel Dağılımı.....	91
4.5.4. DYSY'ların Ülkelere Göre Sermaye Girişi	92
4.5.5. Özelleştirme Uygulamalarına Etkisi	94
4.5.6. DYSY'larının Kırgız Ekonomisine Genel Etkileri	97
5. SONUÇ.....	105
KAYNAKÇA	109
ÖZGEÇMİŞ.....	112

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo 1: Seçilmiş Bazı Ekonomi Grupları, Geçiş Ülke Ekonomileri ve Diğer Ülkelerde DYSY'ları (milyar \$).....	41
Tablo 2: Seçilmiş Bazı Ekonomiler ve Ülkelerin DYSY'ın GSYİH içindeki % payı.....	42
Tablo 3: Dünya Grup ve Ülke Ekonomilerinin GSMH düzeyi 1980-2009 (milyar \$).....	45
Tablo 4: Geçiş Ekonomi Ülkelerinde DYSY'ın GSMH içindeki % payı.....	50
Tablo 5: Kırgızistan'ın Temel Makro Ekonomik Göstergeleri.....	59
Tablo 6: Kırgızistan'da 2010 yılı sonu itibariyle Eğitim Düzeyi İstatistiği.....	62
Tablo 7: Kırgızistan'da Sektörler Bazında DYSY' Girişleri (milyon \$).....	88
Tablo 8: Kırgızistan'da Sektörler Bazında DYSY' Girişleri (%).....	90
Tablo 9: Kırgızistan'da DYSY'ların Bölgesel Dağılımı, (milyon \$).....	92
Tablo 10: Kırgızistan'da DYSY'ların Ülkeler İtibariyle Girişleri (\$'000).....	93
Tablo 11: Özelleştirilen Birimlerin Sektörler Bazında Dağılımı 1993-2004.....	95
Tablo 12: Kırgızistan'ın Temel Makroekonomik ve Sosyal Göstergeleri (2006-2010).....	97

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1:	Ekonomi Gruplarına Göre DYSY'ı 1990-2010 % olarak dağılımı.....	43
Şekil 3.2:	Dünya GSMH tutarı ile DYSY arasındaki ortalama ilişkisi, 1980-2009 (milyar \$).....	44
Şekil 3.3:	Ekonomi Gruplarına Göre DYSY'ları, Yıllar İtibariyle Gelişimi, (milyar \$).....	47
Şekil 3.4:	Ekonomi Gruplarına Göre Reel GSMH'nın değişimi % Olarak.....	48
Şekil 3.5:	Orta-Asya, Rusya ve Türkiye'de DYSY'ları (Cari Fiyatlarla, Milyon \$).....	52
Şekil 4.1:	Kırgızistan'ın Coğrafi Haritası	91

KISALTMALAR

AGÜ	: Az Gelişmiş Ülkeler
AmCham	: Amerikan Ticaret Odası
APEC	: Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği
ASEAN	: Güneydoğu Asya Uluslar Birliği
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
CCI	: Kırgızistan Sanayi ve Ticaret Odası
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirketler
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DYSY	: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları
EAEC	: Doğu Asya Ekonomik İşbirliği
EBRD	: Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankası
ECO	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
FPI	: (Foreign Portfolio Investment)Yabancı Portföy Yatırımı
GEÜ	: Geçiş Ekonomi Ülkeleri (Countries with transition economies)
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
IBC	: (Internatioanl Business Council) Uluslararası İş Konseyi
ICSI	: Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi
İGEM	: İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi
IMF	: International Monetary Fund
K.C.	: Kırgızistan Cumhuriyeti
KITIAD	: Kırgız Türk İşadamları Derneği
KOBİ	: Küçük ve Orta Boy İşletmeler Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (Multilateral Agreement on
MAI	: Investment)
NBKR	: NBKR: National Bank of Kyrgyz Republic, K.C. Merkez Bankası
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı
SEB	: Serbest Ekonomik Bölge
Som	: Kırgız Cumhuriyeti Para Birimi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TRIM	: Teknik Engeller Anlaşması (Trade-Related Investment Measures) Fikri Mülkiyet Patent ve Telif Hakları Anlaşması
TRIP	: (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights)
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Kalkınma ve Ticareti Geliştirme Konferansı
WDI	: Dünya Kalkınma Göstergeleri
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü

1. GİRİŞ

Son on beş yılda dünya ekonomilerinin teknolojik platformda neredeyse tamamen dışa açılmaları ile birlikte yabancı sermaye hareketleri veya uluslararası mali fonların önemli ölçüde serbestleşmiş olması, ülke mali piyasaları için gerek ulusal yatırımlarda tasarruf eksikliğini gerekse teknolojik yetersizliğini tamamlayan ve dış açıkları kapatmanın yolu olarak oldukça önemli bir konu olarak meydana gelmiştir. Aynı zamanda yabancı sermaye yatırımları ile ilgili herhangi bir ülke ekonomisi üzerine getirecekleri olumlu veya olumsuz etkileri konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bunun nedeni yabancı sermaye yatırımlarının girmiş olduğu ülkelerde ekonomik, siyasi, teknolojik ve insan faktörleri gibi birçok etkeni bir arada etkilemesi, ulusal düzeyde çıkarlar için değil, özellikle şahsi çıkarları doğrultusunda yön alarak çalışmasıdır. Ancak yabancı sermaye yatırımı gerçekleştiren ülkelerin veya ÇUŞ'lerin kendi çıkarlarını maksimize ederken aynı zamanda ulusal ülke çıkarlarının da gözardı edilmemesine de hizmet etmektedir.

Dünyada yabancı sermaye yatırımları 18. ve 19. yüzyıllarda dünya sanayi devrimi ile başlamış ve ÇUŞ'lerin dünya arenasına ortaya çıkması ile de çok büyük bir ivme kazanmıştır. I ve II. Dünya Savaşları ve o dönemde yaşanan 1929-1930 yılları ekonomik krizin (Great Depression) yabancı sermaye hareketleri açısından önemli bir dönemdir. Özellikle iletişim ve ulaşım araçlarında olmak üzere teknolojiye sağlanan ileri atılım gelişmeleri, sanayileşmiş ülkelerde ulusal düzeydeki şirketlerin diğer GOÜ'lerde ve AGÜ'lerde şirket paylarının satın alınması sonucu zamanla Çok Uluslu Şirket (ÇUŞ) kavramı meydana çıkmıştır. İlgili ÇUŞ'lerin giderek gelişmesi, ekonomik ve siyasi gelişmeler ve uluslararası boyutta gerçekleştirilen anlaşmalar yabancı sermaye hareketlerini dolayısıyla dünyanın küreselleşmesine hız kazandırmıştır. Yabancı sermaye yatırımlarına ülkemiz gibi geçiş ekonomi süreci içerisinde olan bir ülke tarafından ihtiyaç duyulmakla birlikte, geliştirmek ve gelişmiş ülkelerin de yabancı sermaye yatırımlarını çekmek için çok çaba sarfedildiği görülmektedir.

Bu nedenle geçiş ekonomi ülkesi açısından yabancı sermaye hareketleri olgusunu açıklığa kavuşturmak amacıyla çalışmanın birinci bölümünde yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin kavram, tanım ve kapsam, yabancı sermaye yatırımları ile ilgili yaklaşım teorileri, çeşitler ve gereksinim nedenleri, yabancı sermaye yatırımı

yapılmasını belirleyen ve etkileyen faktörler, teşvik politika yönleri açıklanacaktır. Bununla birlikte çalışmada, yabancı sermaye yatırımları kararının alınmasında önem arzeden ülke kredi notu kavramı kapsamında; kredi notunun tanımı, tarihsel gelişimi, çeşitleri ve belirleme kriterleri hakkında kısaca bilgi verilecektir. Kredi derecelendirme kuruluşları çerçevesinde; Standard&Poor's, Moody's, Fitch ve kredi derecelendirme kuruluşlarının etkilerine değinilecektir. Uluslararası kredi derecelendirme kuruluşların derecelendirme yöntemlerinden de bahsedilecektir.

İkinci bölümde ise dünyada yabancı sermaye yatırımlarının tarihsel gelişiminden bahsedilecektir. Daha sonra dünyanın çeşitli grup ekonomileri çerçevesinde geçiş ekonomi ülkeleri grubunun tanımı ve bu ülke grubu içerisinde yabancı sermaye hareketlerinin tarihsel gelişim süreci ile ilgili bilgi verilecektir. Geçiş ülke ekonomilerine ilişkin olan ülkeler grubuna en yakın Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) yer almaktadır. Bu grup içerisinde olan ülke ekonomilerinde yabancı sermaye yatırım mevzusu, istatistiki veriler, sorunlar ve çözüm yaklaşımlarından söz edilecektir.

Üçüncü bölümde ise Kırgızistan'ın bağımsızlığı sonrası (1991) dış dünyaya açılması ve buna bağlı olarak yabancı sermaye hareketlerinin başlamasıyla birlikte, 1991 ve 2005 dönemi arası (birinci darbe) ve 2005-2010 (ikinci darbe) dönemi ve 2010 yılı sonrası olmak üzere üç döneme ait ülke gelişimi ve yabancı sermaye hacminin değişimi ve gelişmesi özetlenecek. Bu dönemler içerisinde ayrıntılı olarak yabancı sermayenin hacmi, giriş-çıkış hareketleri ve etkileri tarihsel çerçevede anlatılacaktır. Kırgızistan'da yatırım iklimi, yabancı sermaye yatırımlarına yönelik düzenlemeler ve uygulanan teşvik politikaları ile ilgili ayrıntılar açıklanacaktır. Ayrıca yabancı sermaye yatırımlarının ülkenin ekonomi sektörlerine göre dağılımı ve doğrudan etkileri de üçüncü bölümde yer alacaktır.

Çalışmanın dördüncü bölümü sonuç niteliği taşımaktadır. Tez çalışmasının amacı, Kırgızistan'ın ekonomik olarak gelişmesi ve kalkınması için kapsamlı ve çok yönlü, yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye istikrarlı, uzun dönemli girişini sağlayacak bir politika geliştirmesi ve uygulaması gerekmektedir. Tabii ki bu sadece yabancı sermayenin ülkeye getirilmesinde geçici bir enstrüman olarak değil, bir stratejik politika çerçevesinde değerlendirilmesi ihtiyacını doğurmaktadır. Etkili bir şekilde dış borçlanma politikasının uygulanmasının yanısıra yatırım geri dönüşüm oranı hızlı

olan projelerin öncelikli niteliği itibariyle uygulanması önemlidir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, yukarıda bahsedilen stratejik politika ve yöntemlerinin geliştirilmesinde yön verecek fikirler açıklanmaya çalışılmıştır.

2. YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI KAVRAMI, TANIMLARI VE ETKİLERİ

Yabancı sermaye girişlerinin ülke ekonomilerin kalkınmalarını finanse etmekte kullanabilecekleri finansman kaynaklarından biridir. Bu durum hem gelişmiş hem de GOÜ'ler için hemen hemen aynı niteliğe sahiptir. Herhangi bir ülkenin ekonomik olarak gelişmesi ve kalkınması için zaman zaman kendi öz kaynakları ile karşılanamayacak boyutlara ulaşıldığında ek finansman gereksinim duyar. Muhtelif finansman kaynaklarının her birinin ayrı ayrı yönlerden avantaj ve dezavantajları olabildiği gibi, yabancı sermayede de bu durum mevcuttur. Ancak etkili bir biçimde kullanıldığı ve yönlendirilebildiğinde yabancı sermayeden nihai olarak ülkelerin büyüme ve kalkınma çabalarında önemli ölçüde yararlandıkları da gerçek bir olgudur. Bu bölümde yabancı sermaye öncelikle tanımı ve kapsamı yönü ile detaylı bir şekilde ele alınacak, konunun teorik temelleri verilecektir. DYSY'nı belirleyicileri ve teşvik politikaları üzerinde durulacak ve teşviklerin yatırım kararları üzerindeki etkinliği irdelenecektir.

2.1. Yabancı Sermaye ile İlgili Kavramlar

İktisat literatüründe yapılan tanımlamalar genel olarak yabancı sermayeyi “bir ülkenin, karşılığını değişik şekillerde ileride geri ödemek üzere kısa, orta ve uzun sürede ekonomik gücüne ekleyebileceği ve başka ülkelerden temin ettiği mali ve teknolojik kaynaklar” olarak ifade edilebilir (Pehlivan, Günaydın, 1996, 1). Yabancı sermaye, yabancı bir kaynağın ülkeye lisans anlaşmaları, portföy yatırımı ve üretime yönelik olarak doğrudan yatırım şeklinde ithal edilmesini ifade etmektedir (Abanuz, 2004, 1; Akdiş, 1998, 61-90). Yabancı sermaye yatırımlarının küresel, tarihsel ve sektörel olarak incelemeden önce yabancı sermaye ile ilgili olan küreselleşme, endüstriyel ve teknolojik gelişme, çok uluslu ve ulusüstü şirket, doğrudan ve dolaylı yatırım kavramlarını açıklamak yararlı olacaktır.

2.1.1. Küreselleşme

Küreselleşmenin en temel anlamı geçmiş yüzyılın sonunda dünyada ekonomik, politik ve sosyal platformlarda ülkelerin ekonomik birleşme ve entegrasyon süreci olarak tanımlanabilir. Başka bir ifade ile dünyanın yeniden yapılandırılmasına küreselleşme süreci denmiştir. Bu süreç, önceki dönemlerde yaratılmış, gelişmiş ülkeler, GOÜ' ayrımını; sanayileşmiş ülkeler, sanayileşmekte olan ülkeler ayrımını; merkez ülkeler, çevre ülkeler ayrımını ortadan kaldıran bir yapı haline gelmiştir.¹

Küreselleşme kavramı dünyada yaşanan sosyal, ekonomik, politik ve kültürel alandaki değişimleri açıklamada kullanılan bir kavram olduğundan küreselleşmenin tanımı ve anlamı kişiden kişiye değişmektedir.² Küreselleşme kavramı, en genel anlatımıyla ulaşım, haberleşme ve bilgi işlem teknolojisindeki gelişmelerin, toplumsal ve kültürel düzenlemeler üzerinde mekansal uzaklıklardan kaynaklanan farklılıkları ortadan kaldırdığı toplumsal bir süreci anlatmak üzere kullanılmaktadır.³ Ekonomik anlamda küreselleşmenin üç boyutu dikkat çekicidir; ticari küreselleşme, mali küreselleşme ve üretimin küreselleşmesi. Ticari küreselleşme veya küresel ticaret, diğerlerinden daha eski bir gelişmedir. Bu gelişme, 1947'de kurulan GATT çerçevesinde gümrük tarifeleri ve kotaların kaldırarak uluslararası ticaretin evrensel boyutlarda serbestleştirilmesi çalışmaları ile başlatılmıştır. Bugün GATT'ın yerini Dünya Ticaret Örgütü-DTÖ geçmiş bulunmaktadır. Mali küreselleşme, ülkelerin kısa ve uzun vadeli sermaye akımlarıyla ilgili olarak uygulamakta oldukları engellemelerin ve kısıtlamaları kaldırıp yurtiçi piyasalarını dünya piyasaları ile bütünleştirmelerinin bir sonucudur. Bu gelişmeler dolayısıyla sermayenin uluslararası alanda dolaşımında büyük artışlar olmuş ve dünya tek bir mali piyasa durumuna dönüşmüştür. Ekonomik küreselleşmenin üçüncü boyutu üretimin küreselleşmesidir ki bu da sınır ötesi üretim artışlarını ifade eder. Başka bir deyişle, günümüzde dünya üretiminin çok önemli bir payı çok uluslu işletmeler tarafından ana ülke sınırları dışında gerçekleştirilmektedir.⁴

¹ Süleyman Kevük, "Küreselleşme Paradoksu", <http://www.ekodialog.com/Makaleler/kureselleşme-paradoks1.html>, [01 Mart 2012].

² Elife Akış, **Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye'deki Gelişimi**, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2002), 5.

³ Birol Efe, **Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Analizi: İzmir Örneği**, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2002), 1.

⁴ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, (Geliştirilmiş 13.Baskı, İstanbul,1999), 190.

Küreselleşme olgusu aşağıdaki esas dört faktörden etkilenmiştir. Bunlar:⁵

- İnsan kaynaklarının hareketliliği (Örn: Göç, Sığınma, Mülteciler vb.)
- Mali finansal hareketlilik (Örn: Borçlar, Krediler, Yardımlar vb.)
- Doğal kaynakların üzerinden kontrol (Örn: Enerji, Petrol, Doğalgaz, Madenler, Mineraller vb.)
- Güç dengesindeki değişiklikler (Örn: Güvenlik ve İşbirliği, İttifaklar, Askeri Güçler vb.)

Globalleşen dünyada artık siyasi ve ülke sınırları eskisi kadar önemli değildir. Böylece küreselleşme sürecinde üç esas yaklaşımın giderek önemli olduğu görülmektedir.

Birincisi, DYSY'ların zamanla önem kazanması. İkincisi, şirketlerin birleşmeleri ve birbirin satın almaları (mergers&acquisitions). Üçüncüsü ise ülkelerarası mal ve hizmet ticaretinin (trading of goods and services) artmasıdır. Doğrudan yabancı yatırımlar özellikle az gelişmiş ülkeler için daha fazla önem taşır. Çünkü doğrudan yatırımlar az gelişmiş ülkelerin tasarruf açıklarını karşılar, gelişmiş ülkelerle olan teknolojik farklılığı azaltır.⁶ Küreselleşme günümüzde hacim ve derinlik kazanarak en somut ve belirgin biçimde finansal yapılarda ve dış ekonomik ilişkilerde ortaya çıkmış ve dış ödemeler bilançosunun cari işlemlerin serbestleştirilmesiyle başlayan dışa açılma süreci hızla sermaye hareketlerine yayılmıştır.⁷

2.1.2. Yatırım Kavramı ve Yabancı Sermaye Çerçevesinde Tanım

En asıl konumu itibariyle 'yatırım' kavramı kar amacıyla orta ve uzun vadeli herhangi bir iş faaliyetine yatırılan sermaye değeridir. Bu sermayenin değeri bir mali kaynak olduğu gibi mali olmayan, başka bir ifade ile işgücü, demirbaş vs. türde de olabilir. Ekonomik anlamda yatırım, bir ekonomide herhangi bir dönem içerisinde sermaye stokunu, yani üretim araçları toplamını artırmaya yönelik yapılan harcamalardır.⁸ Ayrıca yatırım ve spekülasyon arasında ince bir farkın olduğunun altını çizmek gerekir. Genel anlamda ayırt edici en önemli kriter olarak yapılan faaliyetin süresine bakılır. Eğer herhangi bir faaliyet 1-3 yılları arası ya da bu

⁵ Küreselleşme, <http://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%BCreselle%C5%9Fme>, [22 Şubat 2012].

⁶ Oguz Kaymakçı, **Ekonomik Küreselleşme Perspektifinde AB ve AB-Türkiye İlişkileri**, 2. bs. (İstanbul: Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, 2006), 239.

⁷ Taner Berksoy, Burak Saltoğlu, **Türkiye Ekonomisinde Sermaye Hareketleri**, (İstanbul Ticaret Odası, 1998).

⁸ Deniz Arıkan, **Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları**, 1 bs. (İstanbul: Arıkan Basım Yayın, 2006), 3.

süreden daha fazla ise yatırım niteliğini taşır ve bir yıldan kısa süreyi kapsadığı takdirde spekülasyon hareketi olarak tanımlanır. Yatırım kavramının yabancı sermaye yatırımı kapsamı çerçevesinde benzeri tanımlarda görüldüğü üzere yabancı sermaye yatırımları üç ana başlık incelenebilir;

1. Gelişmiş ekonomiler tarafından gelişmekte olan ekonomilere yapılan bağış, hibe ve kredi şeklindeki “resmi sermaye hareketleri”,
2. Ticari koşullar altında sermayenin bir ülkeden diğer bir ülkeye hareket etmesini ifade eden ve “portföy yatırımı” olarak da adlandırılan “özel sermaye hareketleri”,
 - Direkt yabancı sermaye yatırımları, ülkeye ithal edilen makine ve teçhizat, yönetim ve örgütsel tecrübeler, teknoloji ve ara mal ve mamül girdileri yer almaktadır.
 - Uluslararası literatürde yer alan çalışmalarda da uluslararası sermaye akımı global bazda gerek gelişmiş gerekse GOÜ’de iki temel şekilde tasnif edilmiştir. Bunlar;
 - Yabancı Portföy Yatırımları (Foreign Portfolio Investments, FPI)
 - DYSY’ları (Foreign Direct Investments, FDI)’dır.

Sermaye transferi teorisine göre de, yabancı sermaye transferlerini, “DYSYları” ve “Yabancı portföy yatırımları” olmak üzere iki grupta incelemek mümkündür (Yıldırım, 2004: 2) Bu iki grubun tanımı kısaca şu şekilde verilmektedir;

1. Yabancı Portföy Yatırımları (Foreign Portfolio Investments-FPI): Riske uygun en yüksek getirinin sağlanması için diğer bir ülkede hisse senedi, tahvil, bono şeklinde yapılan, DYSY’ları dışındaki yatırımlardır.
2. DYSY’ları (Foreign Direct Investments-FDI): Direkt olarak diğer bir ülkedeki varlıkların sahiplerine yapılan fabrika, araştırma ve geliştirme, teknoloji v.b. konulardaki yatırımlardır. Bir firmanın üretimini, kurulu olduğu ülkenin sınırları ötesine yaymak üzere yabancı ülkelerde tesis kurması veya mevcut üretim tesislerini satın alması veya transfer edilmesi DYSY’ı olarak nitelendirilir (Abanuz, 2004, 2).

2.1.3. Uluslararası Sermaye ve ÇUŞ’ler

Mali kaynakların göreceli olarak fazla olan bir ülkeden nisbeten sermayesi kısıtlı fakat diğer üretim faktörlerin (emek, doğal kaynaklar vs.) bol olduğu bir ülkeye transferi uluslararası sermayenin hareketi olarak tanımlanabilir. Dünya gelişmiş ülke

ekonomilerinin özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra uygulanan liberal ekonomik politikaların sonucu hızlı bir şekilde ülkelerarası küresel ekonomik entegrasyon süreci başlamıştır. Uluslararası sermaye hareketleri özel ve resmi sermaye akımları olmak üzere iki gruba ayrılır. Uluslararası özel sermaye akımına doğrudan ve dolaylı sermaye yatırımları girer ve bir önceki başlık altında kısaca tanımlanmıştır. Tanımlayan kısım ise resmi sermaye yatırımları olup kredi ve hibe biçiminde olabilir. Krediler belirli bir vadesi olan ve faizi ile birlikte geri ödenmesini gerektiren fonlardır. Hibeler ise bağış niteliğinde olup, geri ödenmesi sözkonusu değildir. Ancak resmi fon hareketleri daha çok kredi biçiminde olduğu için hibelerin toplam fon hareketlerin içindeki payı göreceli olarak düşüktür. Kredi niteliğinde olan fon hareketleri genellikle ekonomi veyahut sektörü kalkınma amaçlı olduğu için genelde sözkonusu yabancı ülke hükümetleri ile uluslararası ekonomik ve mali kuruluşlar tarafından sağlanır.⁹

Gelişmiş ülke ekonomilerindeki finansal ve organizasyon anlamında dev şirketler kendi ülke faaliyet alanından çıkarak başka ülke ekonomilerindeki şirketleri satın alması yada onlarla birleşmesi sonucu oluşan şirketler, ÇUŞ'ler olarak tanımlanabilir. Kendi ülkesinin dışında birden fazla ülkede devamlı sınai faaliyet gösteren şirketler "ÇUŞ" kapsamında kabul edilmektedir.¹⁰ ÇUŞ'leri tanımlamakta kullanılan en temel kriter, bu şirketleri tek merkezli (ethnocentric), çok merkezli (polycentric), ve dünya merkezli (geocentric) uluslararası şirketler olarak ayırmaktadır.¹¹ Buna belirgin bir örnek olarak dünyada önde gelen ÇUŞ'ler şöyledir; BP (British Petroleum), Google, Agip, Nestle, Coca-Cola, EFES, Siemens, Toyota v.b.. ÇUŞ'lerin sahip olduğu yatırım kapasiteleri, ekonomi gelişmesinde zincir etkisini yapabilme olanakları nedeniyle hemen hemen tüm ülkeler ÇUŞ'leri kendi ülkelerine çekebilmek için en uygun yatırım koşullarını yaratmaya çalışacaktır. Bunlardan bir kaç düşük veya teşvikli vergi politikasını, rahat çevre ve iş yürütme yasalarını uygulamaya çalışırlar. ÇUŞ'ler DYSY'lerinin birincil kaynağı olduğundan

⁹ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, Gtlmş 13 bs. (İstanbul: Güzem Can Yayınları, 1999), 696.

¹⁰ T.Güngör Uras, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları**, 1 bs. (İstanbul: Formül Matbaası, 1979), 37.

¹¹ Natig Mecidov, "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Etkilerinin Analizi" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2004), 2.

az gelişmiş ve gelişmekte olan devletlerin ekonomileri ve sosyal politikaları üzerindeki etkileri devam etmektedir.¹²

Uluslararası Ticaret Odası'nın 1969'da İstanbul'da toplanan 22. Kongresinin raporuna göre, bir uluslararası işletmenin yabancı ülkelerdeki üretimi, toplam üretiminin en az %25-30'unu geçtiği zaman veya üretim bilinmiyorsa yabancı ülkelerdeki karların önemli oranına veya bunlar da bilinmiyorsa yabancı ülkedeki personeli toplam personelin önemli bir oranına ulaştığı zaman bu işletmeye çok uluslu işletme denir.¹³ Bu tanımlamadan sonra ÇUŞ'lerin belirlenmesinde önemli üç kriter meydana gelmektedir. Bunlar şirketin ticari karı, üretim hacmi ve istihdam edilen personel sayısı olarak sayısal ve oran olarak ülke ekonomisi içerisindeki payı gelmektedir. Uluslararası firma, direkt yabancı sermaye yatırımları yapmak suretiyle birden fazla ülkede gelir yaratıcı aktiflere sahip olan veya bu aktifleri kontrol eden ve böylece kendi kaynak ülkesi dışında mal veya hizmet üreten, yani milletlerarası üretim yapan firma demektir.¹⁴ Her ÇUŞ' üç çeşit işlemin yapıldığı piyasayı kapsar. Söz konusu işlemler, yabancı firmalardan ana firmaya yapılan satışlar, ana firmadan yabancı şubelere yapılan satışlar ve farklı ülkelerdeki yabancı şubeler arasında yapılan satışlardır.¹⁵ ÇUŞ'lerin sadece ekonomik değil aynı zamanda politik nüfuz kaynağı olduğuna dair birçok kanıt mevcuttur. Bunun nedeni neredeyse bir şirketin ülke ekonomisini yönetebilme gücüne erişmesidir. Günümüzde bazı devletler A.Ş. mantığındaki yönetim anlayışına eğilim gösterirken bazı şirketlerinde adeta devlet görüntüsünde olması küresel sistemin paradoksal özelliklerinden biridir. Mitsubishi bu duruma örnek teşkil eden şirketlerdendir. Bu şirketin toplam ekonomik faaliyeti dünyanın en büyük nüfusuna sahip dördüncü ülkesi olan Endonezya'nın ekonomik faaliyetinden daha büyüktür. Mitsubishi grubundaki 160'ı aşan şirket sayısı, şeker kamışından gemiye, bankacılıktan kimyasal maddelere kadar pek çok alanda faaliyet göstermektedir.¹⁶ 19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde ortaya çıkan güçlü sanayi şirketlerine artık ulusal pazarlar yetmez olmuş ve dış piyasalara açılmaya başlamışlardır. Bu bağlamda modern uluslararası imalat 1865 yılında Alman kimya

¹² Çok Uluslu Şirketler, <http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87ok%27uluslu%C5%9Firket> , [25 Kasım 2011].

¹³ Uras, **age**, 2.

¹⁴ Mehmet Şahin, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları**, (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1975), 27.

¹⁵ Efe, **age**, 29.

¹⁶ Kaymakçı, **age**, 242.

devi Alfred Bayer'in New York'ta, iki yıl sonra da Amerikan Singer şirketinin Glosgow'da açtıkları fabrikalarla ortaya çıkmış ve bunları yüzyıl sonlarında Ford, General Motors, General Elektrik ve Texaco gibi Amerikan şirketlerinin Avrupa pazarında yabancı ortak arayışına girmesi izlemiştir. Ancak kısa zamanda Avrupalı şirketlerde bu yarışa katılarak Fiat gibi 1907'de Avuşturya'da, 1909'da ABD'de ve 1912'de Rusya'da imalat kolları kurmuştur. Bosch, Fransa ve İngiltere'de 20. yüzyılın ilk yıllarında otomobil parçaları üreten fabrikalar açmıştır.¹⁷ 1970 yılların başında dünyada çapında 7 bin civarında ÇUŞ'ler faaliyet gösterirken bunun içerisinde aynı dönemde Amerikan ÇUŞ'lerine bağlı yavru şirketler tarafından yapılan toplam üretim, parasal değer olarak ABD ihracatının yaklaşık 4 katından daha büyük olmuştur. 1970 yılına kadar ABD ihracatının %62'si ve ithalatının %34'ü bu firmalar tarafından yapılmaktaydı. 1977'de ABD'nin sahip olduğu ÇUŞ'lerin sayısı 2.826, İngiltere'nin 1.706 ve Batı Almanya'nın 1.450 iken aynı dönem içerisinde Japonya önde olmak üzere bazı GOÜ'de ÇUŞ'ler de kurulmayı başlandığı görülmüştür. 1980'li yıllarda DYSY'ları dünya ihracatından 2,5 kat daha hızlı büyümüştür. Şöyle ki, 1975 yılında 8,7 milyar \$ olan DYSY'ları 1985'de 10 milyar \$'a ulaşmıştır.¹⁸ ABD Ticaret Odası'nın (The U.S. Chamber of Commerce) bünyesinde kayıtlı olan şirketlere yaptığı oldukça geniş ve ciddi anket çalışmaları, Amerikalı ÇUŞ'lerin yatırım yapmak için belirledikleri potansiyel ülkelerde ne gibi özellikler aradıklarının cevabını araştırmıştır. Bu anketlerin sonuçlarına göre ÇUŞ'lerin gidecekleri ülkede 12 temel kriter aranmaktadır. Bu kriterler yerel piyasanın özellikleri, piyasaya giriş koşulları, işgücü, yerel para birimi, sermaye ve kar transferi, fikri mülkiyet haklarının korunması, ticaret politikalar, devlet düzenlemeleri, vergi oranları ve teşvikler, politik istikrar, makroekonomik politika çerçevesi, altyapı destek hizmetleri olarak özetlenebilir.¹⁹

2.1.4. Ulusüstü Şirketler

ÇUŞ'lerin ana merkez yönetim ofisine bağlı olarak çeşitli ülkelerde şubeleri veya temsili ofis aracılığıyla faaliyet gösteren bir kar amaçlı yapıdır. Ulusüstü veya Uluslarötesi (Transnational) şirket, çokuluslu bir şirket gibi kabul edilen ve yönetimi çeşitli uluslardan gelen kişilerden olan kuruluş tarafından geliştirilen firmadır.²⁰

¹⁷ Mecidov, **age**, 200.

¹⁸ Mecidov, **age**, 201.

¹⁹ Arıkan, **age**, 29.

²⁰ Uras, **age**, 3.

Ulusüstü şirket, herhangi bir ülkeye bağlı olmadan kurulacak, kanun açısından da bir milliyete sahip bulunmayarak, kuruluşu uluslararası bir organ tarafından tescil edilecek, faaliyetleri bu organca kontrol olunacak ve kuruluş vergisini bu uluslararası organa ödeyecektir.²¹

2.1.5. Yabancı Sermaye Kavramı

Yabancı sermaye kavramı; iktisadi gelişmeler, iktisadi sistemler, ödemeler bilançosu v.b. pek çok açıdan ele alınarak tanımlanabilir.²² Genel olarak yabancı sermaye kavramı bir ülkenin karşılığını ödemeksizin veya ileri bir tarihte ödemek üzere dış ülkelerden sağladığı iktisadi kaynak,²³ olarak tanımlanabilir. Bir yatırımın yabancı sermaye yatırımı olabilmesi için aşağıdaki değerlerden bir veya bir kaçını bünyesinde barındırması gerekmektedir.²⁴

- Yabancı para şeklinde getirilen sermaye ve oto finansman yoluyla sermayeye eklenen karlar
- Makine ve donanımı şeklinde gelen aynı sermaye
- Lisans, Patent, Know -How gibi fikri hak ve hizmetler

Literatürde yabancı sermaye yatırımları şu üç ana başlık altında toplanmıştır;

1. Gelişmiş ekonomiler tarafından gelişmekte olan ekonomilere yapılan bağış, hibe ve kredi şeklindeki “resmi sermaye hareketleri”,
2. Ticari koşullar altında sermayenin bir ülkeden diğerine hareketini ifade eden ve “portföy yatırımı” olarak da adlandırılan “özel sermaye hareketleri”,
3. DYSY’ları.

2.2. Dış Kaynaklar

Az gelişmiş yada GOÜ’de yeterli bir gelişme ve kalkınma düzeyini gerçekleştirebilmek için GSMH’nın önemli bir payını geri dönüşüm oranı yüksek olan yatırımlara ayırması gerekir. Yatırımların ana kaynağı tasarruf olduğu için yüksek bir yatırım oranı, tasarrufların arttırılmasına birebir bağlıdır. Fakat GOÜ bu noktada, Nurske’nin deyimi ile, bir ‘kısır döngü’ (vicious circle) içinde bulunurlar.

²¹ Uras, age, 30.

²² Okay Yücer, “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişimi ve 1980 sonrası Yatırımların Sektörel ve Ülkelere Göre Dağılımları”, (Yüksek Lisans Tezi, YTÜ, 1994), 3.

²³ Kenan Bulutoğlu, **100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye**, (İstanbul: Gerçek Yayınları, 1970), 5.

²⁴ Yücer, age, 4.

Milli gelirin yetersiz olması nedeniyle, bu ülkelerde tasarruf oranı düşüktür.²⁵ Dış kaynaklar veya dışarıdan transfer edilen tasarruflar, iç tasarruf yetersizliği nedeniyle ihtiyaç duyulan genelde mali kaynak yetersizliğini tamamlayan bir değerlerdir. Bazen iç tasarruflar yeterli olsa da makine, ekipman, teknik bilgi-teknoloji, yönetim ve örgütsel tecrübeler ithal edebilmek için ulusal tasarruflar yetersiz kalır ve yabancı kaynağa ihtiyaç duyulur. Dış kaynaklar, geçici yada devamlı (nisbeten düşük miktarda) dış yardımlar, dış borç, yabancı sermaye yatırımları şeklinde olabilir. Yabancı sermaye yatırımları doğrudan (direkt) yabancı sermaye yatırımları ve dolaylı yabancı sermaye yatırımları (portföy yatırımları) olarak ikiye ayrılır. Yabancı sermaye yatırımlarının iktisadi ve siyasi birçok nedeni olabilir. Salt iktisat teorisi modelinde ülkeler arası sermaye hareketlerinin sebebi sermayenin karlılık derecelerindeki farklılıklardır.²⁶ Ancak bu model siyasi nedenler ve ülkenin izlediği mali politikaların yatırım yapılacak ülke tercihinin etkilediği dikkate almadığından yetersiz kalmaktadır. İktisaden az gelişmiş ülkelerde yeterli miktarda sermaye yoktur, buna mukabil emek bol iken gelişmiş ülkelerde bu durum tam tersidir. Bu nedenle sermayenin ucuz olduğu ülkeden emegin ucuz olduğu ülkeye doğru bir akım olmaktadır.²⁷ Tüm ekonomik ilişkilerde olduğu gibi yabancı sermaye ilişkilerinde de esas olan tarafların menfaat dengesinin kurulmasıdır.²⁸

Raymond Vernon'un sistemleştirdiği ürün dolaşımı kuramına göre, ilk önce ürünler ya da üretim süreci için yapılan yenilik üretildiği ülkenin iç pazarına sürülür. İkinci aşamada üretim yaygınlaştıkça üretici sayısı artar, iç pazarda rekabet yoğunlaşır, bu durum firmaları ihracat için yeni pazarlar aramaya yönlendirir. Üçüncü aşamada ise yabancı rakiplerin ürünleri taklit etme olasılıkları artınca, yeniliğin yapıldığı ülkenin girişimleri hem pazara egemen olmayı sürdürmek hem de daha düşük personel maliyetinden kar etmek için yabancı pazarlara yatırım yaparlar. Bunun ardından iç pazardaki üretim terk edilerek, talep dışarıda halihazırda bulunan ulusal firmaların şubeleri tarafından karşılanır.²⁹ ÇUŞ'ler, doğrudan yabancı yatırıma karar verirken, dış piyasaya ne şekilde açılacaklarını da araştırırlar. Gidilecek ülkenin yapısı ve

²⁵ Seyidoğlu, **age**, 697.

²⁶ Bulutoğlu, **age**, 23.

²⁷ İlhan Yılmaz, "Dünyada ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler", **Dünyada ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler (İnceleme Yarışması) Yased**, Yayın no: 33, s.46 (1988),

²⁸ Uras, **age**, 20.

²⁹ Jacques Adda, **Ekonominin Küreselleşmesi**, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 96.

karakteristiklerine göre bir yatırım stratejisi belirlenir. Bu stratejilerin en çok uygulananları şunlardır.³⁰

- Kendisine ait yeni bir şirket kurması (greenfield investment)
- Yerel şirketlerle yapılan ortak girişimler (joint ventures)
- Mevcut bir firmayla birleşme ya da onu satın alma (mergers & acquisitions)
- Daha çok ortakla stratejik birleşmeler oluşturma (strategical alliances)

2.2.1. Dış Yardımlar

Genel anlam itibariyle karşılıksız veya bağış niteliğini taşıyan, ülke sınırları dışından gelen mali veya mali olmayan fonlar, kaynaklar dış yardımlar olarak tanımlanır. Hibe şeklinde olan dış kaynakların temini her zaman mümkün olmayabilir. Dış borçların bir kısmı da hibe/bağış niteliğini taşıyabilir. Bağış olarak gelen dış kaynakların karşılığı daha sonra geri ödenmemektedir.³¹ Bağış şeklinde gelen yabancı sermayenin payı uluslararası yabancı sermayeye göre oldukça düşüktür. Yabancı sermaye bir ülkeye çok cazip şartlarda giriyorsa, bu durum, siyasal ödünlerin yüksek olduğunun bir dış belirtisidir.³² 1929 yılında Büyük Bunalım'ın (Great Depression) çıkmasının ardından dünya ekonomisindeki daralma ve endüstriyel ülkelerin üretim fazlalarını eritememeleri gibi ekonomik nedenler II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yerleştirilen finans sistemi, uluslararası ödeme dengesizlikleri için iki ya da çok taraflı bir kamu finansman sistemidir.³³ 1947 yılında ABD, Sovyetler Birliği tehdidine karşılık Truman Doktrinini açıklamış ve kaynak ihtiyacı olan stratejik öneme sahip ülkelere kaynak aktarmaya başlamıştır. Truman Doktrini kendisinden sonra gelecek olan Marshall Planı'na sağlam bir zemin hazırlamıştır.³⁴ Bağış yardımları, askeri yardım adı altındaki bu yardımlar çoğunlukla bloklara, egemenlik arayanlara yada alanlarına veya tampon devlet olarak bloklar arası ya da bloklara yakın kanatlara alınan devletlerde görülmektedir. “Bağış”, “kredi” isimleri altında çok kere iyi niyet gösterileri ile yapılan kaynak transferlerinin peşlerinden getirdikleri “siyasi-askeri-ekonomik” yükün artık tüm ülkelerce anlaşılır

³⁰ Arıkan, **age**, 35.

³¹ Altuğ F. Nuray, **Direkt Yabancı Sermaye Yatırımları**, (Toprak İşveren, 2000), 14.

³² Bulutoğlu, **age**, 15.

³³ Adda, **age**, 103.

³⁴ Truman Doktrini, <http://tr.wikipedia.org/wiki/TrumanİDoktrini>, [23 Ekim 2011]

olması karşısında, sermaye sahibi ülkeler “ülke” olarak piyasadan çekilmek için bu işlemleri “müesseseseleştirilmeye” karar vermişlerdir.³⁵

2.2.2. Dış Borçlar

Dış borçlar, gelişmekte olan bölgelere yabancı sermaye sokmanın en geleneksel şeklidir, ama aynı zamanda da en tehlikelidir. Genellikle özel sektöre yönelen doğrudan uluslararası yatırımlardan farklı olarak, uluslararası borçlar aslında borçlu devleti yükümlülük altına sokar.³⁶

Dış kaynaklar kredi şeklinde ise uzun ve kısa vadeli kredi olarak ikiye ayrılır. Uzun vadeli krediler daha çok hükümetlerce ve uluslararası teşekküllerce verilmekte iken kısa vadeli krediler daha çok spekülative amaçlı kaynak hareketleri ve banka kredileri olarak gerçekleşmektedir.³⁷ 1970’li yıllarda petrol fiyatlarındaki artışa kadar devletten devlete düşük faizli borçlanma söz konusu iken, 1973 yılında petrol fiyatlarının dörde katlanmasının ardından, 1980’de Irak’ın İran’ı tehdit etmesiyle üçe katlanması uluslararası finans akışını sarsmıştır. Petrol fiyatlarındaki bu artışın ardından OPEC bölgesinde, cari işlemler fazlalığı oluşmuş bu kaynakların da yarısı Batı ülkelerindeki bankalara konmuştur. Bu likit hesaplar Eurobankalar tarafından orta ve uzun vadeli krediler olarak GOÜ’e verilmiş ve az bir kısmı da Doğu ülkelerine aktarılmıştır.³⁸ 1973 – 1974 yıllarında meydana gelen ilk petrol şoku, ticari banka ödünçlerinin hızla genişlemesine neden olmuş ve direkt yabancı sermaye yatırımlarının önemini nisbi olarak azaltmıştır. Özellikle petrol ihraç etmeyen ülkeler geniş cari işlemler açıklarını dış ödünçlerle finanse etmişlerdir.³⁹ Makro ekonomik planda, dış borçların getireceği hazır para, borç alan ülke için ille de yatırım artışı demek değildir. Daha yetmişli yılların başından itibaren birçok yazar iç tasarrufu dış tasarrufla ikame etmenin riskine işaret etmişlerdir. Birçok ülkede döviz bolluğu, ulusal ülke parasının değer kazanmasına yol açarak ithalatı kolaylaştırır. Henüz olgunlaşmamış bir finans piyasasının açılması, cari ödemeler dengesini kaçınılmaz olarak bozup, bunun neticesinde döviz kurunun değer kaybetmesine yönelik beklentilerin artmasına ve sermaye kaçışına neden olur. 1970’lerin sonunda pek çok

³⁵ Uras, **age**, 34.

³⁶ Adda, **age**, 133.

³⁷ Bulutoğlu, **age**, 9.

³⁸ Adda, **age**, 105.

³⁹ Altug, **age**, 15.

Latin Amerika ülkesinin yaşadığı tecrübe, Kasım 1994 Meksika finans krizinin de nedenidir.⁴⁰

2.2.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Yabancı sermaye yatırımlarının büyük bir kısmı, DYSY'ları ve portföy yatırımları biçiminde gerçekleşmektedir. DYSY'ı, yabancı yatırımcının yönetimde söz sahibi olabildiği ve sermayenin en az %10'una sahip olduğu bir yatırım türüdür.⁴¹ Doğrudan yabancı yatırımları genellikle ülkeye şirket birleşmeleri, özelleştirme, ortak girişimler, stratejik ortaklıklar, lisans ve diğer yatırımlar, sıfırdan yapılan yatırımlar ve mevcut operasyonların genişletilmesi gibi farklı şekillerde girmektedir.⁴² Çok büyük şirketler tarafından ülkeye getirilen doğrudan yabancı sermaye, genellikle monopolistik ve oligopolistik piyasalarda, üstün üretim ve yönetim becerisiyle, kolaylıkla ve karlı bir şekilde diğer ülkelerden direkt olarak kontrol edilmektedir. Özel üretim tekniklerine sahip olan yabancı sermaye, diğer ülke üreticilerine lisans vermektense, ticari sırlarını, patentlerini, sürekli kalite ve hizmet üzerindeki tam kontrolünü sürdürebilmeyi ister.⁴³ Yerli sermayenin ve yerli müteşebbisin teknik idari ve mali gücü ile gerçekleştirilemeyecek yatırımlar için yabancı sermayeye ihtiyaç duyulmaktadır.⁴⁴ DYSY'larının borçlanmadan avantajlı kılan sebepler aşağıdaki gibi açıklanabilir.

- Parasal sermayeden, direkt reel sermayeye dönüşüm garantidir.
- Sağlanan sermaye ile yapılan yatırım daha verimlidir.
- Dış borçlanma ikame edici özelliğinden ötürü genelde iç tasarrufu gevşetici, oluşum yüzdesini azaltıcı bir rol oynarken doğrudan yatırımlarda böyle bir etki büyük ölçüde söz konusu değildir.
- DYSY'ları beraberinde sermaye dışı (teknoloji, know-how gibi) pek çok yararı da ek olarak getirirken, dış borçlanmada böyle bir durum söz konusu değildir.

⁴⁰ Adda, age, 136.

⁴¹ H. Gül Özer, **Finansal Liberalizasyon Politikaları ve Kriz İlişkisi (1990 Sonrası Asya ve Türkiye Örneği)**, 1. bs. (Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, 2006), 29.

⁴² İstanbul Sanayi Odası, **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Türkiye Durum Tespit ve Stratejik Plan**, (İstanbul 2002).

⁴³ Altuğ, age, 14.

⁴⁴ Uras, age, 53.

2.2.4. Dolaylı Yabancı Sermaye Yatırımları

Kısa dönemli sermaye hareketlerinin ağırlıklı bir kısmını, uluslararası piyasalardaki faiz ve döviz kuru arasındaki dengesizlikten kaynaklanan arbitrajı oluşturmaktadır. Kısa dönemli sermaye hareketlerinin en önemli özelliği daha avantajlı faiz ve döviz kurunun veya uygun koşullardaki sermaye piyasalarının olduğu ülkelere doğru hızlı bir fon akımıyla, bulunduğu ülkeyi kolayca terk edebilmesidir. Kısa dönemli sermaye hareketlerini tanımlamada kullanılan “sıcak para” ögesi, iktisat yazınında, spekülatif, kısa dönemli ve aşırı dalgalanma ve akışkanlık gösteren, kurlarını düzenleyen para politikalarına karşı aşırı hassas olan sermaye hareketleridir. Buna karşılık, doğrudan yabancı yatırımların gittiği ülkede uzun süre kaldığı, üretim yatırım ve istihdama dönüştüğü söylenebilir. Uzun dönemli sermaye hareketleri, fabrikalara ve sermaye mallarına yapılan yatırımlar şeklinde gerçekleşmekte, sermayenin yönetimi ve kontrol edilmesini de içermektedir. Sermaye hareketlerini tanımlarken, uzun dönemli yatırımlar ile kısa dönemli yatırımlar ve portföy yatırımlarının sınırlarının iyi belirlenmesi gerekmektedir. Bazı durumlarda portföy yatırımları, kısa dönemli sıcak para hareketleri şeklinde de olabildiğinden, sınırların belirlenmesi zorlaşmaktadır.⁴⁵ Bir ülkenin para ve sermaye piyasaları tarafından çıkarılan, hisse senedi ve tahvil gibi finansal araçların uluslararası sermaye piyasaları tarafından satın alınması yoluyla yapılan yatırımlara portföy yatırımı denmektedir. Portföy yatırımları doğrudan yabancı yatırım ve rezervler dışındaki bir yıldan uzun vadeli tahvil ve hisse senedi yatırımlarıdır. Diğer bir deyişle portföy yatırımları yabancı ülkelere yönelik parasal yatırımlardır.⁴⁶ Portföy yatırımları, sabit getirili finansal araçlara yönelik yatırımlar ve hisse senetlerine yönelik yatırımlar diye iki kısma ayrılabilir. Her ikisinde de yüksek getirinin çekiciliği ve elde edilmesi söz konusudur. Şöyle ki sabit getirili finansal araçların büyük kısmı, fon sıkıntısı içinde bulunan ülkelerin çıkardığı devlet iç borçlanma senetleridir ve bu ülkeler çoğunlukla GOÜ’dir. Fon sıkıntısı içindeki GOÜ’ sermaye hareketlerini çekmek için çıkardıkları devlet iç borçlanma senetlerine yüksek faiz uygulayacaklar, bu da yabancı sermaye akımlarını cezp edecektir. GOÜ’de hisse senedi piyasaları gelişmiş ülkelere göre daha yeni, kurumsallaşmamış ve daha sığdır, bu durumdaki piyasalara da yabancı

⁴⁵ Özer, **age**, 28.

⁴⁶ Hüseyin Çeken, **Küreselleşme, Yabancı Sermaye ve Türkiye Turizmi**, 1. bs. (İstanbul: Değişim Yayınları, 2003), 32.

sermaye kolaylıkla spekülâtif kazanç elde etme imkanı bulabilmektedir.⁴⁷ Özel yabancı sermaye hareketlerinden biri olan portföy yatırımları, tasarruf sahiplerinin uluslararası sermaye piyasalarında uluslararası politik riski kambiyo kuru riski, bilgi edinebilme riski gibi ek riskler üstlenmek suretiyle sermaye kazancı ile faiz ve temettü geliri gibi kazançlar elde etmek amacıyla hisse senedi, tahvil ve diğer sermaye piyasa araçlarına yatırım yapmalarıdır.

Bunun dışında DYSY'larında kalıcı tesis yatırımlarının yapılırken portföy yatırımlarında kalıcı tesis yatırımı yapılmaması ve dolaylı yabancı sermaye yatırımlarının kontrolü sermaye sahibinin elinde değilken, DYSY'larında yatırımın kontrolünün sermaye sahibinin elinde olması önemli farklılıklar arasındadır. Portföy yatırımlarının amacı, nispeten kısa bir dönem için faiz, temettü ve sermaye kazancı elde etmek ve bu amaca yönelik olarak diğer bir ülkenin para ve sermaye piyasalarından finansal araç satın almaktır.⁴⁸ DYSY'ları ile dolaylı yabancı sermaye yatırımları (portföy yatırımları) arasındaki esas farklardan biri vadeleri yönetimlerinin farkıdır. Portföy yatırımları DYSY'larına göre çok daha hareketli, geçici ve değişkendir.⁴⁹ Uluslararası portföy yatırımları, kısa vadede kar amacı ile hareket ettiklerinden ve likiditelerinin yüksek olmasının da etkisiyle, bulundukları ülkedeki ekonomik ve siyasi gelişmelere çok duyarlıdır.⁵⁰ Portföy yatırımları, bir yabancı ülkede çıkarılan hisse senedi ve tahvillerin milletlerarası sermaye piyasalarından satın alınması yoluyla yapılan yatırımlar ve böylece sermayenin bir ülkeden diğerine gitmesini ifade etmektedir.⁵¹ Portföy yatırımları kısa süreli bir sermaye hareketi olarak makroekonomik yapıya sağladığı faydaların yanında, ani sermaye çıkışına da yol açabilmesi nedeni ile, daha evvel pek çok kriz döneminde de yaşandığı gibi, küçük boyutlu para piyasalarında istikrarsızlığa yol açabilmektedir.⁵² Örneğin Türkiye'de 1989 yılından itibaren uluslararası bireysel ve kurumsal portföy yatırımcıları İMKB'de serbestçe menkul kıymet alım satım işlemlerini gerçekleştirmektedir. 1989 senesinde yapılan düzenlemeyle Türk hisse senetleri ve tahvil piyasaları uluslararası kurumsal ve bireysel yatırımcılara açık hale gelmiştir.

⁴⁷ Fatih Hakan Dikmen, "Yabancı Sermaye Hareketlerinin Nedenleri ve Türkiye'de Makroekonomik Değişkenler Üzerindeki Etkileri", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2003), 14.

⁴⁸ Çeken, **age**, 33.

⁴⁹ Arıkan, **age**, 11.

⁵⁰ Arıkan, **age**, 7.

⁵¹ Sahin, **age**, 12.

⁵² İlkey Çapraz, İpek Demircioğlu, **Türkiye'den Yurtdışına Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türk Yatırımcıları**, (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2003), 19.

Ancak yaşanan ekonomik istikrarsızlık sonucu portföy boşaltılması ve TL'nin büyük ölçüde değer kaybetmesi nedenleriyle uluslararası yatırımcılara ait hisse senedi saklama bakiyeleri 1999 Aralık sonunda 15 milyar ABD doları iken 2001 Eylül sonunda 3 milyar ABD doları seviyelerine gerilemiştir.⁵³

Aynı zamanda Kırgızistan üzerinden örnek olarak, Kırgızistan Cumhuriyeti Sovyet dönemi sonrası dış ticaret ve dışa açılma politikasını liberalize etme yönündeki çabalar ile BDT ülkeleri içinden en dikkat çekici olmuştur. Ülke, 1998 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olan ilk BDT ülkesi olmuştur. Bununla birlikte piyasa ekonomisine bir şekilde entegrasyona yönelik devlet ve kamu şirketlerin düşüncesiz özelleştirme programını uygulamıştır. Ancak hazır olmayan ülke ekonomisi, çalışma mekanizmaları ve en önemlisi güçlü siyasi iradenin açığı nedeniyle, ülkeye akım eden yabancı sermaye yatırım girişlerine teknik olarak engel olmuş ve istikrarsızlığın yanında yolsuzluğa da neden olmuştur.

Her iki yatırım türü de uluslararası sermaye hareketleri niteliğinde olmakla beraber aralarında önemli farklar bulunmaktadır. Farklılıklar şöyledir;⁵⁴

- Doğrudan yabancı yatırım yapanın karar alma, yatırım ve üretim sürecini kontrol yetkilerine sahip olmasına karşılık, portföy yatırımlarında yatırımcının yatırım ve üretim üzerinde herhangi bir yetkisi yoktur.
- DYSY'larında yabancı yatırımcı genellikle sermayesinin yanı sıra üretim teknolojisi ve işletmecilik bilgisini de beraberinde getirmektedir. Portföy yatırımlarında ise yabancı yatırımcının sermayesinden başka bir katkısı yoktur.
- DYSY'larında genellikle belli bir amortisman yoktur. Transfer edilen karlar işletmenin kazanç durumuna ve hükümetlerin transfer üzerine koydukları kısıtlamalara bağlıdır.
- Portföy yatırımlarında ise gelir ve amortismanların geri ödenme şartları bellidir.
- DYSY'larını yapanların hemen hemen tamamı ÇUŞ'lerdir. Portföy yatırımlarını ise tasarruf sahibi gerçek kişiler de yapabilir.

⁵³ age, 21.

⁵⁴ Nihat Batmaz, Halil Tunca, **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye (1923-2003)**, 1. bs. (İstanbul: Beta Basım, 2005), 7.

2.3. Kredi Notunun Tarihsel Gelişimi, Çeşitleri ve Kredi Notunun Belirlenme Kriterleri

Günümüzde DYSY'ların bir ülkeden diğer bir ülkeye hareket etmesinin kararı bir önceki tanımlamalarda belirtilmiştir. Bu bağlamda yatırımın yapılacağı ülkenin ekonomik, siyasi ve yasal koşulların elverişli olup olmadığına, başka bir ifade ile herhangi bir yatırımcının doğru bir yatırım kararı yapabilmesi için sözkonusu ilgili yatırım fırsatının çok yönlü değerlendirilmesi ve olası risklerin tespit edilmesine ihtiyaç duyar. Sözkonusu istenilen, bir güvenilir, çok yönlü, mukayese edilebilir, anlamlı ve bu kriterlerin bir arada kapsayacağı şekilde özet olarak bir göstergeden bahsedilmiştir. Neticede 20 yüzyılın başında ülke, şirket v.s. gibi projelerin uluslararası standartlara bağlı kredi notu sistemi geliştirilmiştir.

2.3.1. Kredi Notu

Kredi notu; uluslararası alandaki kredi verme ilişkilerinde, kredi açılan ülkelerde meydana gelebilecek önemli olaylar neticesinde kayba uğrama olasılığı şeklinde tanımlanmıştır⁵⁵. Başka bir tanıma göre; kredi notu, bir firmaya veya bireye kredi tahsis ederken, taşıdığınız riskin matematiksel olarak ifadesidir. Kredi notu, sorunlu krediyi önceden teşhis eder, kredi değerliliğinin ölçümü uzmana ve zamana göre farklılık göstermez (objektiftir) ve kredi kararı verilmesinde etkindir⁵⁶. Ülke notundaki kredi bilgileri, kolayca izlenebilir makroekonomik değişkenleri böylece derecelendirme büyük ölçüde ilgili genel bilgilerin bir özetini göstermektedir⁵⁷. Bu not, ülkelerin veya şirketlerin birbirlerine verecekleri kredilere şekil vermektedir. Yani; vade, miktar, şartlar gibi kriterler belirlenmektedir.

2.3.2. Kredi Notu'nun Tarihsel Gelişimi ve Çeşitleri

Tarihte rating (kredi notu) ilk olarak 1837-1841 döneminde ABD ekonomisindeki büyük çöküşün ve şirketlerin taahhütlerini yerine getirememesinin ardından Lewis Tappan tarafından başlatılmıştır. Daha sonra 1900 de John Moody şirket bilgilerini derlediği "Moody's Manual of Industrial and Corporation Securities" başlıklı yatırımcı tercihlerini yönlendiren el kitabını yayınlamıştır. 1909 yılında ise Moody

⁵⁵ "Ankara Ticaret Borsası", Kredi Notu Nasıl Veriliyor, http://www.atb.gov.tr/portal/index.php?option=com_content&task=view&id=140&Itemid=90 [22.11.2011].

⁵⁶ Seval Selim, "Derecelendirme Modelleri", <http://www.isletme.hacettepe.edu.tr/yedektum/rating/old/pdf/FinarDun&Bradstreet.pdf> [E.T: 25.01.2011].

⁵⁷ Ammer John, Clinton Nathanael, "Good News Is No News? The Impact Of Credit Rating Changes On The Pricing Of Asset-Backed Securities", International Finance Discussion Papers, <http://www.federalreserve.gov/Pubs/ifdp/2004/809/ifdp809.htm> [28.02.2009].

ilk kez firma borcu için derecelendirme yaparak en yüksek kalitedeki borca “A”, Orta kaliteye “B”, en düşük kalitedeki borca ise “C” derecelerini vermiştir. 1913 yılında Fitch şirketlerin performanslarını yayınlayan bir şirket olarak kurulmuştur. 1924 de ise şimdi kullanmakta olduğumuz üç harfli rating skalasını piyasaya çıkartmıştır. 1931 yılında Wall Street’in çöküşünün ardından ilk kez derecelendirmeler düzenleyici amaçlarla kullanılmıştır. Derecelendirmelerin resmi olarak kabulü ile rating ABD finans piyasasının önemli bir parçası haline gelmiştir. Sonraki yıllarda ise 1932 de Duff and Phelps; 1941 de ise Standard and Poor’s kurulmuştur⁴. Kredi notu, Moody’in kendi şirketindeki borçlulara karşı bir borç değerlendirmesi yapmasıyla başlamıştır. Borçluları, risklerine göre gruplara ayırmıştır. Giderek küreselleşen dünyanın da etkisiyle kredi derecelendirmesi yapan çeşitli kuruluşlar kurulmuştur.⁵⁸

Ratingler vadelerine göre uzun ya da kısa olabilirler. Uzun vadeli rating, kurumun performansı ile kuruluşun ait olduğu sektörün temel ekonomik ve finansal özelliklerine dayanarak verilen görüştür. Bunda ekonomik konjonktüre duyarlılık; teknolojik gelişmeler; talep değişimleri; kanuni düzenlemeler; yönetim kalitesi gibi unsurlar etkili olur. Uzun vadede yükümlülüklerin yerine getirilebilme olasılığını belirler. Uzun vadeli rating, bir yıldan uzun bir süre için değerlendirme yapılabilme imkanın sağlanmasıdır. Kısa vadeli rating ise bir yıla kadar olan tüm yükümlülüklerin karşılanabilmesi için likidite ve sermaye kaynaklarına erişme imkanının değerlendirilmesidir⁵. Ratingin uzun ve kısa vadeye ayrılması ülkelerin ve şirketlerin finansal ve reel ekonomi alanında sağlam adımlar atmasına yardımcı olacaktır.

2.3.3. Bir Ülke İçin Kredi Notunu Belirleme Kriterleri

Kredi derecelendirme kuruluşları tarafından yapılan değerlendirmelerin tümünde ortak olarak göz önünde tutulmakta olan başlıca göstergeler şunlardır:

- **Ülke ekonomisinin gelir yaratma kapasitesi:** Ülkenin GSMH’sı analizlerin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Buna göre GSMH’daki büyüme trendleri, GSMH içindeki yatırıma ayrılan pay ve bunun dönemler arasındaki gelişim yönü, bütçe açığının GSMH içindeki payı, ihracat gelirlerinin

⁵⁸ Erdinç, Filiz Tutar, Mehmet V.Eren, **Uluslararası Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Rolü, Güvenirlik Açısından Sorgulanması ve Türkiye**, 25. b.s. (Celalabad: Akademik Bakış Dergisi, 2011).

gelişimi, ihracat kompozisyonunun mal gruplarına göre ağırlığı, bu incelemeler sırasında dikkate alınan temel göstergelerdir.

- **Dış Borç Birikimi:** Ülkenin toplam dış borcu, bunun içindeki ihracat gelirlerinin payı, ithalatın payı, ana para ve faiz servisleri bunun ülke içi değerlere göre oranlamaları, ülkenin finansal bir krizle karşılaşma riskini ölçmek amacıyla başvurulmuş göstergelerdir.
- **Siyasi Risk:** Ülkelerin kuruluşlar ile yaptıkları görüşmelerde en fazla itiraza yol açan ve üzerinde taraflarca en fazla tartışmaların yaşandığı değerlendirme kriteridir. Önceki kriterlerde nesnel ölçütlerin ve bu nedenle de yanılma payının oldukça düşük olmasına karşın, bu kriter, kuruluşun uzmanlarının sonuçlar üzerinde oldukça etkin olabilecekleri bir konumdur. Siyasi risk değerinin toplam değer içindeki payı değişik kuruluşlar arasında farklılık göstermekle birlikte % 30'dan başlayarak % 50'ye kadar çıkmaktadır. Literatürde gelişmekte olan ülke iktisatçılarının bu kriterin değerlendirmeye alınmış biçimine olan itirazlarına özellikle son dönemlerde sıklıkla rastlanmaktadır.
- **Yeni Yöntemler:** Klasikleşmiş kriterlere ek olarak son dönemde bazı yeni değerlendirme noktaları da analizlere eklenmektedir. Bunlardan biri EFI "Economic Freedom Index"tir. Bu endeks, ülke ekonomisinin yerel siyasi karar merkezlerinden ne ölçüde bağımsız olduklarını tesbite çalışmaktadır. Endeksin bir diğer yönü ise, ülke ekonomisinin olası dış krizlerden ne derecede etkilenebileceklerini öngörme amacıdır⁵⁹.

Bu göstergelerin; kredi notunu belirlemede, derecelendirme kuruluşlarına göre ağırlığı farklılık gösterse de en fazla ağırlığı siyasi faktörler oluşturmaktadır. Kredi notunun kavramsal çerçevesi oluşturulduktan sonra bu notları veren kredi derecelendirme kuruluşları hakkında bilgi verilecektir.

2.3.4. Uluslararası Kredi Derecelendirme Kuruluşları

Derecelendirme, işletmelerin ve sermaye piyasası kurumlarının, risk durumları ve ödeyebilirliklerinin ve borçluluğu temsil eden sermaye piyasası araçlarının anapara, faiz ve benzeri yükümlülüklerin vadelerinde karşılanabilme riskinin derecelendirme

⁵⁹ Çalışkan Ö.Veyssel, "Kredi Derecelendirme Kuruluşları ve Risk Değerlendirme Kriterleri", http://web.sakarya.edu.tr/~adurmus/kredi_derecelendirme/4104uygulamali%20calisma.pdf [25.01.2012].

kuruluşları tarafından değerlendirilmesi ve sınıflandırılması faaliyetidir. Söz konusu derecelendirme faaliyeti, işletmelerin veya sermaye piyasası kurumlarının organizasyonunun, likiditesinin mali yükümlülüklerini karşılama gücünün, karlılığının ve mali yapısının sektörel, ekonomik, politik ve sosyal koşullar dikkate alınarak incelenmesi, değerlendirmesi ve sınıflandırması suretiyle yapılır⁶⁰.

Kredi derecelendirme kuruluşları, bağımsız olarak kredibilite görüşü sağlayan ve verdikleri dereceler yatırımcılar, ihraççılar, kredi talep edenler ve hükümetler tarafından çeşitli nedenlere bağlı olarak kullanılan kuruluşlar olarak tanımlanabilir⁶¹. Kredi derecelendirme kuruluşları, küresel bankacılık ve menkul kıymetler piyasalarında önemli bir rol oynamaktadır⁶². Kredi derecelendirme kuruluşlarının işlemleri ve süreçlerinin gelişmiş olması gerekmektedir. Ayrıca, derecelendirme prosedürleri ve nesnellik şüphesiz olmalıdır⁶³.

En büyük ABD tahvil derecelendirme kuruluşları Moody's Yatırımcı Servisi, Standard and Poor's (S&P) kurumlar ve Fitch Yatırımcılar Servisi bulunmaktadır. Geçiş ülke BDT ekonomilerinden Özbekistan, Türkmenistan, Tajikistan ve Kırgızistan hariç diğer ülkelerin ülke kredi notları mevcuttur. Kazakistan dışında diğer Orta-Asya ülkelerin, ülke kredi notu'nun olmamasını nedeni belirleme kriterlerin yetersiz yada eksikliği dolayısıyla açıklanmıştır.

2.4. Yabancı Sermaye Gereksiniminin Nedenleri

Herhangi bir ülke için yabancı sermaye gereksiniminin en temel nedenlerinden birisi yatırıma ilişkin kaynakların o ülkede belirli nedenler sonucu geçici yada devamlı kıt olmasına bağlıdır. Klasik analizlere göre, yabancı sermaye az gelişmiş ve GOÜ'de kaynak boşluklarını giderir ve etkin bir yatırım politika yürütülmesi sonucu kendi kendini destekleyen ekonomik büyümeye ulaşmasını sağlayabilir. Yabancı sermaye akımlarından dolayı kaynakların gelişmesi sonucunda yatırım oranının büyümesi,

⁶⁰ Korkmaz Turhan, Korkmaz, **Sermaye Piyasası ve Menkul Değer Analizi**, 4.bs. (Bursa: Ekin yayınları, 2007), 156.

⁶¹ Mehmet Yazıcı, "Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Önemi ve Denetimi", http://www.finanskulup.org.tr/Assets/maliyefinans/82/Mehmet_Yazici_Kredi_Derecelendirme_Kuruluslarinin_Onemi_ve_Denetimi.pdf [25.02.2009].

⁶² Carlo R.W. Meijer, Michelle H.W.Saaf, "The Credit Crunch and Credit Rating Agencies: Are They Really Stricing Towards More Transparency", http://www.globalcustody.net/default/journal-securitiescompliance_feature [28.11.2011].

⁶³ Brabander Bernd, The Role Of Credit Rating Agencies, <http://www.die-bank.de/service/internet-translation-service/the-role-of-credit-rating-agencies> [28.02.2009].

ulusal tasarruflarla sürdürülebilecek ekonomik büyümenin ötesinde üretim ve gelir artışı sağlaması, yani ekonominin daha hızlı büyümesi sonucunu doğurmaktadır.⁶⁴ Yabancı sermayenin, geldiği ülke ekonomisi üzerine hem olumlu etkisi olduğu gibi olumsuz etkileri de görülmektedir. Olumsuz etki yaratacak yabancı sermaye çeşitlerinin birisi ülkeye kısa vadeli sıcak para akışı örnek teşkil edilebilir. Bir ülkeye yabancı sermaye yatırımı kapsamında getirilen kaynaklar, teknoloji ve teknolojik imkanlar, iş yönetim tecrübesi v.b. yenilikler, o ülke ekonomisi üzerine etkileri aşağıdaki dört ana başlık altında anlatılacaktır.

2.4.1. Sermaye Yetersizliği

Günümüzde genel anlamda sermaye kavramını yapıcı olması açısından üretken ve üretken olmayan olarak iki şekilde sınıflandırabiliriz. Üretken sermayenin ülkeye girişi sözkonusu olduğunda ekonomide direkt olarak yeni istihdam yerleri meydana gelir, yeraltı ve yerüstü kaynakların etkin olmasa bile kullanımı ve sonuçta gelir sağlayan sermaye türünü temsil eder. Oysa üretken olmayan sermaye ise böyle bir etkiye sahip olmayan sermaye yani altın, gümüş gibi değerli madenlerle veya konut yapımı gibi bazı yatırımlara dönüştürülen sermayedir.⁶⁵ Netice itibariyle ekonomiye bir katkısı olur ama geçici bir nitelik taşıdığı için üretken değildir. Yabancı sermayeli yatırımın bir ülke ekonomisine net katkısı, doğrudan yatırımın çıktısından, girdilerin düşülmesi ile bulunur. Yerli üretim faktörlerinin işgücü gibi fırsat maliyetlerinin de dikkate alınması gerekir.⁶⁶

DYSY'ları yoluyla ülkeye giren yabancı sermaye değerleri, gelişmekte olan ülkenin sermaye yetersizliği sebebiyle gerçekleştirmediği önemli yatırım projelerini gerçekleştirmesinde yardımcı olmakta ve böylece dış borçlanmaya da alternatif oluşturmaktadır. Yabancı sermayenin getirdiği dövizler, uzun dönemde ithalatı ikame edici ve ihracatı arttırıcı etkiler yaratarak, ülkenin ödemeler dengesinin düzelmesine katkıda bulunur.⁶⁷ Sermaye kıtlığı göreceli bir kavram olduğu için yabancı sermaye ülkeye girişi mutlak anlamda sorunu çözemez ancak mevcut yeraltı ve yerüstü kaynakların kullanımına aracı olur. AGÜ'ler veya GOÜ'ler ülkeye giren

⁶⁴ Dikmen, **age**, 23.

⁶⁵ Yased, **age**, 27.

⁶⁶ Neşe Algan, “Dünyada ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler”, Dünyada ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler (İnceleme Yarışması) Yased, Yayın no: 33, İstanbul, 1988.

⁶⁷ Mehmet Onaner, “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları: Kalkınma Yolunda Uzun Süre İhmal Edilmiş Bir Seçenek”, Toprak İşveren, Eylül 2000.

yabancı sermayenin önemli bir kısmın üretim kapasitelerin arttırılması için gelmesini ve yapılan yeni yatırımların ihracata dönük olmasını amaçlar. Ancak çoğu gelişmiş ülkelerin küresel dünyada nihai satıcı konumunda olması sonucu yabancı sermayenin girdiği ülke konulan amaçlarına ulaşamamaktadır. ÇUŞ'lar bu duruma çözüm olarak yeni yatırımlarda her ülkede belli üretim tiplerinde ihtisaslaşmaya giderek her ülkeye ihracat olanağı yaratmış aynı zamanda bu ülkeleri diğer ülkelerden mal satın alma durumuna getirmiştir.⁶⁸

Doğrudan yatırımlar yatırım finansmanında ve özelleştirmede kullanılmak üzere oldukça ucuz ve uzun vadeli sermaye temin imkanı yaratmaktadır.⁶⁹ Sermayenin bütünüyle yetersiz olması daha çok AGÜ'lerin, uzun vadeli yatırımlar için sermaye bulamamak ise daha çok gelişmiş ülkelerin yabancı sermayeyi davet etmelerinin sebebini meydana getirmektedir.⁷⁰ Yabancı sermayenin bir ülkenin sermaye stokuna direkt katkısı yanında, yerli sermaye ile işbirliği yaparak ve yatırım yaptığı sanayi dalıyla ilgili yan sanayilerde yatırımları teşvik ederek, dolaylı bir şekilde sermaye birikimini hızlandırıldığı, yan sanayilerin gelişmesini sağlayarak ve çalışanların öğrenme etkisiyle (learning curve) sektörlerin gelişmesini sağladığı da söylenebilir.⁷¹ Küresel tasarrufların yaklaşık %80'i az sayıdaki yüksek gelirli ülkeler, üçte ikisi de gelişmiş yedi ülke (G-7) tarafından gerçekleştirilmektedir. Dünya üzerindeki ülkelerin büyük çoğunluğunu oluşturan GOÜ'in yapabildiği %20'lik tasarruf ise bu ülkelerin genel refah artışı, servet ve gelir dağılımının iyileştirilmesi, konut-haberleşme, altyapı ve insan gücü kaynaklarının geliştirilmesi gibi kalkınma amaçlarının gerçekleştirilebilmesi için yeterli olmamaktadır.⁷² GOÜ'ler için dış finansman kaynakları geleneksel ve alternatif dış finansmanlar olarak sınıflandırılabilir. Geleneksel dış finansman kaynakları; uluslararası çok taraflı mali kurumlar finansmanları, devletlerarası finansmanlar ve uluslararası ticari banka kredilerini kapsarken, alternatif dış finansmanlar, DYSY'ları ve uluslararası portföy yatırımları olmak üzere tüm diğer özel kaynaklı finansmanları içermektedir. Yabancı sermaye yatırımını takiben harekete geçmiş yan kuruluşların yaratacağı katma değer yoluyla da yabancı sermayenin milli gelire katkıda bulunacağı düşünülür. Bu durum yabancı sermayenin yatırımlarını yayma etkisi (spread effect) olarak

⁶⁸ Uras, **age**, 43.

⁶⁹ Çapraz ve Demircioğlu, **age**, 21.

⁷⁰ Şahin, **age**, 33.

⁷¹ Şahin, **age**, 34.

⁷² Efe, **age**, 20.

adlandırılmaktadır.⁷³ Ülke kalkınmasının önündeki en büyük engel olan uzun vadeli sermaye yetersizliğine kısa vadede çare olabilecek yabancı sermaye yatırımlarının çekilebilmesi için, mevcut ekonomik politikaların kararlılık ve sabırla uygulanmaya devam edilmesi büyük önem arz etmektedir.⁷⁴

2.4.2. Teknoloji Transferi

Teknoloji, yeni bir malı veya hizmeti ortaya çıkartan veyahut mevcut malların ve hizmetlerin daha ucuz ve kaliteli biçimde üretimine olanak veren her türlü bilgi, beceri ve süreçlerdir. Teknoloji, üretimde rekabet üstünlüğünü sağlayan temel girdi olup, bu girdinin geliştirilmesinde üniversitelerin, teknoparkların ve araştırma kurumlarının bilimsel AR-GE faaliyetlerinin uygulaması önem taşır. Fakat bu AR-GE faaliyetleri oldukça yüksek fonlara gereksinim duyar. Gelişmiş piyasa ekonomi ülkeleri AR-GE giderlerine ayrılan kaynakların GSYİH içindeki payı yaklaşık % olarak Japonya’da 3, ABD’de 2.8, AB ülkelerinde 2 civarındadır.⁷⁵ Geçiş ülke ekonomilerinde bu pay nerdeyse sıfıra yakın düzeydedir. Görüldüğü gibi yüksek teknoloji veya teknolojik fikir üretim faaliyeti bir artı maliyet meselesidir. Tabii ki eğer teknolojinin satın alınması daha ucuza geliyor ise, satın almakta ve alınan teknolojinin geliştirilmesinde bir yarar vardır. Bu faaliyetin en göreceli göstergesi Japonya örneğinde olabilir. Her AR-GE harcaması bir teknoloji gelişmesi sağlamayabilir. AR-GE çabasının ilk ürünü “buluş”tur (invention). Buluş’un ikinci kademedeki sanayiye uygulanması “yenilik” i (innovation) ortaya çıkarır. Teknoloji zinciri ancak “yayılma” (difusion-mass production and consumption)’nın sağlanmasıyla tamamlanır.⁷⁶ Teknoloji ya sermaye mallarına dönüşmüş (embodied) ya da yalın (disembodied) biçiminde ithal edilir. Buna göre başlıca teknoloji transfer kanalları aşağıdaki gibi belirtilebilir:⁷⁷

- Sermaye malları ithaliyle sağlanan teknoloji: makine-teçhizat ve donatım ithali en yaygın bir teknoloji transferi yoludur.
- Dolaysız yabancı sermaye yatırımları: ÇUŞ’ların sınır ötesi bir ülkeye yatırımların ülkenin ihtiyaç duyduğu alanlara yapılması ve tercihen yerli özel veya kamu işletmeleriyle ortak girişim şeklinde (joint venture) olması

⁷³ Efe, **age**, 21.

⁷⁴ Onaner, **age**, 9.

⁷⁵ Seyidoğlu, **age**, 722.

⁷⁶ Uras, **age**, 49.

⁷⁷ Seyidoğlu, **age**, 726.

ülkenin teknolojik düzeyinin yükselmesine katkı sağlayabilir. Yeni AR-GE faaliyetleri, franchising, lisans, teknik yardım, ticari marka (trade mark) üsülü çalışma, taşeronluk vb. biçimlerde de yayılabilir.

- Yalın bir biçimde teknoloji ithali: Yabancı teknolojinin patentini satın almak, lisans anlaşmaları ile teknolojiyi kiralamak veya ücretli danışmanlık hizmetlerinden yararlanmak.
- Bilimsel konferanslar, teknik bültenler ve yabancı bilim adamı değişimi programları.

Üstte değinilen teknoloji transferi kanallarından en belirgini ve reel yabancı sermaye yatırımları akışlarıyla gerçekleşir. Yabancı sermayeyi ülkeye getiren ve temsil eden kuruluşların teknoloji üretimi, teknolojik gelişmeleri takip, en uygun teknolojiyi seçmek ve uygulama olanaklarından sanayileşmede en geniş şekilde yararlanabilmek önemli ve büyük bir imkandır.

Teknoloji, yeni bir malı ortaya çıkartan veya mevcut malların daha ucuz ve kaliteli biçimde üretimine olanak veren her türlü bilgi, beceri ve süreçlerdir. Mal üretiminin yanında yönetim, pazarlama, ve benzeri hizmet ve bilgi konularıyla da ilgili olabilmektedir. Teknoloji ÇUŞ'lerin kontrolünde bağlı şubelerde içselleştirilmektedir. İçselleştirme, şubelere ana şirket tarafından üretilen teknolojilere erişim hakkı vermekle birlikte, erişimin ne ölçüde gerçekleşeceği ana şirketin stratejisine ve yabancı şubenin yeteneklerine bağlı bulunmaktadır.⁷⁸ ÇUŞ'lerin gittikleri ülkelerdeki yerel şirketleri piyasadan çekilmeye zorlayarak, yeni oluşumların önünü tıkayarak, o ülkenin teknolojik gelişimini baltaladıkları da savunulan tezler arasındadır.⁷⁹

Fiziksel malların aksine teknoloji “ürünü” nün fiyatını belirlemek kolay değildir. Çünkü, genelde teknoloji gayri maddi bir varlık şeklindedir ve satıcının konu hakkında tam bilgi sahibi olmasına rağmen, alıcının konuyla ilgili bilgisi çok azdır veya hiç yoktur. Taklitlerin önlenmesi ve buluş yapan firmaların özendirilmesi amacıyla ÇUŞ'ler tarafından yapılan yenilikler üzerindeki mülkiyet hakları ulusal düzeyde “patent yasaları”, uluslararası düzeyde ise Uruguay Round müzakerelerinde ticaretle bağlantılı fikri mülkiyet haklarının korunması konusunda yapılan anlaşma ile korunmaktadır. Bu noktada GOÜ'lerin üretilen teknolojilere ulaşabilmelerinin en

⁷⁸ Efe, **age**, 26.

⁷⁹ Arıkan, **age**, 92.

resmi şekli “teknoloji transferi” anlaşmalarıyla olabilmektedir. Teece (1976) tarafından yapılan bir çalışmaya göre teknoloji transferinin maliyeti toplam proje bedelinin %20-60’ına karşılık gelmektedir. Teknolojiyi satan ve satın alan ülke ya da firma arasındaki “teknolojik açık” büyüdükçe, transfer maliyeti de o ölçüde artmaktadır.⁸⁰ Ağırlıklı GOÜ’leri ilgilendirmekle birlikte gelişmiş ülkeler arasında da teknoloji transferi gerçekleşmektedir. Teknolojiyi bir bütün halinde satın almanın yerine bilhassa kendi gücüyle yapamadıklarını transfer etmek mümkündür. Teknoloji transferi yapacak olan firmanın merkezinin dışındaki ülkelerde araştırma laboratuvarları kurması o ülkedeki teknolojinin gelişmesine yardımcı olmakta ve karşılıklı bilgi transferini de beraberinde getirmektedir. Kısmi teknoloji transferleri, başka bir deyişle teknolojinin bir bütün olarak değil fakat bilhassa kendi gücüyle yapamadığı kısmın ithal edilmesidir. Bu tür yatırımlar genellikle gelişmiş ülkeler arasında görülmektedir. Yabancı sermaye yatırımları sırasında yatırımın yapıldığı ülke yatırımcı için değerli olan bir bilgiyi elinden almak isterse yatırımcı o ülkeyi terk edebilir. Örneğin, Hindistan’da Coca-Cola firmasının çoğunluk hisseleri Hindistan tarafından alınmak istenmiştir. Ancak Coca-Cola formülün yabancılar tarafından öğrenilebilme riskini almak istememiş ve Hindistan’da bulunan fabrikasını kapatmıştır.⁸¹

Bugünlerde dünyada gelişmiş ve AGÜ’ler arasında önemli ölçüde bir teknoloji uçurumu görülmektedir. Temel olarak teknoloji gelişmiş ülkelerde üretilmekte ve uygulanmakta, daha sonra çeşitli yollarla daha AGÜ’lere yayılmaktadır. Gelişmiş ülkeler yüksek düzeyli sermaye oluşum fırsatları sayesinde AR-GE programlarına büyük mali fon ayırabilmektedir. Bu durum ekonominin klasik azalan verimler yasasına uymamaktadır, öyle ki teknoloji yoğunlaştıkça daha çok üretilebilir bir nitelik kazanmaktadır. Teknolojinin bu geometrik dizi şeklindeki artış hızı doğal olarak gelişmiş ve GOÜ’ler arasındaki teknoloji kaynakların farkını daha da açmaktadır.⁸² Yabancı sermaye yatırımlarının bu konudaki katkısı artan teknoloji farkını azaltmak ve daha etkin üretim tekniklerini ülkeye getirerek daha yüksek bir gelişme hızı sağlamaktır. Yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik gelişmeye olan

⁸⁰ Efe, **age**, 27.

⁸¹ Erkin Erimez, “Dünya’da ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Ekonomi Dışı Faktörler ve Türkiye’nin Yabancı Sermaye Yatırımlarından Beklentileri”, *Dünyada ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler (İnceleme Yarışması) Yased*, Yayın no: 33, İstanbul, 1988.

⁸² Yased, **age**, 30.

katkısını yalnız gelen sermaye miktarı ile ölçmek yanlış olur. Bu yatırımların esas önemi, bunların çeşitli alanlarda, GOÜ’de bulunmayan teknik bilgiyi, verimliliği artıracak üretim metodlarını ve uzun iş tecrübelerini getirmelerinden doğmaktadır.⁸³ Bu yolla yerli müteşebbisler tecrübe kazanacaklar ve daha önce el atamadıkları alanlarda teşebbüse gireceklerdir. Çok uluslu firmalar, sosyal, ekonomik, hukuki ve politik ortamın verdiği avantajlardan da yararlanarak yeni teknolojileri rahatlıkla takip edebilmektedir. Ancak şu da bir gerçektir ki, bu firmalar geliştirdikleri en son teknolojiyi kullanmadan önce, eski teknolojilerini GOÜ’e aktarmaktadırlar.⁸⁴

Geçiş ülke ekonomileri arasında Kırgızistan SSCB’nin bünyesi altında yetmiş dört yıl period içerisinde teknolojik transferler ve ilgili teknoloji alanındaki gelişmeler yönetim merkezi olan Moskova tarafından temin edilirdi. Bu süre içerisinde ülkenin asıl ağır sanayi sektörlerinde (madencilik, dev su elektrik santraller) olan teknolojik gelişmeler durgunlaşmış ve nerdeyse 1981 yılları sonrası herhangi bir yenilik sözkonusu olmamıştır. Fakat Kırgızistan’ın bağımsızlığı sonucu dışa açılma stratejisi sonrası ülkeye giren doğrudan yabancı sermaye yatırımları çoğunlukla Kanada, Almanya ve Rusya menşeli şirketlerin eskimiş teknolojileri yenilemesi bir nevi de olsa teknolojinin özellikle madencilik alanda gelişmesine yol açmıştır. Yabancı sermayeyi kabul eden ülkeler için diğer bir önemli nokta da, yabancı sermayeyi ülkelerine aktarabilmek için çok büyük fedakarlıklara katlanmak zorunda kalmalarıdır. Gelişmiş ülkeler arasındaki teknoloji alışverişinde her bir ülke belli ölçüde hem alıcı hem de satıcı durumunda iken GOÜ’lerin her zaman alıcıdurumda olmaları, uygun teknoloji seçiminde pazarlık güçlerini ortadan kaldırmaktadır.⁸⁵

2.4.3. Yönetim Becerisi

Günümüzde herhangi bir girişimin yada projenin başarılı olabilmesi için sözkonusu olan etkin ve verimli insan kaynakları var olmasına birebir bağlıdır. Çünkü elverişli koşulların sağlandığı, mali ve mali olmayan kaynakların insan yönetim becerisi ile kabiliyetine doğrudan ilgilidir. DYSY’ları yoluyla kurulan yabancı işletmelerin ihtiyaç duyduğu üst düzey personelin ev sahibi ülke vatandaşlarının eğitimi yoluyla temin edilmesi de GOÜ açısından bir katkı sağlayacaktır.⁸⁶ İleri yönetim becerisini

⁸³ Baran Tuncer, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Sorunu**, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1968), 117.

⁸⁴ Çeken, **age**, 57.

⁸⁵ Algan, **age**, 100.

⁸⁶ Onaner, **age**, 8.

yabancı ortağın getireceği yabancı personel tek başlarına ortaya koyamayacaklardır. Birçok durumda, bu konuda yerli personelin eğitimi zorunluluğu vardır. Eğitim, üst düzey yönetici eğitimi olduğu kadar alt seviyede personelin ve hatta en alt kademedeki işçinin eğitimi kapsayacaktır. Yabancı firmalar yatırım yaparken zorunlu olarak kendi gelişmiş işletme tekniklerini ve konuya ilişkin know-how'ı getirip kullandıkları için ülkedeki kaynak kullanımı verimliliğini bu açıdan artırırılar.⁸⁷

2.5. Yabancı Sermayenin Ülkeye Geliş Tercihlerini Etkileyen Faktörler

En dar tanımlama itibariyle, herhangi bir yatırım eyleminin gerçekleşebilmesi için üç önemli faktör dikkate alınmalıdır. Bunlar; genel ön bilgi, getiri oranı ve kaybetme riski olarak sıralanabilir. Özellikle yabancı yatırımcılar, yatırım yaparken temel olarak en fazla karı elde edeceği ve en az riski alacağı, siyasi, ekonomik ve yasal yönden kendilerini güvende hissedecekleri ülkeyi yada projeyi tercih ederler. Genel olarak yabancı yatırımcıların tercihini etkileyen faktörler ekonomik, siyasi (idari iradenin net ve istikrarlı olması), psikolojik (kurumsal / kültürel faktörler) olarak üç başlık altında incelenebilir.

2.5.1. Ekonomik İstikrar

Uluslararası sermaye girişinde ülkelerin makro-ekonomik göstergeleri birinci derece doğrudan yatırım kararların şekillenmesinde etkili olmaktadır. Potansiyel yatırıma uygun ülkelerin gösterdikleri hızlı ve istikrarlı reel ekonomik büyüme hızı, göreceli düşük faiz oranları, öngörülebilir enflasyon oranı, döviz kurunda istikrar ve daha da önemlisi istikrarlı maliye ve para politikaların uygulanması uluslararası sermayenin yatırım aşamasında değerlendirmeye aldığı başlıca göstergelerdir.⁸⁸ Yabancı sermayenin gideceği ülkede aradığı ekonomik faktörler üstte belirtilen makro-ekonomik göstergelerin dışında pazar büyüklüğü ve çekiciliği gelmektedir. Çünkü yabancı firmaların temel amaçlarından biri piyasadaki pazar payını maksimize etmektir. Doğal kaynakların bolluğu ve ucuzluğu, ucuz ve nitelikli iş gücü, vergi yükü-kar transferi güvencesi, pazarlara yakınlık firmaların piyasada rekabet edebilme gücünü artırmaktadır. Aynı zamanda yatırım yapacak firmaların kararını etkileyen başka önemli faktörlerden biri de vergi ve buna bağlı olarak teşvik politika

⁸⁷ Yased, **age**, 30.

⁸⁸ Çapraz ve Demircioğlu, **age**, 31.

etkenleridir. Vergiler ve vregi uygulama pratiği, sermayenin net dönüşüm oranını önemli ölçüde etkilemektedir. Vergiler dışındaki diğer bütün şartların yatırım yapılması düşünülen ülkeler arasında aynı olduğu varsayıldığında, vergi oranı, vergi sonrası geliri azalttığı için vergi politikaları doğrudan yabancı sermayenin seviyesini ve yer seçimini açık bir şekilde etkiler. Etkili vergi teşvik politikası olası yabancı yatırımcıları uyarmak için kullanılan en yaygın yöntemlerden biridir. Vergi teşvikleri ülkenin gelirini azalttığından bu tür teşviklerin sosyal maliyet yönü de vardır ancak bunlar geçici nitelik taşır. Fakat uzun vadeli perspektifte düşünüldüğü zaman gelirin giderleri karşıladığını gözlemleriz. Örneğin Rusya’da yatırım teşvikleri uygulanan birinci düzey teşvikli bölgelerde (Vladimir bölgesi) yabancı sermaye yatırımı çekmek amacıyla yürütölen vergi teşvik politikası çerçevesinde uygulanan beş yıllık gelir vergisi oranındaki (%2-5) indirim kampanyası, ithal edilen makine ve teçhizatın gümrük vergisi dışında tutulması gibi uygulamalarındaki devamlılık önem taşır.

2.5.2. Siyasi İstikrar

Günümüzde uluslararası platformda görölen bir geçek ki, ekonomik ve siyasi istikrarın ayrılmaz bir bütün ve eş değeri bir ölçüde kabul edilmesinin yanında yabancı sermaye yatırımların ölkeye getirilmesinde dikkate alınan en önemli faktörlerden birisidir. Bu kapsamda siyasi ve idari istikrarsızlıklardan bahsedildiğinde, dar bir çerçeveden ibaret olan politik istikrar değil, yatırımlar açısından çok daha büyük önem arz eden devlet politikalarındaki uzun vadeli devamlılık ve öngörülebilir tutarlılık kastedilmektedir. Dünya Banka’sının 80 ölkede yapılan Dünya iş ortamı Araştırması’nın (World Business Environment Survey) bir çerçevesinde yapılan ankette, yatırımcı iş adamların yatırımın yapıldığı ölkede enflasyon göstergesinden sonra karşıkarşılaştığı en büyük engellerden birinin izlenen politikadaki kısmi yada tamamen istikrarsızlık ve belirsizlik olduğu belirtilmektedir. Çok geniş büyüyen iç pazar hacmi gibi yatırımlar açısından ağır basan bazı özel nedenler bulunmadığı sürece, istikrarsız uygulama ve yasal düzenlemelerden kaynaklanan ve uzun vadeli yatırım saikleri ile örtüşmeyen kısa vadeli perspektifler benimsemeyi gerektiren riskler uzun vadeli düşönen yatırımcılar tarafından kabuledilemez.⁸⁹ Örneğin, Kırgızistan’da mevcut siyasi kriz ortamı, uygulanan istikrarsız, geleceğe dönük olmayan siyasi ve ekonomik politikaların uygulanması sonucu yabancı yatırımcıların mülkiyet haklarının garanti

⁸⁹ Çapraz ve Demircioğlu, age, 34.

sağlanmamıştır. Sonuçta bu durum yatırımcının güvencesini azaltmıştır ve yatırım yapma şevkini kırmıştır.

2.5.3. Psikolojik (Kurumsal /Kültürel) Faktörler

Üsste belirtilen iki nedenin yanısıra yatırımın yapılacağı ülkenin kurumsal altyapısı ve kültürel özelliğın yatırım kararın alınmasında önemli rol oynadığını görülür. Başka bir ifade ile uluslararası sermaye, özellikle etik yıpranmanın ağırlıklı olarak görüldüğü sektörlerde yatırım yapmak konusunda tereddütlü davranmaktadır. Kurumsal altyapı, doğrudan yatırım yapacak olan uluslararası yatırımcılar için ortaklık (joint venture) kuracakları veya stratejik işbirliği içine girecekleri kurumlar ile ilgili olarak önemli bir faktördür. İşletme yönetimlerinin kalitesi ve işletmelerde muhasebe raporlama altyapısının düzeyi vurgulanması gereken kurumsal altyapı unsurlarıdır. Bir ülkedeki kurumsal altyapı sadece ortaklık yapılacak kuruma bağılı olarak değeriendirilmemekte, yatırım yapılacak çevredeki faktörlerde önem tasımaktadır. Bu faktörler hammadde satın alınacak tedarikçinin, potansiyel müşteri kitlesinin, hizmet alınacak olan kuruluşların, potansiyel rakiplerin kurumsal altyapısı vb. olarak özetlenebilir.

2.5.4. Yatırımla İlgili Teşvik Politikaları

Devletler tarafından emeğın, sermayenin, malın veya bazı faaliyetlerin vergiden muaf tutulması çok eski zamanlarda bile vergi sisteminin önemli bir unsuru olarak gelişmiştir. Çeşitli ekonomik ve güvenlik nedenleri ile çeşitli amaçlarla muhtelif muafiyetlerin tanındığına ilişkin bilgilere, birçok eski kaynakta rastlanmaktadır. Bununla birlikte endüstriyel faaliyetlerin desteklenmesine ilişkin teşvik enstrümanlarının kullanılması ise 12. yüzyıla kadar geri gitmektedir (Duran, 2003: 5). Ancak teşviklerin sistematik ve etkin kullanımına ise, Sanayi Devriminden sonra başlanmıştır. Sanayileşmede bazı ülkelerin diğeriğine göre daha erken davranarak (özellikle imalat sanayinde) avantajlı konuma geçmesi, görece rekabet avantajı olmayan diğeri ülkeleri yerli sanayileri destekleme yönünde politika geliştirmede etkili olmuştur (Duran, 2003, 6).

2.5.4.1. Teşvik Kavramının Tanımı

Teşvik kavramı; kullanılış amacına göre farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Pratikte, teşvik kavramı yerine sübvansiyon, iktisadi gayeli mali yardım, üreticiye yapılan transfer harcamaları, primler, destekler, uygun koşullu krediler gibi diğeri

bazı kavramlar da kullanılabilir. Zaman zaman aynı anlamda kullanılan bu kavramlar bazen farklı anlamlarda da kullanılmaktadır. Uluslararası anlaşmalarda (Dünya Ticaret Örgütü “DTÖ”, Avrupa Birliği “AB” vb.) karşılaşılan kavramlar ise, genelde sübvansiyon ve devlet yardımlarıdır (Duran,2003, 6).

Ekonomik literatürde teşvik kavramı; belirli ekonomik faaliyetlerin diğerlerine oranla daha fazla ve daha hızlı gelişmesini sağlamak amacıyla, kamu tarafından çeşitli yöntemlerle verilen maddi, gayri maddi destek, yardım ve özendirme olarak tanımlanmaktadır (Çiloğlu, 1997: 1). OECD’nin tanımlamasında ise yatırım teşviki “bir yatırımın maliyetini veya potansiyel kârını etkileyerek veya yatırımla ilgili risklerini değiştirerek yatırımın büyüklüğünü, bölgesini ve sektörünü etkilemek için hazırlanan hükümet önlemleridir” şeklinde tanımlanmaktadır (Duran, 2003: 6). Verilen tanımlardan da anlaşılacağı üzere ekonomik teşviklerin temelinde kaynakların ülke ekonomisi açısından daha yararlı alanlara yönlendirilmesi söz konusudur. Ancak burada dikkate alınması gereken konu, teşvikler ile ulaşılması istenen hedeflerin neler olduğu ve buna karşılık ne gibi ödünlerin verileceğidir (Erol, 2000, 21-24).

2.5.4.2. Teşviklerin Temel Gerekçeleri

Teşvik uygulamalarının gerekçeleri konusunda çok geniş bir tartışma alanı bulunmaktadır. Teorik temelleri devletin ekonomideki fonksiyonuyla birlikte ele alınmaktadır. Liberal kapitalizmde teşvik benzeri hükümet müdahalelerinin alanının minimize edilmesi savunulurken, devlet kapitalizminde daha geniş bir alan tanınarak devletin gerektiğinde iktisadi alanı düzenleme işlevine olumlu yaklaşılabilmektedir. Teşvikler, teoriden çok pratikte kabul gören bir konudur. Yararlarının maliyetini karşılayıp karşılamadığı ve hangi koşullarda başvurulması gerektiği hem akademik alanda, hem de uygulamacılar arasında sürüp giden bir tartışma konusudur. Buna rağmen, pratikte gelişmiş kapitalist ülkelerde bile teşvik uygulamalarına rastlanmaktadır. Hatta gelişmiş ülkelerin bu tür amaçlar için ayırabilecekleri kaynakların nispeten geniş olması, bu ülkelere daha güçlü teşvik politikaları yürütme imkanı tanımaktadır. Uluslararası kıyaslamalarda, gelişmiş ülkelerin teşvik amaçlı kullandıkları fonların büyük miktarlara ulaştığı dikkat çekmektedir (Duran, 2003, 8). Teşvik uygulamaları için öne sürülen gerekçeler, ülkelerin benimsedikleri ekonomi politikasına ve gelişmişlik düzeylerine göre değişebilmektedir. GOÜ’nin teşvik uygulamalarına gerek duymalarında başlıca şu gerekçeler ileri sürülmektedir;

ekonomik kalkınma, geri kalmış bölgelerin kalkındırılması, uluslararası rekabet gücü kazanma, verimlilik artışı, istihdam imkanlarını genişletme, teknoloji transferi, ihracatı arttırmak, sanayileşme ve yabancı sermaye çekme.

Gelişmiş ülkelerde ise; rekabet gücünü korumak, teknolojik gelişmeyi sürdürmek, sermaye kaçışını engellemek, bölgesel dengesizlikleri gidermek, verimlilik artışı, sorunlu sektörleri desteklemek, işsizliği azaltmak gibi amaçlar için başvurulmaktadır. Yabancı sermayeli doğrudan yatırımlar teknoloji transferini, yönetim bilgisini, beceriyi, ilişki ağını ve diğer görünmeyen değerleri bir ülkeden diğer bir ülkeye taşıyabilir. Yabancı sermaye yoluyla teknolojinin yayılması ile ekonomik gelişmelerde başarılı sonuçlar alındığına ilişkin birçok örnek vardır (Duran, 2003,14). GOÜ'ün ekonomik kalkınmasında stratejik ticaret ve sanayi politikasının yararı tartışılmaktadır. Bazı düşünürler, Japonya'nın ve yeni sanayileşen bazı Asya ülkelerinin ekonomik başarılarının nedenini, aktif ve etkin devlet müdahalesine dayandığını savunmaktadırlar. Buna göre; bu ülkelerde devlet, doğrudan veya dolaylı olarak piyasadaki kaynak dağılımını ve kullanımını büyük ölçüde etkilemiştir. Kaynaklar, etkin işleyen bir teşvik mekanizması ve bürokratik altyapı sayesinde teknoloji yoğun sektörlerdeki yatırımlara kaydırılmış ve bu yatırımlar sonucu ortaya çıkan sanayilerin dünya pazarlarında rekabet edebilecek biçimde gelişmesi sağlanmıştır. Diğer yandan uluslararası kuruluşların (DTÖ) ve bölgesel entegrasyonların (AB, APEC⁹⁰, ASEAN⁹¹, NAFTA vb.) özellikle uluslararası ticarete ortaya koydukları kurallar her ülke için bağlayıcılık kazanmıştır. Dolayısıyla, ülkeler arasında rekabeti bozucu unsurların hükümetler tarafından bir politika aracı olarak kullanmalarının alanı her geçen gün daralmaktadır. Bu gelişmeye rağmen ülkelerin sanayide ve ticarete stratejiler geliştirerek, bu stratejileri gerçekleştirmeye dönük hükümet uygulamaları, eskisi kadar rahat olmasa da devam etmektedir (Duran, 2003,20).

⁹⁰ APEC (Asia Pasific Economic Co-operation) Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Forumu: 1989 yılında 21 bölge ülkesi arasında kurulmuştur. Serbest piyasa ekonomisinin bölgede yerleşmesini ve gelişmesini amaçlamaktadır. Üye ülkeler: Avustralya, Brunei, Kanada, Şili, Çin Halk Cumhuriyeti, Hong-Kong, Çin, Endonezya, Japonya, Kore, Malezya, Meksika, Yeni Zelanda, Papua Yeni Gine, Peru, Filipinler, Rusya, Singapur, Milliyetçi Çin, Taynad, ABD, Vietnam'dır (<http://www.antimai.org/dag/inxappec.htm>).

⁹¹ ASEAN (Association of Southeast Asian Nations) Güneydoğu Asya Uluslar Birliği; 8 Ağustos 1967'de Vietnam Savaşı'ndan kaynaklanan komünist genişlemeye karşı olarak Filipinler, Malezya, Tayland, Endonezya ve Singapur arasında kurulan uluslararası bir örgüttür (<http://tr.wikipedia.org/wiki/ASEAN>).

2.6. Yabancı Sermaye Hareketlerinin Etkileri

Yabancı sermaye hareketlerinin iki yönden analiz edilmesi gerekmektedir. Böylece hem yatırım yapılan hem de yatırımı gerçekleştiren ülke üzerinde esas yönlerde etkileri olmaktadır.

2.6.1 . Yatırım Yapılan Ülke Üzerindeki Etkileri

Yabancı sermaye yatırımları yatırım yapılan ülke ekonomisinde bazı dengeleri olumlu veya bazılarını olumsuz yönde etkilemektedir. Yabancı sermaye yatırımının geldiği ülkede ödemeler bilançosu, iç tasarruf ve yatırımlar düzeyi, istihdam, uluslararası ilişkiler ile teknoloji ve yönetim bilgisi üzerine etkileri olmaktadır.

2.6.1.1. Tasarruf ve Yatırım Etkisi

Ülke sınırları içerisinde iç tasarrufların sonucu yerli sermayenin oluşumu birincil derecede ülkedeki KBDMG düzeyi ile belirlenebilir. Ülke bazında KBDMG'in artırılması, milli üretim kapasitesinin genişletilmesini gerektirecek. Buda her geçen yıl bir öncekine döneme oranla yatırımların artırılması ile mümkün olabilir. GOÜ'de görülen gelire oranlanmış marjinal tüketim eğiliminin yüksek olmasının iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi KBDMG düzeyinin düşük olması, ikincisi ise GOÜ'de sosyal yönün önemi ekonomik gelişme ve kalkınmadan yüksek olmasıdır. Yabancı sermayenin ülkeye girişi iç tasarruf darboğazını genişletmede kullanılan önemli bir dış kaynaktır. Olası sermaye yetersizliğini hibe yada dış borç temini ile gidermek düşünülebilir. Ancak ülke bakımından hibe veya dış yardımın açık bir politik, dış borçlanmanın ise ciddi ekonomik sonuçları var olduğundan DYSY'ları yada dolaysız yabancı yatırım sermaye türlerinin transferlerini daha çok çekici yapmaktadır. KBDMG'in artırılması ekonomide her yıl yaratılan toplam kaynakların belli bir kısmının tüketilmeyerek yatırımlara ayrılması ile aşıkardır. Tasarruflar özel tasarrufların ya da kamu tasarruflarının artırılması yolları ile artırılabilir. GOÜ'de ise KBDMG'in nisbeten düşük olduğundan marjinal tasarruf eğilimi de düşüktür.⁹²

2.6.1.2. İstihdam Etkisi

Günümüzde yabancı sermayenin, yatırımın yapıldığı ülkeye girişlerinin en önemli olumlu etkilerden birisi o ülkede yaratılan yeni istihdam yerleri gelmektedir. DYSY ve ÇUŞ'lar, az gelişmiş ve GOÜ'in, kısa dönemde ödemeler dengesini; uzun

⁹² Batmaz ve Tunca, *age*, 51.

dönemde ise ülke ekonomisinin yapısını değiştirmeye yönelik, ihracat-ithalat, gelir dağılımı, istihdam ve teknolojik gelişmişlik düzeyleri üzerinde muhtemel ve önemli olumlu etkilere sahiptir.⁹³ Yabancı sermaye yatırımları ülkenin istihdam düzeyini dolaylı ve dolaysız yönden etkilemektedir. Dışarıdan sağlanan sermaye yatırımlarının, ev sahibi ülke istihdamı üzerindeki etkilerini ölçme konusunda birçok araştırma sonuçları mevcuttur. Örneğin ABD’de yapılan bir araştırmaya göre ülke istihdam düzeyindeki artış yada işsizlik oranındaki düşüş ülkeye gelen yabancı sermaye hacminden kaynaklanmaktadır. Gelişmiş ülkeler için geçerli olan bu korelasyon GOÜ için geçerli olduğunu söylemek güçtür, fakat yabancı sermaye yatırımlarından elde edilen ek gelirlerin, ülke koşullarına uygun çerçevede yeni iş fırsatlarına yönetilmesi ve buna bağlı olarak iş alanların kurulması amacıyla kullanılması halinde ülkenin istihdam düzeyini olumlu yönde etkileyebilir. Yabancı sermaye yatırımlarının GOÜ’de teşvik edilmesinin ve cazibeli koşulların oluşturulmasının önemli nedenlerinden biri, diğer bütün yatırımlar için sözkonusu bunların yeni istihdam yerlerinin yaratmaları ve bu ülkelerdeki yoğun istihdam sorununun çözümüne yardımcı olmasının beklenmesidir.⁹⁴ Ancak görülmektedir ki yabancı sermaye emek yoğun iş kollarına değil sermaye yoğun iş kollarına ilgi göstermektedir. DYSY’larının bazı türleri ev sahibi ülkede bol miktarda bulunan nitelikli veya niteliksiz işgücünden yararlanmak amacıyla yatırım yapar. İmalat ve hizmet sektörlerine yatırım yapan kaynak ve etkinlik arayan DYSY’ları buna örnek verilebilir. Bu yatırımlar istihdam yaratma potansiyeli taşımaktadır. İthal ikamesi rejimine sahip ülkeler özellikle pazarları genişse istihdamı canlandırabilirler. Eğer yatırım yeni yatırım alanlarında gerçekleşiyorsa, bu yatırım yeni işçi talebini de beraberinde getirir. Yabancı ülkelerde faaliyet gösteren ÇUŞ’in şubeleri istihdam artışına katkıda bulunmuşsa da, DYSY’larının gelişmiş ülkelerdeki istihdam etkisi daha az hissedilmiştir.⁹⁵ Yabancı sermayenin giriş şekli şirket birleşmeleri veya satın almalar biçiminde ise sadece yeni işçi talebi yaratmamakla kalmaz, aynı zamanda bir kısım işçilerin işten çıkarılması ile de sonuçlanabilir. Özelleştirme yoluyla yapılan yatırımlarda da benzer durum söz konusudur.

⁹³ Cem Alpar, **Çokuluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma**, 3. bs. (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları 1980), 85,122.

⁹⁴ Algan, **age**, 101.

⁹⁵ Tuncer, **age**, 115.

Genellikle uluslararası sermaye yerel şirketlere göre eğitim programları konusunda daha cazip imkanlar sunmakla birlikte yatırım yapılan ülkenin kültür düzeyinin artışına katkıda bulunmaktadır.⁹⁶ ÇUŞ'in doğrudan istihdam edilen kişi sayısındaki artış hızı DYSY'larının altında kalmıştır. Son yıllarda bazı faktörler başka kuruluşlarda olduğu gibi ÇUŞ''de de istihdam artışını ters yönde etkilemektedir. Bu faktörler;⁹⁷

- Sanayi ülkelerinde göreceli durgun ekonomik gelişmeler,
- İşgücü tasarrufuna yönelik teknolojik gelişmeler,
- Sermaye yoğun yatırım politikaları,
- Ulusal ve uluslararası taşeronluk hizmetlerinin gelişmesi ve
- ÇUŞ'lerin maliyetleri azaltıcı politika izlemeleri

ÇUŞ'ler müşteri odaklı ve onlara yakın olmak için üretim ve dağıtım sektörlerde dış yatırımlar yapmaktadırlar. Bu durum bir çok şirketlerin çeşitli genel olarak GOÜ'de maliyet avantajlarından yararlanmasını sağlamaktadır. Yabancı sermaye yatırımı gerçekleştiren ülkelerde işverenlerin görüşleri ve işçi sendikalarının görüşleri birbirleri ile zaman zaman çatışmaktadır. İşveren ÇUŞ'ler yabancı sermaye yatırımlarının ana ülkedeki istihdamı azaltmadığını aksine artırdığını savunurken, işçi sendikaları ana ülkede istihdamın azaldığını savunmaktadır. ABD'inde hükümet tarafından yapılan bir araştırma sonucunda ABD'nin yabancı sermaye yatırımpolitikasının ABD istihdam seviyesini yükselttiği ve toplam istihdam seviyesi üzerinde çok az düzeyde ters etkiye sebep olduğu görülmüştür.⁹⁸ GOÜ'e gelen yabancı sermaye, o ülkenin yetersiz olan yatırım sermaye açığını kapatmakta, olası borç riskinden kısmi kurtarmakta, yeni bilgi ve teknolojileri getirerek etkili hracat imkanlarını geliştirmekte, işletme yönetimi ve organizasyon anlayışını değiştirip geliştirmektedir. Sanayileşmiş ülkelerde yeni işyerleri açılması dolayısıyla yeni istihdam olanakların yaratılması, mevcut işyerlerinin ÇUŞ'ler tarafından devir alınması tercih edilirken; GOÜ'de emek yoğun üretim tekniklerinin kullanılması istihdam sorununun çözümü bakımından tercih edilmektedir. Son yıllarda gözlenen trende göre en ağırlıklı yatırım türü, şirket birleşmeleri ve satın almaları gelmektedir.

⁹⁶ Efe, **age**, 23.

⁹⁷ Çapraz ve Demircioğlu, **age**, 22.

⁹⁸ Çapraz ve Demircioğlu, **age**, 40

2.6.1.3. Uluslararası İlişkiler Etkisi

1990'lı yıllardan itibaren küreselleşme akımının hızlanması ile birlikte, dünya genelinde yabancı sermaye akımları büyük önem kazanmış, özellikle gelişmekte olan ülkelere yönelik yabancı sermaye akımları artmıştır. Aynı zamanda, günümüzde gelişen çeşitli siyasi ve ekonomik olayların uluslararası arenada meydana gelişi ve mantıklı yoldan olumlu yada olumsuz sonuçlara varılması birebir siyasi yada ekonomik ambargo veya bağımlılıklar bağlıdır. Başka bir ifade ile gelişmiş ve sanayileşmiş ülkelerin GOÜ'e veya AGÜ'e yapmış olduğu dış yatırımlar sonucu yarattığı ekonomik faydanın karşılığında o ülkelerin uluslararası platformda yapacağı herhangi bir siyasi yada ekonomik politikaları üzerinde büyük bir lobi ve etkiye sahip olmaktadır. kendiyapm nması yada bir takım fa sermayenin niteliğinde de önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu dönemde, yabancı sermaye spekülative nitelikli sıcak para şeklinde piyasalara giriş yapmış ve bu girişler ağırlıklı olarak özel sektör kanalıyla gerçekleşmiştir. Yabancı sermayeyi gerçekleştiren çok uluslu veya ulusüstü firmaların bir ülke konusundaki fikir ve telkinleri, o ülkenin uluslararası ilişkilerinde kolaylıkların doğmasını sağlamaktadır.⁹⁹ Örneğin, Türkiye'nin AB'ne girişi konusundaki başvurusu yabancı sermaye konusunda bir takım taahhütleri de beraberinde getirmiştir. Ankara Anlaşması temel koşulu olarak yabancı sermaye hareketlerinin kolaylaştırılmasını öngörmektedir.¹⁰⁰ Rusya'dan Kırım'dan enerji sektörüne yapacağı ciddi sermaye yatırımların (yaklaşık 1,5 milyar ABD doları) yapılmasının en temel koşullarından birisi ABD askeri havalimanların alınması ve Rusya'ya ek ülkenin güneyinde ek askeri havalimanının kurulmasına izin verilmesinin yanı sıra BDT ilişkisini sağlamlaştırılmasına ve faaliyet alanının geliştirilmesine yöneliktir.

2.6.1.4. Ödemeler Dengesi Etkisi

Daha önce bahsedildiği gibi, doğrudan yada dolaylı yabancı sermaye yatırımının herhangi bir ülkeye girişi ile birlikte dış kaynakların döviz cinsinde girdisine neden olur. Bu tür ciddi miktarda döviz girdisinin ülkenin ödemeler bilançosu üzerinde olumlu etki yaratır. Yabancı sermayenin ödemeler dengesi üzerine olumlu etkinin süreklilik kazanabilmesi için, yabancı sermayenin uzun dönemde döviz kazandırıcı

⁹⁹ Akdiş, age, 74.

¹⁰⁰ Akdiş, age, 75.

özelliğini koruması gerekir. Aksi takdirde yatırımların ithal girdilere bağımlı olması ve transferlerin getirilen sermayeyi aşması durumunda olumsuz etkiler doğurur.¹⁰¹

Ülkenin cari işlemler alanında ihracat-ithalat kalemleri yabancı sermaye yatırımlarından değişik şekilde etkilenebilir. Yüksek gümrük duvarları ve kotalarla korunan geniş bir iç pazara sahip ülkelere yapılan yatırımlar genelde iç piyasa hedefli olmakta ve ihracat yüzdesi bu durumda düşük kalmaktadır.¹⁰² Eğer iç pazar çok cazip değil, ülke ekonomik olarak çok iyi entegre olmuş ve ucuz işgücü gibi bazı karşılaştırmalı avantajlar sunuyorsa bu durumda yüksek ihracat yüzdeleri gerçekleşebilmektedir. İthalat ise önce olumsuz etkilenmekte ancak daha sonra yeni üretimin aynı ürünlerdeki eski ithalatı ikame edilmesi nedeni ile bu negatif etki azalmaktadır. Yabancı sermaye imalat yatırımları ile kurulan tesislerde üretilen mamullerin, diğer ülkelere ihracı, GOÜ'ler ve GÜE'leri için ek bir döviz kazancı demektir. Bu kazancın bir kısmı kar transferi şeklinde yatırımı yapan ülkeye dönmekle birlikte, geri kalan kısmı gelişmekte olan ülkenin kıt döviz kaynağına net bir ilavesini teşkil eder.¹⁰³ Yabancı sermaye kuruluşlarının, yatırım yaptığı alanlarda bir kısım ithalatı ikame edecek üretimde bulunduğu, bu nedenle de ödemeler dengesi üzerinde baskıları hafiflettiği iddia edilebilir. Herhangi bir alanda yabancı sermaye kuruluşlarının faaliyet göstermesi yerli müteşebbisleri bu alana girmekten alıkoyabilir, rakiplerinin yabancı olması, ayrıca yabancı sermaye kuruluşunun daha önce hiç ithal edilmeyen bir malı örneğin Kırgızistan'da üretmeye başlaması ve çeşitli yollarla bu mala karşı bir iç talep yaratması mümkündür. Bu durumlarda ithalat ikamesinden söz edilemez. GOÜ'de yatırım yapan teşebbüsleri en çok ilgilendiren konuların başında, kar ve diğer kazançların transferi konusu gelmekte, bu alandaki mevzuat yatırım kararlarını büyük ölçüde etkilemektedir. Yatırım yaptıkları ülkede yüksek karlarla çalışan yabancı sermaye teşebbüsleri kar transferleri ile yaptıkları yatırımın ilk yapıldığı zamandaki sermayeyi kar şeklinde geri almaktadırlar. Bazı ülkelerde kar transferi konusunda bir sınırlama olmamasına karşılık, pek çok ülkede kar transferleri belli yüzdelere veya şartlara bağlanmış bulunmaktadır.¹⁰⁴ GOÜ' kısa dönemli ödemeler dengesi sorunu nedeniyle, bu değerlemelerde çok kere projelerin kısa dönemli etkilerine yer verilmektedir. Ancak

¹⁰¹ Algan, **age**, 100.

¹⁰² Yased, **age**, 31.

¹⁰³ Tuncer, **age**, 120.

¹⁰⁴ Tuncer, **age**, 124.

ithal ikamesi sağlayacak ve ihracata dönük yabancı sermaye yatırımları GOÜ için önemli olmalıdır¹⁰⁵.¹⁰¹ Üretilen mal ve hizmetlerin ihracı veya ithal ikamesi etkisiyle ödemeler dengesini olumlu etkilerken, üretimde kullanılan ithal malı girdiler, kar transferleri ve diğer dış faktörler ödemeleri döviz çıkışına neden almaktadır¹⁰⁶.

Yabancı sermayenin ilk etapta getirdiği fayda masraftan fazladır. Yabancı sermaye kaynak transferi, yatırım harcaması yapmakta, teknoloji getirmekte, istihdam olanağı getirmektedir. İşletme yeni üretime başladığı ve oluşan karları tekrar yatırıma yönlendirdiği için kar transferleri düşüktür. Zaman geçtikçe sermaye ve teknoloji transferleri azalır, yabancı sermayeli şirketlerin transfer edilebilir karları yükselir. Bu noktada yabancı sermayenin masrafinin faydasından fazla olduğu ve yabancı sermaye ülkeye gelirken izin koşullarının farklı olması gerektiği inancı yaygınlaşır. Yabancı sermayeli kuruluşlar ise ülke ekonomisine artan üretim, gelişen satışlar ve ödedikleri vergiler ile katkı yaptıklarını düşünürler. Yatırım alan ülke faydadaki düşmeyi masraftaki artışı önlemek için ihracatın artırılması, yerli hammadde ve ara malı girdileri kullanımının artırılmasını, ithal girdilerin azaltılmasını, üst yönetimin yerli personele devri, lisans ödemelerinden vazgeçilmesi gibi ilk etapta istenmeyen kuralların yerine getirilmesini ister. Yatırım alan ülke ve yatırım yapan arasındaki bu pazarlık yatırım basa basnoktasına gelene kadar devam eder. Ancak günümüzde uygulama yukarıda açıklanan klasik modelin dışına çıkmakta iki taraf karşılıklı menfaat dengesini değişik biçimlerde sürdürmeyi ve ilişkiyi bir noktada kesmeyi tercih etmektedir¹⁰⁷.

2.6.2. Yatırımı Gerçekleştiren Ülke Açısından

DYSYları, teorik olarak hem yatırımın yapıldığı ülke açısından, hem de yatırımı yapan ülke açısından bazı ekonomik sonuçlar doğurur. Küreselleşme karşıtları, ÇUŞ'lerin üretimlerini yurtdışına çıkararak, ülkelerindeki istihdam ve ücretleri düşürdüklerini, bununla birlikte gittikleri ülkelerde de çaresiz işçileri sömürdüklerinden şikayet ederler. Örneğin dünyadaki tüm yerel alkolsüz içecek üreticileri Coca-Cola'nın bulundukları piyasaya girmesinden çekinirler, yerel dondurma üreticileri ise Unilever'in ürünlerine karşı rekabet edememektedir¹⁰⁸. Şirketler yurtdışına ürettiği mala talep yaratmak, ek talep karlılığını artırmak, arz

¹⁰⁵ Uras, **age**, 67.

¹⁰⁶ Uras, **age**, 66.

¹⁰⁷ Uras, **age**, 70.

¹⁰⁸ Arıkan, **age**, 39.

kaynaklarına yakın olmak, vergi kolaylığından yararlanmak ve ucuz hammadde, işçilik ve enerji gibi üretim kaynaklarından faydalanarak ucuza üretim yaparak karlılığını artırmak gibi sebeplerle yatırım yapmaktadırlar. Birçok yabancı ülkede yatırım yapan şirketler çoğunlukla fiziksel olmayan mallara sahiptir. Çünkü bu tür malları şirket içinde tutmak istemektedirler. Bu şartlar altında, bu tip (fiziksel varlığı olmayan) ürünlerden doğrudan yabancı yatırım ve ya küresel oluşum sayesinde ilave kazanç sağlanabilir. Bu tür fiziksel varlığı olmayan ürünlere örnek verirse; marka, itibar, yönetim, teknik beceri, finans, Ar-Ge bilgisi olabilir. Ayrıca şirketler, bölgesel veya ülke çapındaki ekonomik gerilemelerden etkilenmeyi en aza indirmek, riski yaymak için yeni pazarlara yayılırlar¹⁰⁹.

¹⁰⁹ Çapraz, Demircioğlu, **age**, 44.

3. DÜNYA'DA DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

3.1. Dünya'da DYSY'nın Gelişimi

1990 yıllarında sermaye hareketleri dünya ekonomisinin ve ticaretinin gelişmesine yön veren bir önemli faktör olmuştur. UNCTAD¹¹⁰ verilerine göre 1990 yılında dünya çapında ekonomi piyasalarına giren uzun vadeli net sermaye akımları yaklaşık 207 milyar ABD doları civarında olup 1995 yılında 342 milyar ABD doları seviyesine ulaşmıştır. 1997 yılında küresel kriz döneminde bir düşüş görülsün bile kriz sonrası dönemden itibaren 2007 yılına kadar 10 yıllık dönem içerisinde 5 kat artmıştır. Bu durum Tablo 1'den izlendiği gibi seçilen diğer grup ve ülke ekonomileri için de hemen hemen geçerlidir. Eylül 2008 yılı küresel mali kriz sonucu bir gerileme tespit edilmiştir ancak bu bir geçici nitelikte olup 2010 yıl sonu itibarıyla DYSY'ı 1,244 milyar ABD dolarlık seviyesine ulaşmıştır.

Tablo 1: Seçilmiş Bazı Ekonomi Grupları, Geçiş Ülke Ekonomileri¹¹¹ ve Diğer Ülkelerde DYSY'ları (milyar \$).

Ülke \ Yıllar	1980	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Dünya	54	207	342	1 403	983	1 462	1 971	1 744	1 185	1 244
G20 ülkeleri	41	134	212	893	619	859	1 106	975	646	722
Gelişmiş ülkeler	47	173	222	1 138	619	978	1 307	965	603	602
GOÜ	7	35	116	258	332	429	573	658	511	574
G8 Ülkeleri	37	113	131	765	475	644	821	612	386	427
ABD	17	48	59	314	105	237	216	306	153	228
Geçiş ekonomi ülkeleri	0	0	4	7	31	55	91	121	72	68
BDT	-	-	4	5	26	43	77	107	63	64

¹¹⁰ UNCTAD: United Nations Conference on Trade and Development, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı.

¹¹¹ Ülke gruplandırmaları UNCTAD'ın sınıflandırılmasına göre verilmiştir. Bu sınıflandırmaya göre Geçiş Ekonomisi Ülkeleri Sovyetler Birliği sonrası bağımsızlıklarına kavuşan Batı Avrupa ve Asya'daki ülkelerden oluşmaktadır.

Türkiye	0	1	1	1	10	20	22	20	8	9
Kırgızistan	-	-	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,4	0,2	0,2

UNCTAD, **Doğrudan Yabancı Yatırım Veritabanı**. (FDI On-line). (<http://stats.unctad.org/FDI/TableView/tableView.aspx>).

1991 yılında SSCB'nin yıkılmasından sonra geçiş ekonomi ülkelerinde özellikle BDT ülkelerinde de DYSY'nın hızla arttığını ve 20 yıllık dönem içerisinde sıfırdan 2010 yılında 64 milyar ABD dolara kadar yükseldiği Tablo 1'de görülmektedir.

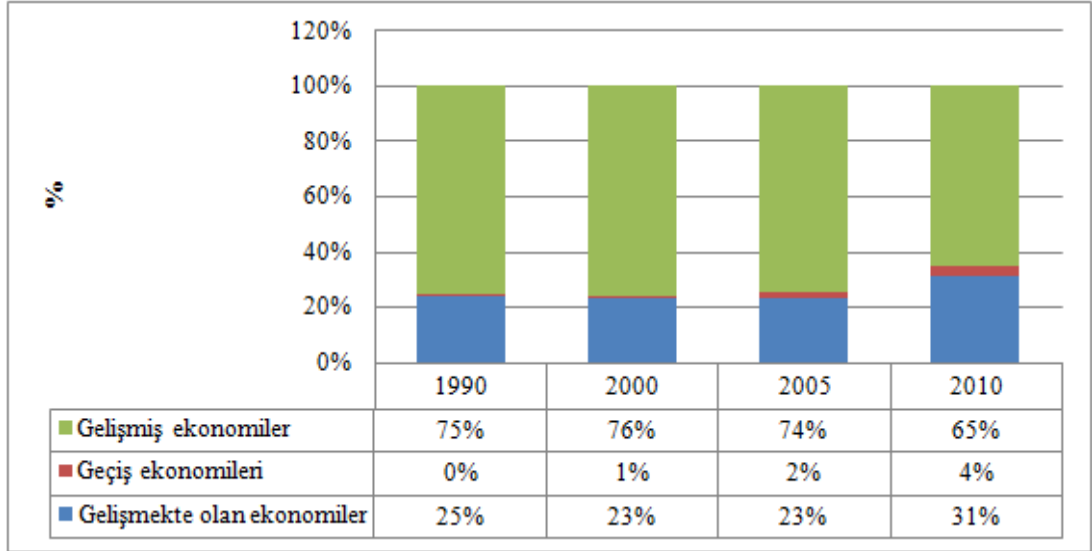
2010 yılında dünyadaki DYSY'ı stoku % 29,73 ile dünya GSYH'nın neredeyse üçte birine ulaşmış bulunmaktadır (Tablo 2). UNCTAD'ın verilerine göre 2005 yılında DYSY'ı yapan 84.000 ÇUŞ'ler ve onların kontrolündeki 980.000 değişik ülkelerdeki bağlı kuruluşları mevcuttur. Tüm bu şirket ve bağlı kuruluşlarda 73 milyondan fazla kişi istihdam edilmiştir. Bu durum DYSY'larının önemini açıkça ortaya koymaktadır (UNCTAD, 2005; UNCTAD, 2010).

Tablo 2: Seçilmiş Bazı Ekonomiler ve Ülkelerin DYSY'nın GSYİH içindeki % payı.

Ülkeler \ Yıllar	1980	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
AB	6,11	10,48	12,58	27,42	34,27	37,78	44,28	35,47	44,56	42,37
Geçiş ekonomileri	-	0,19	2,03	15,32	25,19	28,39	37,03	18,24	35,07	32,84
BDT	-	-	2,10	15,60	24,95	27,11	35,62	16,34	33,39	31,18
Gelişmiş ekonomiler	4,90	8,94	10,81	22,75	25,31	28,40	32,62	25,57	31,27	30,71
Dünya	6,47	9,38	11,34	23,10	25,24	27,92	32,01	25,01	30,91	29,73
Gelişmekte olan ekonomiler	11,76	13,43	14,37	24,82	25,03	26,53	29,81	24,59	29,66	27,46
ABD	2,98	9,32	13,58	27,92	22,25	24,53	25,18	17,19	21,29	23,38

UNCTAD, **Doğrudan Yabancı Yatırım Veritabanı**. (FDI On-line). (<http://stats.unctad.org/FDI/TableView/tableView.aspx>).

Son yıllarda, tüm dünyada olduğu gibi, özellikle de geçiş ekonomileri için DYSY'ı alma oranı gittikçe artmaktadır. Bu miktar, GSMH'ya oranla stok bazında, 1995 ve 2010 yıllarında sırasıyla %2 ve 33 olarak gerçekleşmiştir. Ancak son 2009-2010 yılları dönem incelendiğinde hem gelişmekte olan hem de geçiş ekonomi ülkelerinde sırasıyla % 29'dan % 27'ye ve 35'ten 32'ye bir düşüş görülmektedir. Aynı durum Bağımsız Devletler Topluluğu, BDT¹¹² üyesi ülkelerinde de aynen geçerlidir. Bu ülkelerde 2009 yılında ulaşılan en üst düzey olan % 33,39 rakamı korunamamış ve 2010 yılında % 31,18'e düşmüştür. Gelişmiş ülkelerin ortalamasında da ABD'de olduğu gibi nispeten istikrarlı bir durum mevcuttur. 1990 yılında % 8,94 olan bu oran 2010 yılında 3 kattan daha fazla artarak % 30'a çıkmıştır. Bu oranlar ABD'de sırasıyla, % 9,32 ve % 23 olarak yine 1990 rakamının 3 katından fazladır.

Şekil 3.1: Ekonomi Gruplarına Göre DYSY'ı 1990-2010 % Olarak Dağılımı

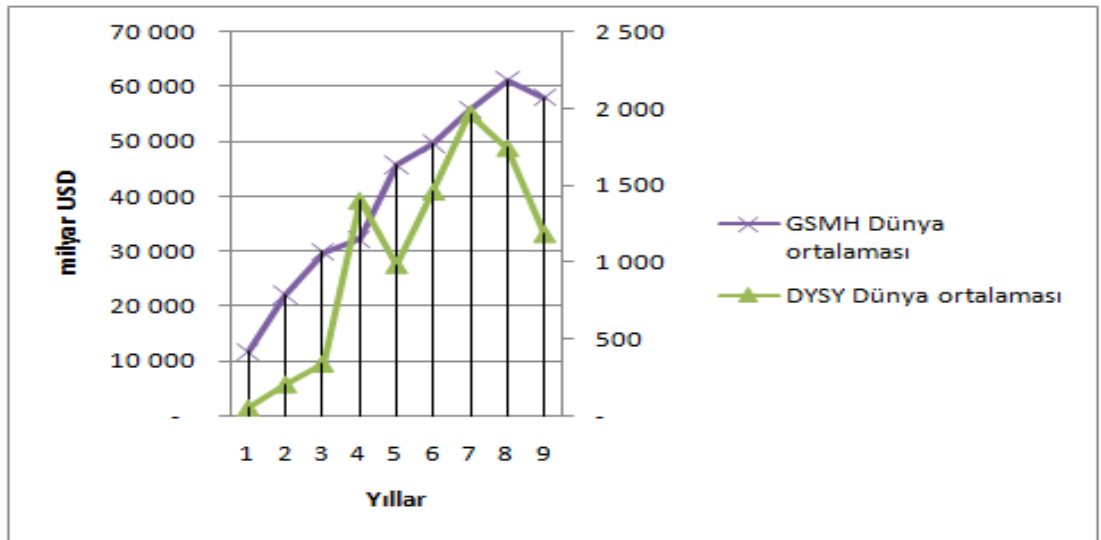
UNCTAD, **Doğrudan Yabancı Yatırım Veritabanı**. (FDI On-line). (<http://stats.unctad.org/FDI/TableViewer/tableView.aspx>).

Ekonomi gruplarına göre son yirmi yılın değişimi Şekil 3.1'de gayet net bir şekilde izlenebilmektedir. 1990 yılında bu üç ekonomi grubu, DYSY'larını % 75, % 0 ve % 25 olarak paylaşıırken, sırasıyla bu oranlar 2000 % 76, % 1 ve %23, 2005 yılında

¹¹² Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, 21 Aralık 1991 tarihinde, Alma-Ata zirvesinde kurulmuştur. Katılımcı ülke sayısı 12'dir. Baltık Cumhuriyetleri ve Türkmenistan (25 Ağustos 2005'ten beri tam üye değil) hariç, tüm eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri üyedir. Üye ülkeler; Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Rusya Federasyonu ve Ukrayna'dır. BDT pazarı yaklaşık 240 milyonluk nüfusu ile dünyanın büyük pazarları arasında yer almaktadır.

%74, %2 ve %23, 2010 yılında ise % 65, % 4 ve % 31 şekline dönmüştür. Gelişmiş ülkelerin aleyhine oluşan bu durum, ağırlıklı olarak gelişmekte olan ve nispeten de geçiş ekonomisi ülkelere yaramıştır. Geçiş ekonomisi ülkeleri dünya toplam doğrudan yabancı yatırımları içinden % 4 pay alırken gelişmekte olan ekonomiler paylarını % 25’den % 31’e yükselterek son 20 yılda neredeyse % 50’lik bir artış sağlamışlardır.

Şekil 3.2’deki grafik verileri analiz edildiğinde dünyadaki trend açısından iki önemli kalemin karşılaştırılması ve ilişkilendirilmesi sonucu % 86’lık bir korelasyon izlenmektedir. Bu oldukça yüksek bir anlamlılık yarattığı için ülke ekonomisi gelişmesinde ve kalkınmasında DYSY’nın ne kadar önemli rol oynadığı net bir şekilde görülmektedir. Başka bir ifade ile dünya GSMH’nın ortalamasının artması neredeyse birebir dünyadaki DYSY ortalamasına bağlı olduğu söylenebilir.

Şekil 3.2: Dünya GSMH ile DYSY Arasındaki İlişki, 1980-2009 (milyar \$)

UNCTAD, **Doğrudan Yabancı Yatırım Veritabanı**. (FDI On-line). (<http://stats.unctad.org/FDI/TableViewer/tableView.aspx>).

Yapılan bilimsel çalışmalara göre son on yıllık dönemde Asya ve Avrupa’daki gelişmekte ve geçiş sürecinde olan ülkelere en fazla büyümeyi gerçekleştirenler en fazla DYSY’ı çekebilen ülkeler olmuştur. Bergsman, Broadman ve Drebensov’un (2000) yukarıda bahsedilen araştırmalarının ve regresyon model çalışması sonucu, özellikle geçiş ekonomilerinde DYSY’ı ile GSMH arasındaki regresyon eğim katsayısının 0.93 olması gibi çok anlamlı çıkmaktadır. Başka bir ifade ile regresyon

modelindeki diğer değişkenlerin sabit olduğu varsayıldığında DYSY'larındaki 1 ABD dolarlık artış o ülkenin GSMH'sını 0.93 ABD dolarına yükseltmektedir. Aynı zamanda nüfus oranındaki artış sabit tutulursa, DYSY'larının Gayrisafi Milli Hâsılaya oranında % 1 puanlık artış o ülkelerdeki kişi başına düşen milli gelirde yaklaşık % 0,8'lik bir artışa neden olmaktadır.

**Tablo 3: Dünya Grup ve Ülke Ekonomilerinin GSMH Düzeyi
1980-2009 (milyar \$)**

Ülkeler\Yıllar	1980	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Dünya	11 865	22 206	29 928	32 244	45 722	49 536	55 756	61 147	58 069
G20 ülkeleri	8 382	17 255	24 173	26 350	36 109	38 817	43 158	46 694	44 802
Gelişmiş ülkeler	8 313	17 491	23 468	24 874	33 839	35 584	39 027	41 517	39 223
G8 Ülkeleri	6 739	14 535	20 038	21 426	28 113	29 552	32 062	33 968	32 121
GOÜ	2 540	3 851	5 896	6 973	10 789	12 553	14 897	17 289	17 059
ABD	2 785	5 787	7 405	9 968	12 666	13 425	14 104	14 465	14 218
Geçiş ekonomi ülkeleri	1 012	865	565	397	093	400	832	340	787
BDT	-	-	507	349	986	279	682	158	623
Türkiye	92	203	228	267	483	531	647	730	615
Kırgızistan	-	-	1	1	2	3	4	5	5

UNCTAD, **Doğrudan Yabancı Yatırım Veritabanı**. (FDI On-line). (<http://stats.unctad.org/FDI/TableViewer/tableView.aspx>).

Tablo 3'te seçilmiş bazı dünya grup ve ülke ekonomilerinin yıllar itibariyle GSMH düzeyleri verilmiştir. Neticede dünya GSMH'ı nerdeyse % 76'sı G20¹¹³

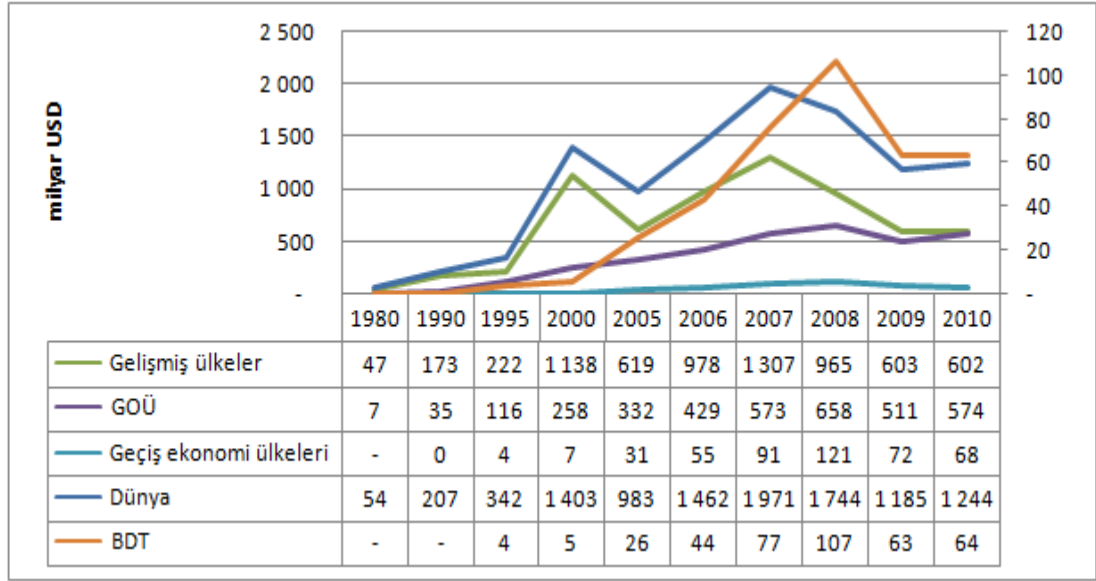
¹¹³ Bretton Woods kurumsal anlayışı bağlamında, 1999 yılındaki Köln Zirvesi'nde, sistem açısından önemli ülkelerle yeni bir danışma grubunun oluşturulmasına karar verilmiş ve G-7 Maliye Bakanlarının 25 Eylül 1999'daki Washington Toplantisi'nde, küresel sistem için önemli ülkelerden

lkelerinden, ya da % 67'si Gelişmiş ülkelerden, veyahut % 55'i G8¹¹⁴ ülkelerinden oluşurken, geçiş ülke ekonomileri yada BDT lkelerinin payı sırasıyla ancak %2 gibi önemsiz paydan oluşmaktadır. Diğer yandan DYSY'ları hem gelişmiş hem de GO'de genel olarak artmıştır.

şekil 3.3'te izlenebildiği gibi 1997 yılı ve özellikle 2008 yılı küresel kriz sonucunda DYSY'ları göreceli azalmış ancak son birkaç yıldır tekrar artış trendine girmiştir. Yine şekil 3.3'te rakamsal olarak da görüleceği üzere DYSY'ı girişindeki 2000'li yılların başına kadar geçen süreçteki gelişmiş ülkelerin lehine olan trend 2000 yılından itibaren çok az da olsa geçiş ekonomisi ve GOÜ'ler lehine dönmeye başlamıştır. Öyle ki 2000 yılında gelişmiş ekonomilerin DYSY'ları gelişmekte olan ekonomilerin 4 katından da fazla iken bu oran 2005 yılında 2 katın altına kadar düşmüş ve aradaki makas kapanmaya başlamıştır. 2010 yılı sonu itibariyle gelişmiş ülkeler ile GOÜ'ler arasındaki fark nerdeyse kapanmıştır. GE'leri ve BDT lkelerin DYSY'ların ortalama olarak aynı miktardan oluşmasının nedeni Rusya, Kazakistan, Ukrayna ve Türkmenistan gibi öncül ülkelerin her iki gruptaki da yer almasına bağlıdır. Bu iki grubun 2010 yılı sonu itibariyle diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere karşılık olarak DYSY miktarları artmıştır.

olusan 20'ler Grubu (G-20) resmen ilan edilmiştir. Bunlar; Türkiye, ABD, Hindistan, Japonya, Brezilya, Rusya, Almanya, Arjantin, Fransa, Suudi Arabistan, Meksika, Güney Afrika, Birleşik Krallık, Güney Kore, İtalya, Çin, Kanada, Avustralya, Endonezya.

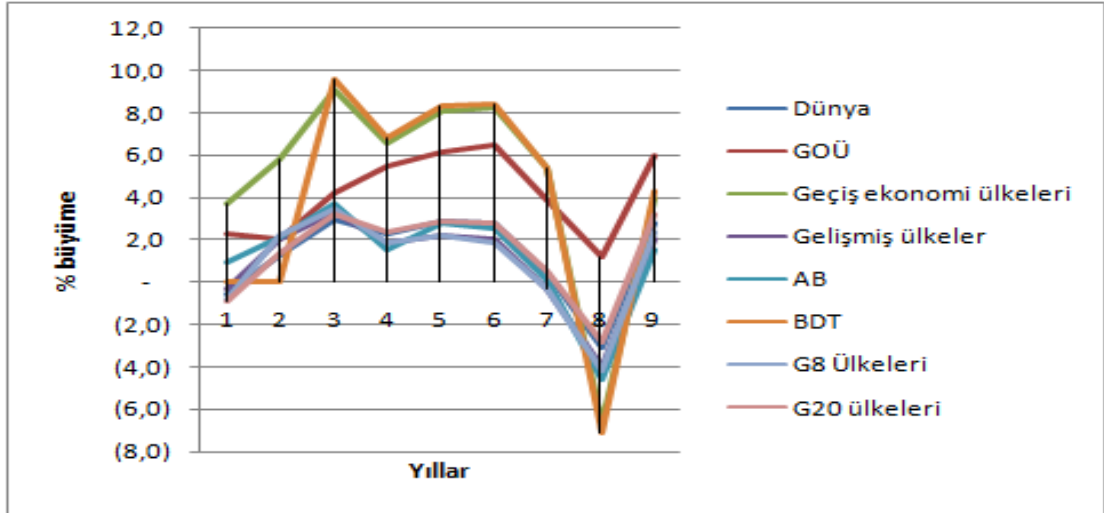
¹¹⁴ Rusya gruba daha sonradan dahil olmuş ve bu lkeler G8 lkeleri olarak anılmaktadır. G8 lkeleri tarafından 1975'ten beri yıllık ekonomi zirveleri düzenlenmektedirler. G8 Uluslararası hükümetler formu olup, Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Rusya, İngiltere ve Amerika dünya ekonomisinin yaklaşık %65 ini temsil ederler.

Şekil 3.3: Ekonomi Gruplarına Göre Yıllar İtibariyle DYSY'ları, (milyar \$)

UNCTAD, **Doğrudan Yabancı Yatırım Veritabanı**. (FDI On-line). (<http://stats.unctad.org/FDI/TableView/tableView.aspx>).

Diğer yandan, 2000 yılından bu yana dünyada ve buna paralel olarak geçiş ekonomilerinde DYSY'larının miktarı 2005 yılına kadar azalma trendinde olduğundan dolayı, geçiş ekonomisi ülkeleri DYSY'ları çekme konusunda artık eskisine oranla daha fazla çaba sarf etmek zorunda kalacaklardır. Bu nedenle bu ülkelerde yürütülen politikalar artık daha şeffaf ve yapıcı olmalı ve bu ülke ekonomilerinde yatırımcı lehine bir cazibeli ortam oluşturulmalı, politik ve ekonomik sistem yaklaşımı buna göre ayarlanmalıdır. Aslında geçiş ekonomileri ilk basamak olarak gerçekleştirdikleri makroekonomik denge ve piyasa liberalizasyonunu sağlamanın ardından daha zor ve daha uzun ikinci aşama olan ekonomik ve politik reformları gerçekleştirmelidirler (Sohinger, 2005, 73-94).

Şekil 3.4: Ekonomi Gruplarına Göre Reel GSMH'nın % değişimi

UNCTAD, **Doğrudan Yabancı Yatırım Veritabanı**. (FDI On-line). (<http://stats.unctad.org/FDI/TableViewer/tableView.aspx>).

Şekil 3.4'te reel GSMH'daki artış oranı doğrusal anlamda Şekil 3.3'teki verilerle aynı yönde olup değişkenler arası %85'lik korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Başka bir ifade ile iki şekilden de görüldüğü gibi DYSY'lar tutarındaki artış ya da azalışa bağlı olarak reel GSMH'daki artış yada azalış oranı aynı davranış sergilemektedir. Örneğin, 2008 yılındaki mali küresel kriz sonrası DYSY'yı gelişmiş ülkelerde 362 milyar ABD dolarlık azalış gerçekleşmiş ve bunun paralelinde GSMH artış hızı oranı yaklaşık %4 civarında azalmıştır. Başka unsurlarıda gözönüne almak gerekmele beraber, DYSY larının GSMH etkilemiş olması muhtemeldir.

Genelde özel sermaye akımlarından en çok faydalanan ülkeler iyi eğitilmiş işgücüne, altyapıya, muntazam bir şekilde düzenlenmiş sermaye piyasalarına ve iyi bir ticaret ortamına sahip olan ülkeler olmuştur. Özel sermaye hareketleri içindeki en önemli pay özellikle 1990'lı yıllardan itibaren DYSY'larının olmuştur. Dünya DYSY'nın miktarı 1995 yılı ile 2006 yılları arasında, 342 milyar \$'dan, 1,462 trilyon \$'a yükselmiştir. Bu oran artmaya devam ederek 2007 yılında zirve yapmış ve 1,971 trilyon \$'ı aşan rakamlara ulaşmıştır (Şekil 3.3). Son beş yılda dünya toplamının ve gelişmiş ülkelerin payları özellikle 2008 yılında büyük miktarda düşerek dip yapmakla birlikte özellikle gelişmekte olan ülkeler ve Sovyet dönemi sonrası Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde artış trendi sonraki yıllarda az da olsa devam etmektedir (Şekil 3.3).

3.2. Geçiş Ekonomi Süreci içerisindeki Merkezi Orta Asya Ülkelerinde DYSY'larının Gelişimi

3.2.1. Geçiş Ekonomi Ülkeleri Tanımı

Bir ülkenin geçiş ekonomi ülkesi olmasının temel özelliği, merkezi planlı ekonomiden serbest piyasa sistemine geçmesi ile tanımlanır. Geçiş ekonomi ülkeleri, ekonomik liberalleşme, merkezi bir planlama teşkilatının yerine serbest piyasa esaslarını göre fiyatların belirlenmesi, dış dünyaya açılarak dış ticaretin önündeki engelleri kaldırılması, devlete ait işletmelerin ve kaynakların özelleştirmesi ve buna bağlı olarak makroekonomik istikrarı ve özel yabancı veya yerli sermaye hareketini kolaylaştırmak için özel finans sektörünün oluşturulması.

Özel mülkiyet haklarının varlığı, bir piyasa ekonomisinin en temel unsuru olabilir ve bu nedenle bu hakların uygulanması, geçiş sürecinin temel göstergesidir. Geçiş sürecinin ana özellikleri;

- Fiyatların serbestleşmesi – mal ve hizmet fiyatların devlet kontrolünden çıkarılması ve piyasadaki talep ve arz düzeylerine göre serbestçe oluşması.
- Yeniden yapılanma ve özelleştirme faaliyetleri
- Yasal ve kurumsal reformlar – ülke ekonomilerinde devletin rolünü yeniden tanımlayan, hukukun üstünlüğünün kurulması ve uygun rekabet politikaların işletilmesi

2000 yılında, IMF aşağıdaki belirtilen ülkeleri geçiş ekonomi süreci niteliğinde tanımlamıştır; Arnavutluk, Ermenistan, Azerbaycan, Beyazrusya, Bulgaristan, Kamboçya, Çin, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Gürcistan, Macaristan, Letonya, Litvanya, Kazakistan, Kırgızistan Cumhuriyeti, Laos, Cumhuriyeti Makedonya, Moldova, Polonya, Romanya, Rusya, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna, Özbekistan, Vietnam.

2002 yılında Dünya Bankası, Bosna Hersek ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (daha sonra Sırbistan ve Karadağ) geçiş ekonomileri olarak tanımlamıştır. DYSY'ları özellikle geçiş ekonomilerinin dünya ekonomisine entegrasyonunda ve globalleşmede önemli bir motor güç olmuştur. Aynı zamanda DYSY'larının sebep olduğu kurumsallaşma süreci de girdikleri ve içerisinde bulundukları ulusal politikalarda hem ekonomik hem de politik değişikliklere sebep olmuştur. Sovyet dönemi sonrası geçiş ekonomisi ülkelerinden özellikle merkezi ve doğu Avrupa

ülkelerinde ekonomik ve politik gelişmeler bunun en belirgin örneklerinden biridir (Sohinger, 2005, 73-94).

Literatürde DYSY'ları alanında yapılan çalışmalarda ülkesel ve bölgesel çalışmalara da sıkça yer verilmiştir. Özellikle 1990 sonrası geçiş ekonomileri ve eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ülkeleri ve bunlar içinde de ağırlıklı olarak Batı Avrupa ve Güney Doğu Asya ülkeleri ile ilgili olarak çok sayıda araştırma ve inceleme yapılmıştır. Ancak Merkezi Orta Asya Ülkeleri üzerinde yeterli sayıda ve detaylı araştırmalar henüz yapılmamıştır. Bu ülkeler tipik geçiş ekonomisi süreci içerisinde yer almaktadırlar. Geçiş ekonomisi süreci çabalarına halen devam etmektedirler. Ekonomileri ve nüfus sayıları nispeten küçük ve gelişmenin henüz başlangıcında olmalarına rağmen coğrafik, siyasi ve jeopolitik olarak büyük ve önemli bir alana sahiptirler. Bilindiği gibi, uzun yıllar sürdürülmeye çalışılan planlı ekonomi tecrübesinin ardından Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri ani bir kararla 1990'lı yılların başından itibaren politik ve piyasa reformları gerçekleştirerek hızlıca açık ekonomiye dayalı bir model içine girdiler. Birçok araştırmanın sonuçlarının¹¹⁵ da açıkça gösterdiği gibi bu dönemde geçiş ekonomisi ülkelerindeki geniş ve açık ekonomi politikaları uygulanmış olup neticede DYSY'larında önemli bir artışa sebep olmuştur.

Tablo 4: Geçiş Ekonomi Ülkelerinde DYSY'nın GSMH içindeki % payı

Yıllar	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Arnavutluk	2,83	3,96	3,24	3,62	6,14	7,62	8,07	9,24
Ermenistan	1,97	5,45	4,88	7,10	7,59	8,02	9,10	6,14
Azerbaycan	5,04	2,46	12,68	(2,78)	(14,37)	0,03	1,10	1,04
Beyaz rusya	0,11	0,99	1,01	0,96	3,99	3,59	3,85	2,48
Bosna	-	2,65	5,63	6,21	13,66	5,04	1,44	0,38
Hırvatistan	0,46	4,92	4,11	7,08	8,60	8,91	4,62	0,96

¹¹⁵ UNCTAD, Global and Regional FDI Trends in 2010, Investment Prospects Survey 2010-2012, Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth in Kazakhstan
www.worldinvestmentconferences.com

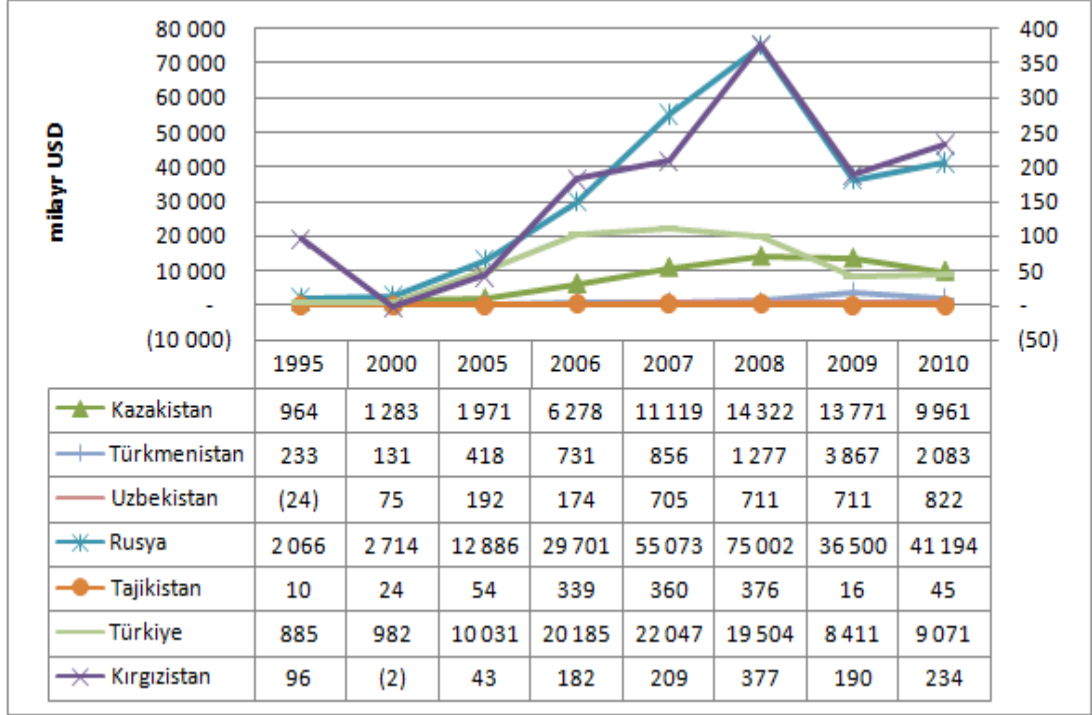
Gürcistan	0,22	4,29	7,06	15,11	17,20	12,22	6,13	4,71
Kazakistan	4,69	7,01	3,45	7,75	10,60	10,73	12,62	7,49
Kırgızistan	6,44	(0,17)	1,73	6,42	5,49	7,34	4,14	5,19
Karadağ	-	-	-	-	-	21,25	37,38	19,26
Moldova	3,79	9,90	6,38	7,03	12,12	11,77	2,37	3,45
Rusya	0,52	1,05	1,69	3,00	4,24	4,50	2,97	2,80
Sırbistan	-	-	-	-	-	5,42	4,17	3,00
Sırbistan Karadağ	0,19	0,45	6,65	13,61	9,17	-	-	-
Tajikistan	0,81	2,74	2,36	13,30	12,77	12,10	0,32	0,79
Makedonya	0,21	6,00	1,65	6,60	8,49	5,96	2,11	3,13
Türkmenistan	10,65	2,97	4,82	6,89	6,61	8,22	22,28	10,35
Ukrayna	0,55	1,90	9,06	5,20	6,93	6,06	4,10	4,76
Uzbekistan	0,18)	0,54	1,39	1,02	3,15	2,77	2,16	2,15
Rusya ile Orta Asya ülkeleri toplamı	23,11	14,14	15,44	38,38	42,86	45,66	44,49	28,77

UNCTAD, **Doğrudan Yabancı Yatırım Veritabanı.** (FDI On-line). (<http://stats.unctad.org/FDI/TableViewer/tableView.aspx>).

Rusya Federasyonu ile birlikte Merkezi Orta Asya ülkelerinden¹¹⁶ DYSY'ların GSMH içindeki payı Tablo 4'den de izlendiği gibi 1995 yılında %23 civarında iken bu pay 2008 yılında zirve yaparak yaklaşık %46'ya kadar yükselmiştir. Fakat 2008 yılı dünya mali krizinden sonra bu pay ciddi bir şekilde azalmıştır ve 2010 yılı sonrası %29 kadar gerilemiştir. Bu pay genel anlamda incelenen grup içinde tüm ülkelerde nerdeyse aynı oranda seyir göstermiştir.

¹¹⁶ Orta Asya ülkelerine Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan girmektedir. http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%90%D0%B7%D0%B8%D1%8F

rakam Kazakistan'da 1992 yılında 100 milyon dolar seviyelerinden 2004 yılında 4,1 milyar dolar seviyesine ulaşarak zirve yapmıştır. Diğer Orta Asya ülkelerinden Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da ise net DYSY'larındaki artış hayli mütevazî ölçülerde kalmıştır.

Şekil 3.5: Orta-Asya, Rusya ve Türkiye’de DYSY’lar (Cari Fiyatlarla, Milyon \$)

Dünya Bankası. (2010). World Development Indicators 2010 CD'si, The World Bank Group; UNCTAD, **Doğrudan Yabancı Yatırım Veritabanı**. (FDI On-line).(<http://stats.unctad.org/FDI/TableViewer/tableView.aspx>).

Şekil 3.4 ve Şekil 3.5’te gösterildiği gibi sırasıyla çeşitli dünya grup ülke ekonomileri ile beraber geçiş ekonomi sürecinden geçen bazı BDT ülkelerin dışa açılma ve küresel ekonomi ile entegre olması net bir şekilde görülmektedir. Bu durum özellikle DYSY’larını kendi ülkelerine çekme konusunda zengin doğal kaynaklara sahip olan Rusya ve Kazakistan önde gelerek aynı doğrultuda eğilim göstermektedir. Örneğin Kazakistan’ın (9,961 milyar \$) 20 yıllık çok kısa bağımsızlık süresi içerisinde Türkiye (9,071 milyar \$) ile karşılaştırılmalı olarak incelendiğinde DYSY tutarının neredeyse aynı olması bu geçiş ülke ekonomisinin doğrudan yabancı sermaye yatırımın çekmesi konusunda etkin politika yürüttüğü söylenebilir. Aynı zamanda Rusya’nın ülkeye giren DYSY hacmi yaklaşık Türkiye’nin 5 katını oluşturmaktadır. 2005-2006 yılları arasında dönem dikkate

alındığında Türkiye'nin DYSY hacmi Kazakistan'ın 10 katı ve Rusya ile hemen hemen aynı düzeyde olduğu dikkat çekicidir. Tabii ki burada Kazakistan ile Rusya'nın petrol, doğal gaz gibi en stratejik enerji hammaddesinin bolluğu da önemli rol oynamıştır. Aynı zamanda şekil 5 incelenen diğer geçiş ülke ekonomilerin DYSY'ların dünya içindeki payı oldukça önemsiz kalmaktadır. Bununla birlikte aynı Şekil'deki grafikte görüldüğü gibi Türkiye dahil diğer BDT ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımların hacmi 2008 yılında zirve yapmış, 2009 yılında ise küresel mali kriz sonrası belli bir düşüşten sonra başlayan artış trendi 2010 yılında ve 2011 tahmini rakamlarına göre yükselme eğilimi devam etmektedir.

Tablo 4'te, IMF ve Dünya Banka'sının belirlediği geçiş ekonomi ülke kriterlerine göre gösterilen listede DYSY'ların ilgili ülkelerin GSMH'daki payları verilmiştir. Bu tablodan Şekil 3.5'e göre nispeten mutlak değerler analiz yerine mükayeseli yüzde analiz yapılmaktadır. Örneğin verilen bilgilere göre Kazakistan'ın ve Türkmenistan'ın DYSY'ın GSMH içindeki payları sırasıyla % 7,49 ve % 10,35 iken aynı oran Rusya'da ancak % 2,8'e tekabül etmektedir. Bu oran Kırgızistan'da % 5,19, Özbekistan'da %2,15 , Tajikistan'da ise % 0,79 şeklinde olup Orta-Asya ülkeleri içeresinden en düşük seviyeyi teşkil etmektedir. Bu anlamda geçiş ülke ekonomilerinden avrupa kıtasında yerleşenlerde Arnavutluk ve Karadağ sırasıyla % 9,24 ve % 19,26 lider konumunda görünmektedir.

4. KIRGIZİSTAN’DA DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

Kırgızistan’da DYSY’larının tarihi gelişim seyri, genel yatırım iklimi, göreceli avantajlarının ve dezavantajlarının neler olduğu, ekonomik yapısı ve sektörel dağılımı, ülke içindeki bölgesel dağılımı, ülkelere göre sermaye girişi ve benzeri özellikleri, özelleştirme uygulamalarına etkileri aşağıdaki bölümde incelenmeye çalışılacaktır. Ayrıca ülkede ekonomik sektörler itibariyle DYSY’ların konumu, dağılımı, mukayeseli bir analiz yapılacaktır. Aynı zamanda ülkenin yatırım politikası uygulamalarında sorumlu ve ilgili kuruluşlardan bahsedilecek ve yine bu ülkeye gelecek yabancı yatırımcılar için öneminin nedeni ile bu ülkedeki şirket tipleri ve kuruluş işlemlerinden de kısaca bahsedilecektir.

4.1. Geçiş Ülke Ekonomileri Grubuna giren Kırgızistan

SSCB’nin dağılmasıyla ortaya çıkan geçiş ülke ekonomilerinde başlayan siyasi ve ekonomik reformlar süreci, neredeyse tamamının en birinci önceliği piyasa ekonomisi için yasal bir altyapının hazırlanması olmuştur (Altay, 2001, 15). Bu nedenle de tüm geçiş ülke ekonomileri gibi Kırgızistan da gerekli yasal altyapı çalışmalarına bağımsızlığın hemen sonrasında başlamıştır. Mukayeseli olarak Kırgızistan’da 2002 verilerine göre yaklaşık üç bin yabancı işletme bulunmaktadır ve bu şirketlerde yaklaşık on altı bin kişi istihdam edilmektedir (Sabırbekov, 2002,73). 2009 yılı sonu itibariyle bu rakamlar sırasıyla yabancı şirket sayısı 2,679 ve çalışan sayısı 67,674’dir.¹¹⁷. Bu da Kırgızistan’ın DYSY çekmede gerekli ön çalışma aşamasını bir ölçüde başardığının göstergesi olarak kabul edilebilir.

Kırgızistan’da geçiş süreci döneminde gerekli yasal çalışmaların yanında çeşitli bölgesel yapılanmalara da gidilmeye çalışılmıştır. Doğrudan yabancı sermayeyi çekebilmek amacıyla yaptığı bu çalışmalar ülkenin içinde bulunduğu genel makroekonomik durum ve vergi yapısıyla da yakından ilgili olduğundan bu bölümdeki iki konuya değinilecektir. DYSY’larının sektörlere ve bölgelere göre

¹¹⁷ K.C. Milli İstatistik Komitesi Raporu, ‘Yabancı sermaye ile kurulu şirketlerin Kırgızistan’da 2005-2009 dönemi faaliyeti’, Bişkek 2010.

dağılımının genel bir değerlendirilmesi ve geldikleri ülkeler açısından bir sınıflandırması yapılacaktır.

4.2. Geçiş Ülke Ekonomilerinde Devletin Görevleri

Kapalı bir ekonomik sistemden yeni çıkan geçiş ülkelerinde, planlı sistemin yapısından kaynaklanan sorunlar nedeniyle, ekonomik etkinlik için piyasa ekonomisi uygulaması karşısında başarısız olmaları doğal karşılanabilir. Bu ekonomiler 1990' lı yıllardan bu yana devletin ekonomik sistemini değiştirmek amacı ile bir çok reform uygulamaya çalışmışlardır. Ancak geçen 10 yıllık sürede edinilen tecrübeler reformların başarısını etkileyen birçok faktörün olduğu şeklindedir. Özellikle eski sistemin genel özellikleri, uygulanan reformların başarısı üzerinde hala önemli etkilerde bulunmaktadır. Bu özellikler¹¹⁸;

- Komünist partinin siyasi tekeli,
- Sanayi sektöründeki tekelleri,
- Tüketim mallarında kıtlık olgusu ve ürünlerin kalitesizliği,
- Bastırılmış enflasyon,
- Mali dengesizlikler ve gevşek bütçe kısıtı,
- Sanayi sektöründe işsizliği teşvik eden sosyal güvenlik tedbirlerinin varlığı,

olarak sayılabilir. Reformların başarısı kuşkusuz bu unsurların ne ölçüde giderildiği ile ilgilidir. Diğer bir deyişle, bu unsurların sırasıyla piyasa ekonomisi ortamını yaratacak boyuta çekilmesi gerekmektedir. Bunun için¹¹⁹;

- Siyasetteki tekelleri yapının demokratik rekabetçi bir düzene,
- İktisadi tekelleri yapının rekabetçi firma düzenine,
- Malların kıtlığının giderilmesinde serbest fiyat düzenine,
- Mali dengesizliklerin azaltılması için mali disiplin ortamına,
- Enflasyonla mücadelede sıkı para politikası uygulamasına,

Çalışmayı caydırıcı uygulamaların çalışmayı teşvik eden bir yapıya kavuşturulmaları, gerekmektedir. Bunlar yerine getirildiğinde ekonomide merkezi karar alma mekanizmasının yerine, özgürce ekonomik kararların alınabildiği liberal bir ekonomik sistemden bahsetmek mümkün olabilir.

¹¹⁸ Boettke J. Peter, "Is the Transition to the Market too Imported to be Left to the Market", <http://www.econ.nyu.edu> [02.03.2012]

¹¹⁹ Altay Asuman; "Geçiş Ekonomilerinde Devletin Ekonomik Roller, Görevleri ve KOBİ' lerin Durumu" <http://www.econturk.org> [07.02.2012]

4.3. DYSY'larının Tarihi Gelişimi, Yapısı ve Özellikleri

4.3.1. Tarihi Gelişimi

Kırgızistan ekonomisinin büyümesi ve küreselleşme sonucu dünya ekonomisinde serbest hareket edebilen yabancı sermayeyi çekebilmesi, yetersiz sermaye birikimi nedeniyle, büyük ölçüde yabancı yatırımları teşvik edici politikaların geliştirilmesine ve bu kapsamda elde edilen yabancı sermaye miktarına bağlıdır (Acartürk ve Arslaner, 2004, 3).

SSCB'nin dağılması sonrasında eski cumhuriyetlerde yaşanan süreç, genel olarak “transition” veya “geçiş” süreci olarak adlandırılmaktadır. Geçiş sürecinin ekonomik dönüşüm yönünden anlamı “Merkezi Planlama Ekonomisi”nden “Piyasa Ekonomisi”ne geçiştir (Acartürk ve Arslaner, 2004, 1). Yukarıda sayılmaya çalışılan bir dizi yapılanmaları gerçekleştirmiş olan Kırgızistan, 1991 yılının sonunda çıktığı bu “geçiş” sürecinde geçen 20 yılın sonunda tatmin edici yol kat edememiştir. 1993 yılında 10 milyon ABD doları ile başlayan net DYSY' girişi, 1995 yılına kadar 96 milyon dolar seviyesine çıkmıştır. Ancak aynı Şekil 5'ten görüleceği üzere, 2000'li yılların başındaki büyük krizden etkilenerek net DYSY'ları 2000, 2001 yıllarında eksi seviyelerine düşmüştür hatta negatif düzeye inmiştir. Başka bir ifade ile 1998 yılındaki BDT ülkelerin iktisadi gelişmesinin lokomotif olan Rusya'nın derin krize girmesi ile birlikte eski SSCB coğrafyasındaki tüm diğer geçiş ekonomi ülkelerinin krize girmesine neden olmuştur. Gerek 16 Eylül 1997 tarihli Yabancı Yatırımlar Hakkındaki Kanun ve gerekse yukarıda sayılan bir dizi teşvik tedbirleri bile bu düşüş trendini önleyememiştir. Yine Dünya trendlerine uyumlu şekilde 2002 yılından itibaren mütevazî olarak artmaya başlayan net DYSY' girişleri 2003 yılında 46 milyon ABD doları, 2006 yılında ancak 182 milyon ABD dolar seviyesine ulaşabilmiştir. Bu rakam başlangıç seviyesine oranla yüksek gibi görünse de GSMH'ya oranlandığında 0,71 gibi çok düşük bir seviyede kaldığı görülmektedir. 2008 yılında DYSY'nin hacminin 377 milyon ABD doları olup en üst seviyeye ulaştığını ancak 2 yıl içerisinde 2 kat düşüş yaparak 2010 yılı sonu itibariyle 234 milyon ABD doları seviyesinde kalmıştır. Bu açıdan Kırgızistan'ın DYSY'ları ülkeye girişini sağlamasında uygulanan politikaları kayıt dışı ekonomi, siyasi ve ekonomik istikrarsızlığı gölgesinde kalmıştır.

4.3.2. Kırgızistan Ekonomisinin Genel Yapısı ve Özellikleri

Ekonomisi hayvancılık, orman ve tarıma dayalı ve dağlık bir araziye sahip olan Kırgızistan'da çok sayıda koyun, keçi, sığır ve at yetiştirilmekte hayvansal ürünler üzerine gelişen ve sonuçta et, deri, yün ve halı ihraç eden bir ekonomik yapı oluşmuştur. Tarımın en önemli can damarı olan sulak arazilerde buğday, pamuk, kenevir, tütün, yağlı tohumlar, şeker pancarı, üzüm, mısır gibi muhtelif meyveler ve sebzeler yetiştirilmesi de önemli bir imkândır. Çalışan nüfusun %34'ü tarım ve ormancılık alanlarında istihdam edilmektedir. Ancak, ülkede sanayi yeterince gelişemediğinden, ihracatta tarım ürünlerinin payı oldukça yüksektir. Tarımın iklim ve benzeri etkilere çok açık olması dönemlik dalgalanmaları da beraberinde getirmektedir.

Ülke ekonomisinde yaşanan pek çok sorunun temelinde SSCB döneminde uygulanan merkezi planlamaya dayalı ekonomi politikasının etkileri bulunmaktadır. Bu dönemde SSCB sınırları içinde bulunan ülkelerin belirli alanlarda ihtisaslaşması ve ülkenin coğrafî, kültürel ve ekonomik yapılarına bakılarak ne tür üretim konusuna yöneleceği merkezden belirlendiğinden her ülke aynı ölçüde zenginliği paylaşamamıştır. Özellikle bu ülkelerin gümrük birliğine benzer bir yapıda, ürettikleri ürünleri SSCB bloku içinde satması karşılığında ihtiyaç duydukları ürünleri alması sonucunda uygulanan düşük fiyat politikaları etkinlik ve verimliliğin azalmasına yol açmıştır. En önemlisi ihtisaslaşma, ülkeleri birbirine bağımlı hale getirmiştir. Bu işbölümü ve uzmanlaşma Kırgızistan'ın hayvancılık ve kısmen de olsa tarıma yönelmesine yol açmıştır. Sonuçta Kırgızistan 3 milyonu büyükbaş ve at olmak üzere yaklaşık 15 milyon hayvanın yetiştirildiği bir ülke olmuştur. Diğer sektörlerin yeterince gelişemeyişi ülkenin ithalata bağımlı ve dışsal şoklara açık hale gelmesine yol açmıştır. Merkezi planlama dönemine ait önemli bir uygulama, ülkedeki zengin akarsu kaynaklarından elektrik üretimine ağırlık verilmesidir. Bunun tabii sonucu da ihracat kalemleri içinde elektrik enerjisinin payının oldukça yüksek olmasıdır. Ancak, elektrik enerjisi üretiminde kullanılan teknoloji oldukça eski ve hantal olduğundan üretimde verimlilik sağlanamamakta ve elektrik ve ısı enerjisinin dağıtım kanalında büyük kayıplar yaşanmaktadır. Bu kayıplar yapılan 2010 yılı sonu çalışmalarına göre sırasıyla yaklaşık %21 ve %60-%70 olarak tespit edilmiştir. Bu kayıplar 2005 yılında ise %35 ve %60-%70 idi. Özellikle elektrik dağıtım kanallarındaki kayıpların son 5 yıl içerisinde düşüşü bu sektörde Asya Kalkınma

Bankası tarafından finanse edilen projelerin çerçevesinde yapılan makine ve teçhizatların yenilmesi programı neticesinde olduğu ile daha çok açıklanabilir. Isı kayıplarındaki oranın değişmemesinin ana nedeni SSCB'den kalma merkezi ısıtma sisteminin yaklaşık olarak %75 oranındaki aşınması olmuştur.

Son dönemde Tanrı dağlarının ülke içerisindeki uzantısını oluşturan ve bölgede Ala-Too dağları olarak bilinen dağ silsilesi turizmin keşfedilmesini sağlamıştır. Bu dağlar kış turizmi ve kayak merkezi olmaya müsait bir potansiyeli barındırmakta ve yatırımcılarını beklemektedir. Turizm konusundaki bir diğer avantajı ülkenin kuzeydoğusunda, deniz seviyesinden 1600 metre yükseklikte bulunan, 'Kırgız Denizi' olarak da adlandırılan Issık Göl'dür. Dağ ve deniz ikliminin karışımı olan Issık Göl iklimi, şifalı çamur ve mineralleriyle çok meşhur bir sağlık merkezi durumundadır. Bu bölgede kurulan sanatoryumlar onbinlerce turisti ağırlama kapasitesine sahiptir. Büyük İpek Yolu boyunca kurulmuş olan tarihî, mimarî eserlerin hala muhafaza ediliyor olması ve pek çok tarihi imparatorluğa ev sahipliği yapan ülkenin önündeki en önemli handikap kalifiye işgücünün bulunmamasıdır.

Sonuçta, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içinde en liberal ve en demokrat ülke olan Kırgızistan diğer cumhuriyetlere nazaran daha az hammaddeye sahip olduğundan ülkeye kayda değer bir yabancı sermaye gelmemiştir. SSCB döneminde işbölümüne dayalı, dışa kapalı ve Sovyet Cumhuriyetleri ile büyük ölçüde entegre olan Kırgız ekonomisi, SSCB'nin dağılmasının ardından uğradığı üretim kayıpları nedeniyle ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Sanayi sektörünün ekonomideki payı büyük ölçüde savunma sanayiine kaymış olup ülkede üretilen hammaddelerin işlenmesine yönelik sanayi sektörü küçük üretim kapasitesiyle çalışan bir sanayi haline gelmiştir.

Eski ve yenilenemeyen işletmeler nedeniyle zaten sınırlı olan sanayi kapasitesinden yeterli sonucu almak dahi mümkün olamamaktadır. Bu durum ihracat imkânlarını büyük ölçüde azaltarak dış ticaret açığının artmasına neden olmakta ve dış ticaret açıkları borçlanmayla karşılandığından uluslar arası kurumlara bağımlılık artmaktadır.

Tablo 5: Kırgızistan’ın Temel Makro Ekonomik Göstergeleri

Ekonomik gösterge	Ölçü birim	2006	2007	2008	2009	2010
Nüfus	bin adam	5 247,6	5 289,2	5 348,3	5 418,3	5 477,6
İşsizlik oranı		3,50%	3,31%	3,08%	2,77%	2,83%
Kayıt dışı ekonomisinin GSYİH’deki payı		54,8%	39,6%	42,3%	45,6%	48,8%
GSYİH	milyon som	113 800,1	141 897,7	187 991,9	201 222,9	212 177,4
Bütçe fazlası (açığı)	milyon som	(218,1)	129,0	1 565,6	(2 958,8)	(10 767,9)
Bütçe fazlası (açığı)/GSYİH	%	-0,2%	0,1%	0,8%	-1,5%	-5,1%
Dış Ticaret Hacmi	milyon \$	2 822,4	4 109,6	5 928,0	4 713,2	4 982,6

K.C. Milli İstatistik Komitesi. (<http://stat.kg/Eng/Database/Index.html>) ve KC Milli İstatistik Komitesi (**Kırgız Cumhuriyetinde Yatırımlar**, 2005-2010). Bişkek-2010

4.3.3. Göreceli Avantajları

Kırgızistan özsermayesi ve doğal kaynakları ile sınırlı bir geçiş ekonomi ülkesi olduğu için ve ekonomik olarak ciddi bir gelişme ve devamında kalkınması için yabancı sermaye yatırımı elde etmeyi makro düzeyde öncelik hedefi olarak görmektedir. Bu nedenle de Kırgızistan, ülkedeki yatırım iklimini geliştirmek amacıyla “Yabancı Yatırım Çekme Komitesi (Sekretaryası)” isimli bir yönetsel kurum oluşturmuştur. Bu kurumun ana görevi yabancı yatırım sermayesi girişlerin önündeki engelleri kaldırmaya çalışarak gerekli yatırım iklimini ve altyapısını hazırlaması gelmektedir¹²⁰. Bu kurum daha sonra “Kırgız Cumhuriyeti Ekonomi ve Maliye Bakanlığı” bünyesinde “Doğrudan Yatırım Politikası Dairesi (The Department of Direct Investments Policy)” isimli bir daireye dönüştürülmüştür (K.C. Ekonomi ve Maliye Bakanlığı, 2007, 15).

Kırgızistan ciddi iktisadi ve idari reformlar yapılması aşamasında olup bazıları şöyle sıralanabilir; vergi idaresinin etkinleştirilmesi ve kalitesinin artırılması, etkin kamu maliye politikasını geliştirmek, yolsuzluk ile mücadele, finansal maliyetlerin

¹²⁰ Daha detaylı bilgi için bakınız: <http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/bisdoc/CountryCommercialGuide2006.pdf> [12.12.2011].

düşürülmesi, gümrük ve ihracat kontrollerinin geliştirilmesi, suçlarla mücadele, yabancı yatırımcılar için mülkiyet güvenliği, yasal altyapı ve yargı sisteminin geliştirilmesi, v.b. konulara öncelik tanınmıştır. 2001 yılından başlayarak 2009 yılına kadar gerçekleştirilen yuvarlak masa toplantılarında Kırgız Hükümeti, özel sektör ve diplomatik çevrelerden katılımcılar tarafından Kırgızistan'ın yabancı yatırımcıları çekebilmek için yapması gerekli reformları ve stratejileri tartışılmıştır. Sonuçta mali ve bilhassa bankacılık sektörü, yasal sistem ve altyapıda reform yoluyla yatırımı cesaretlendirmek için detaylı bir plan geliştirilmiştir. Komitenin tüm çabalarına rağmen gerekli yasal düzenlemelerdeki gecikmeler ve bürokrasideki aksaklıklar nedeniyle bu plan bazı alanlardaki başarılarına rağmen tam anlamı ile hayata geçirilememiştir.

Ülkenin yabancı yatırımcı çekmedeki göreceli üstünlüğü başlıca şu avantajları içermektedir; liberal dış ticaret rejimi, yabancı yatırımlara karşı tam güvence, limitsiz kar transferi, serbest döviz rejimi, düşük iş maliyetleri, eğitilmiş işgücü bolluğu, devlet otoritelerine direkt ulaşım, finans ve bankacılık sektörlerin liberal olması, kısıtlı ama zengin belirli yeraltı kaynakları ve madenlerin olması, inşaat, sanayi ve tekstil sektörlerindeki yatırım fırsatları. Ülkede yabancılar yatırımcılar ticari girişimlerde bulunabilir ve serbestçe hemen her türlü ticari aktiviteyi gerçekleştirebilirler. Ekim 1998 referandumu ile Kırgız vatandaşlarına verilen özel mülkiyet edinme hakkı, daha sonra kısmi olarak yabancılara da tanınmıştır. Yabancı girişimciler belirli koşullarda gayrimenkul satın alabilirler ya da alternatif olarak 49 yıla kadar işletme yeri kiralama yapabilirler. Aynı zamanda gayri maddi haklar konusunda da önemli gelişmeler olmuştur.

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyesi olarak Kırgızistan gerekli uluslararası standartlara iş hayatındaki uygulamalarda özellikle ticaret ve yatırım rejimindeki açılımları ile ulaşmaya çalışmaktadır. Kırgızistan Orta Asya'da piyasa ekonomisine geçiş açısından en liberal ekonomik reformları uygulayan ülkelerden ilkidir. Temel bazı izin ve kayıt süreçlerinden sonra kurulan firmalar faaliyetlerine başlamaktadırlar. Birçok olumsuz koşullara rağmen Kırgızistan ekonomide istikrarın sağlanmasında önemli başarılar elde etmiştir. 20 Aralık 1998 de DTÖ üyesi olmuştur. Halen Orta Asya'da DTÖ üyesi olan tek ülkedir. Aynı zamanda da ilk BDT üyesi ülkelerden biridir (DEİK, 2006, 6).

31 Ağustos 1991 deki bağımsızlık ilanından bu yana Kırgızistan demokratik ve liberal bir reform ülkesi olarak görünmektedir. Piyasa ekonomisine geçiş süreciyle birlikte özellikle özelleştirme faaliyetinde, yeniden yapılanma, fiyat serbestisi, döviz konvertibilitesi, modern ticari yasaların benimsenmesi ve dinamik bir mali sektör oluşturma yönündeki önemli çabalar göze çarpmaktadır. Son zamanlardaki en önemli reformlardan biri de Ekim 1998 referandumu neticesinde anayasadaki özel mülkiyet hakkı (gayrimenkul edinme ve toprak kiralama vb) üzerindeki kısıtlamaların ortadan kaldırılması olmuştur (<http://eng.gateway.kg/investment>).

Ülkenin politik ve etnik istikrarı gibi temel meseleler kısmen mevcuttur. Nitekim 23 Mart 2005 yılı ve 7 Nisan 2010 yılı devrimleri ile cumhurbaşkanlık sisteminin ve buna bağlı olan çevre yönetiminin beraberindeki sitemlerin devredilmesi ve sonraki yağmalama ve kanlı olayların bu tarihe kadar var olduğu kabul edilen politik ve etnik istikrar konusunda soru işaretleri ortaya çıkarmış bulunmaktadır. Ancak Kırgızistan yine de bölgenin politik yönden halen en liberal ülkelerinden biri konumunu koruyarak liberal dış ticaret rejimine devam etmektedir.

Kırgız Yabancı Yatırım Kanunu yabancı yatırımcıları kamulaştırma ve millileştirme riskinden koruyan maddeler içermektedir. Kırgız Cumhuriyeti Yabancı Yatırım Kanunu'nun 18. Maddesi uyuşmazlıkların çözümünü düzenlemektedir. Bu madde uyarınca gerekli yerel prosedürlerin tüketilmesinden sonra uluslararası tahkim hakkı yabancı yatırımcılara verilmiş bulunmaktadır (Kurmanbekov, 2003, 29-37). Ticari arabuluculuk kanunu anlaşmazlıklarda hem yerel hem de uluslararası arabuluculuğu kabul etmektedir ve aynı zamanda kanuna göre mümkünse hakem tarafsız olmalıdır. Ancak Kırgızistan henüz (ICSID) “The International Center for the Settlement of Investment Disputes” üyesi değildir¹²¹. 9 Haziran 1995'te bu Merkez, arabuluculuk ve hakemlik davalarına bakan bir organdır. Tahkim ve Uzlaşma Panellerine ilişkin kurallar geliştirmekte, uzlaştırma komisyonu olarak iş görmektedir. Türkiye bu kuruma 1987 yılında katılmıştır (<http://tr.wikipedia.org>) ve anlaşma imzalanmasına rağmen henüz onaylanmamıştır. Fakat Kırgızistan 18 Mart 1997'de “1958 New York Konvansiyonu”¹²² üyesi olmuştur. Daha önceki vergi tatilleri ve yabancı yatırımcılar

¹²¹ ICSID - Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi (The International Center for the Settlement of Investment Disputes): 1965 yılında Dünya Bankası bünyesinde kurulmuştur.

¹²² “Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması ve Tenfizine Dair Newyork Konvansiyonu (1958)”: Tahkim kararlarının uygulanmasına yönelik uluslararası bir konvansiyon (sözleşme)'dur. Prensip olarak, herhangi bir taraf ülkede yabancı hakem kararlarının uygulanmasını amaçlamaktadır. New

için diğer geçerli teşvikler Kırgızistan'ın DTÖ üyesi olması ile birlikte kaldırılmıştır. Ancak Kırgızistan karların transferindeki vergi yükünü de azaltarak DYSY'ı çekme konusundaki istekliliğine halen devam etmektedir.

Yerel para olarak kullanılan Kırgız Som'u konvertibildir ve ülkede her türlü döviz cinsi bolca tedavülde bulunmaktadır. Ülkenin Milli Bankası çok kullanılan ABD doları, rus rublesi, euro ve Kazak tengesi için günlük, diğer dövizler için haftalık olarak bankalar arası döviz ihalesi gerçekleştirmektedir. Döviz giriş ve çıkışı gümrüklerde beyan edilmek şartı ile serbesttir. Yerli ya da yabancı şahıs ve firmalar bankalarda döviz hesabı açmakta serbesttirler ve ayrıca kar ve sermaye transferinde herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır.

Kırgızistan eğitimli ucuz işgücüne sahiptir. Ortalama aylık personel maaşları, işçi sigorta masrafı dahil tahmini ortalama olarak şöyledir (www.kitiad.org.kg). Vasıfsız işçi için 70 ile 100 \$, orta vasıflı işçi için 150-200 \$ ve tecrübeli işçi = 300-500 \$.

Tablo 6: Kırgızistan'da 2010 yılı Sonu İtibariyle Eğitim Düzeyi İstatistiği

Eğitim düzeyi	Toplam	Erkek	Kadın
Yüksek Lisans ve doktora	24,7	8,5	16,1
Üniversite mezunları	13,1	8,9	4,2
Lise mezunları	23,8	8,6	15,2
Orta okul mezunları	17,8	10,4	7,5
İlk okul mezunları	15,9	9,5	6,4
Eğitimsiz	4,7	2,9	1,8
Toplam (%)	100,0	48,8	51,2

Yaş sıralaması	Toplam	Erkek	Kadın
15-19	6,6	7,1	5,9
20-24	14,2	14,9	13,3
25-49	64,8	63,8	65,9
50-59	11,8	11,2	12,7
60-64	1,2	1,5	1,0
65-70	1,4	1,5	1,2
Toplam (%)	100,0	100,0	100,0

K.C. Milli İstatistik Komitesi. (<http://stat.kg/Eng/Database/Index.html>) ve KC Milli İstatistik Komitesi. Bişkek-2010

York Konvansiyonu, Fransa (1981), Kanada, Türkiye (1982), İtalya (1983), Cibuti (1984), Hollanda (1986), Belçika, İsviçre ve Güney Kıbrıs (1987), İspanya ve Nijerya (1988), Çin-Güney Kore-Malezya-Rusya- Afrika ülkeleri- Cezayir (1989), Hong-Kong (1990), vd. gibi birçok ülke tarafından onaylanıp yürürlüğe konulmuştur (Onursal, 2007).

Dinamik mali sektör yapısı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Finans ve bankacılık sektörü yeni olmakla birlikte hızlı gelişmektedir. 1991 yılında bağımsız bir Kırgız Milli Bankası kurulmuştur. Bu banka batıdaki merkez bankası örneklerine benzer şekilde para politikası ve bankacılık sektöründen sorumludur. Finans sektöründe ortaklık ya da % 100'e kadar tam sahiplik şeklindeki tüm biçimlerde yabancı sermaye yatırımı serbesttir (www.bisnis.doc.gov).

Yerel bankacılık yasası yabancı bankalara karşı bir ayırım yapmadan tüm yerleşik bankalara aynı şekilde geçerli olup 2010 yılı sonu itibariyle aktif bankaların sayısı 21'dir. Bunun en açık göstergesi ise mevcut bankaların arasında çeşitli kriterlere göre önde gelen 3 bankanın yabancı menşeli olduğu görülmektedir. Bunlar sırasıyla UniCredit, KICB (Kyrgyz Investment Credit Bank) ve Demir Bank'tır.

Kısıtlı ama belirli zengin yeraltı maden yataklarına sahip olan Kırgızistan'ın eski Sovyet Döneminde üçüncü en büyük altın üreticisi, 1998 yılından başlayarak her yıl altın üretim miktarı yaklaşık 21 ton civarında olduğundan altın madencilik sektörü yabancı yatırımcısının en büyük ilgisini çekmiş ve çekmeye devam etmektedir. Ancak bu altın alanı dışında yabancı yatırımcıların ilgisini çeken diğer perspektifli madencilik yatırım alanları şöyle sıralanabilir; kurşun, çinko, kükürt, uranyum madenleri gibidir.

İnşaat sektörü açısından bakıldığında Kırgızistan'ın önümüzdeki 10 yıl içerisinde 300-400 bin'e yakın konut ihtiyacı vardır. Mevcut konut yapıların eski olmasından (%98 aşınma payı) dolayı tadilat ve restorasyon açığı mevcuttur. Ayrıca Devlet ve uluslararası kuruluşların yol, altyapı, konut, vb ihaleleri de mevcuttur. 1995-2010 yılları arası inşaat sektörünün GSYİH'daki payı % 5-6 arasında olmuştur. Fakat Kırgızistan ekonomisinin yaklaşık %45'i gölge altında olduğundan dolayı bu rakam daha da yüksektir. Bu da uluslararası firmaların Kırgızistan'a potansiyel olarak yönelmelerindeki önemli sebeplerden biri olabilir. Benzer şekilde sanayi sektörü incelendiğinde; Kırgızistan'ın tüketiminin % 87'sinin ithal ürünlerden oluşmakta ve başta gıda, tekstil, ilaç, kozmetik, plastik, ağaç ürünleri, halı, temizlik ürünleri olmak üzere birçok alanda üretim boşluğu bulunmaktadır. Aynı durum söz konusu tekstil sektöründe de mevcuttur. Kırgızistan tekstil tüketiminin % 95'i ithal edilmektedir. Tekstil Ürünleri, Türkiye, Çin, Kore, Hindistan ve Avrupa ülkelerinden ithal

edilmektedir. İthal edilen tekstil ürünlerinin % 75'i Rusya, Ukrayna, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan'a ihraç ya da reeksport edilmektedir. %5'lik tekstil üretiminin teknoloji açısından modernleştirilmesinde de çok ciddi ihtiyaç görülmektedir.

4.3.4. Göreceli Dezavantajları

Yukarıda sayılan başlıca göreceli avantajlarının yanı sıra, Kırgızistan'da bürokrasideki hantallık, geçiş ülke ekonomi sürecinden dolayı etkin yönetim ve çalışmadaki eksikler ya da bilim ve beceri boşluğu, tam ve ağır yapı kendi kurum ve görevlileri tarafından özellikle uygulamada kanunların geniş yorumlanarak ihtilaflar yaratmasına neden olmaya devam etmektedir.

Yine genel olarak bakıldığında, Kırgızistan'da siyasal istikrarın hala tam olarak sağlanamamış olması önemli bir handikaptır. 1992 yılından beri uzun yıllar tek bir başkanla demokrasi, serbest ekonomiye geçiş çabaları devam etmiştir ancak nihayete erdirilerek bir türlü olumlu sonuçlanmamıştır. 24 Mart 2005 ve 7 Nisan 2010'daki halk devrimleri ile iktidarın el değiştirmesi ve bu esnada yaşanan yağmalama olayları da yabancı yatırımcılar için bir caydırıcı etken olmuştur.

Siyasi otoritenin tam olmaması ülkede başta ekonomik sorunlar olmak üzere birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Özellikle 1992-2005 arasında imalat sanayine yatırımların yapılmaması, mevcut ve olası hammadde kaynaklarının yeterince değerlendirilmemesi ve yabancı sermayenin çekilememesi ne yazık ki ekonomik sıkıntıların, başta istihdam, bütçe açıkları vb. nedenlerle birlikte sorunların çığ gibi büyümesine neden olmuştur. Bahsedilen yıllarda serbest pazar ekonomisine geçişte tam bir performans gösteremeyen Kırgızistan'da düşük büyüme ve yüksek işsizlik giderek artan bir kayıt dışı ekonomi yaratmıştır (%49).

Özelleştirmenin yanlış politikalar nedeniyle tam yapılmaması, önceki sistemden kalan devlet işletmelerinde gerekli modernizasyon ve yapılanmanın gerçekleştirilememesi, birçok kamu malının hızlı ya da hemen hemen bedava sayılacak biçimde elden çıkartılması üretimin yeterince artırılmamasına neden olmuştur. Bu da dış ticaret açığının, iç ve dış borçlanmanın büyümesine neden olmuştur. Nitekim 2005 yılından 2010 yılına kadar, ihracat 891 milyon ABD dolardan 1,780 milyar ABD dolara artmıştır. Buna karşılık, ithalat aynı dönem için sırasıyla 1,931 milyar ABD dolardan 3,223 milyar ABD dolara artarak (Tablo 5)

neticede dış ticaret açığı 2010 yılı sonu itibariyle 1,463 milyar ABD dolarını oluşturmuştur.

Bununla birlikte ülkedeki gelir dağılımındaki dengesizliğin çok büyük olmasından dolayı halkın da gelir düzeyi seviyesini daha çok düşürmüştür. (Sabırbekov, 2002, 74). GSYİH'nın % 2,7'sini nüfusun ilk % 10'luk kesimi, % 31,7'sini de son % 10'luk kesimi almaktadır. Bu durum da tasarruf ve birikime ve dolaysı ile yatırma yönelme yerine, zaruri ihtiyaçları karşılama ya da lüks tüketime yönelme eğilimlerini arttırmaktadır¹²³.

4.3.5. Yatırım Politikası Uygulamalarında Sorumlu ve İlgili Kuruluşlar

Ülkenin yatırım politikasının uygulanmasından sorumlu ve bünyesinde “Doğrudan Yatırım Politikası Dairesini (The Department of Direct Investments Policy)” içeren devlet organı “Kırgız Cumhuriyeti Ekonomi ve Maliye Bakanlığı”dır. Bu daire ücretsiz olarak, yatırımcılara aşağıdaki temel bazı hizmetleri sunarak yardımcı olmaya çalışmaktadır (K.C. Ekonomi ve Maliye Bakanlığı, 2007, 4-6);

- Kırgızistan'daki olası yatırım fırsatları, piyasa araştırmaları, iş ortakları bulmada yardımcı olmak,
- İç ve dış piyasalarda mal ve hizmet sunumu, üretim fırsatları ve piyasa talebi konusunda piyasa araştırması yaparak gerekli personel, üretim alanı, ortaklar vb. konularda yatırımcılara hizmet sunmak,
- İdari ve hukuki otoritelere karşı yatırımcıları temsil etmek,
- “One Stop Shop” bölümü yatırımcılara izinler ve kayıt olma sürecinde “tek noktaya müracaat prensibi” ile ciddi şekilde yardımcı olmaktadır.

Doğrudan Yatırım Politikası Dairesi, Kırgız Cumhuriyeti kanunları ve her türlü mevzuata ilişkin büyük bir veritabanına sahiptir. Bunun dışında gerekli olduğu durumlarda, diğer resmi ve özel kuruluşlardan da gerekli ve detaylı bilgileri edinerek yatırımcıların kullanımına sunar. Bu durum yabancı yatırımcıların yerel firmalarla kolayca kontak kurmasını ve gerekli yerel personel ve lojistik imkanlara tek elden ulaşmasını sağlayarak yabancı yatırımcılara önemli bir katkı sunar.

Bunun yanı sıra, sırasıyla ticari şirketlerin oluşturdukları kuruluşlara aşağıdaki gibi sıralanabilir;

¹²³ (www.kitiad.org.kg)

- Kırgızistan Sanayi ve Ticaret Odası (The Chamber of Commerce and Industry, CCI) kanunla kurulmuş bir kuruluştur. Odanın görevleri arasında, klasik aktiviteleri yerine getirmenin yanı sıra uluslararası ticareti geliştirme yönünde çaba göstermek ve uluslararası sergi ve fuarlar tertip etmek de yer almaktadır (K.C. Ekonomi ve Maliye Bakanlığı, 2009, 16-17).
- Uluslararası İş Konseyi (The International Business Council, IBC)'dir. Bu kuruluş Aralık 2000 tarihinde yabancı firmaların oluşturduğu bir örgüttür. Üye şirketlerin yaptığı yatırım tutarı 1 milyar dolar civarında olup, üye firmaların Kırgızistan'da yarattığı istihdam yaklaşık 10 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir (K.C. Ekonomi ve Maliye Bakanlığı, 2009, 16-17). Yine başka bir kuruluş, Amerikan Ticaret Odası'nın Kırgızistan ofisi (The American Chamber of Commerce, AmCham)'dir. Bu ofis de değişik aktivitelerle özellikle batılı yatırımcıların ülkeye çekilebilmesinde aktif olarak faaliyet göstermektedir (K.C. Ekonomi ve Maliye Bakanlığı, 2008, 11-21).
- Kırgız Türk İşadamları Derneği (KITİAD)'de Kırgızistan'da yatırım yapan Türk yatırımcıların oluşturmuş olduğu bir örgüttür. KITİAD 1996 yılında kurulmuş ve günümüze her geçen gün artan üye sayısı ile başarılı bir birliktelik sergilemiştir. Derneğin hali hazır üye sayısı 90'dır. Kazak Yatırımcılar Birliği Örgütü (The Association of Kazakh Investors Union, AKIU) adı altında kurulmuş ve Kazakistan'dan gelen yatırımcıları çatısı altına alan bu örgüt de Kırgızistan'da faaliyetlerine devam etmektedir. Mart 2006 tarihinde kurulmuş yeni bir örgüttür. Bu son örgüt son yıllardaki Kazak yatırımcıların Kırgızistan'a olan ilgilerini de açıkça göz önüne sermektedir (K.C. Ekonomi ve Maliye Bakanlığı, 2010, 17).

4.3.6. Şirket Tipleri ve Kuruluş İşlemleri

Kırgızistan'da aşağıda yer alan tanımlamalar çerçevesinde ticari ve ekonomik faaliyetler yürütülebilmektedir¹²⁴;

- Özel girişimcilik (iş faaliyeti); Genellikle patent denilen kişisel gelir vergisi mükellefiyeti benzeri bir uygulamadır.

¹²⁴ T.C. Bışkek Büyükelçiliği, "Ticaret Müşavirliği web sitesinden daha detaylı bilgiler Alınabilir", (<http://www.musavirlikler.gov.tr/altdetay.cfm?AltAlanID=1924&dil=TR&ulke=KIR>).

- Kırgız-Türk Ortaklığı: Kanun önünde diğer şirket türleri ile aynı hakları olan, aynı sorumlulukları taşıyan, ortaklık oranları % 1'den % 99'a kadar olabilen şirket türüdür.
- Limited Şirket; Kurucu sayısı 1 kişiden 5 kişiye kadar olan sınırlı sorumlu şirkettir.
- Anonim Şirket; Kapalı Anonim Şirket ve Açık Anonim Şirket olmak üzere iki türü mevcuttur;
- Kapalı Anonim Şirket: Hisseleri sadece kurucular arasında dağıtılmış olan giriş, çıkış ve hisse devri izne tabi olan, minimum 5 kişi ile kurulan şirket türüdür.
- Açık Anonim Şirket: Kurucu ve hissedarların sınırsız olduğu, çıkartılan hisse senetlerinin diğer kuruculardan izinsiz satılabildiği minimum 10 kişi ile kurulan şirket çeşididir.
- Temsilcilik ve Şube.

Ticaret Firmalarının kuruluş işlemlerinde gerekli belgeler şöyledir¹²⁵;

- Kurucuların pasaportlarının işlem gören yazılı sayfalarının fotokopileri (temdit-uzatma-sayfaları da dahil).
- Firma adı (Aynı adla başka bir kurulu firma olmamak kaydı ile).
- Tüzük sermayesi minimum 100 ABD doları olmalıdır. Tüzük sermayesinin %50'si bankaya teminat olarak yatırılır. Firma kurulduktan sonraki en geç bir ay içinde teminat geri alınabilir.
- Firmanın faaliyetleri ne olacağı maddeler halinde belirtilmelidir.
- Kuruluş adresi, kira sözleşmesi de ibraz edilerek belirtilmelidir.
- Kurucu sayısı iki ya da daha fazla ise kurucular arasında hisse oranı belirtilmelidir.

Yatırım firmalarının kuruluş işlemlerinde gerekli belgeler ise şöyledir;

- Kurucuların pasaportlarının işlem gören yazılı sayfalarının fotokopileri (temdit-uzatma-sayfaları da dahil).
- Firma adı (Aynı adla başka bir kurulu firma olmamak kaydı ile).
- Tüzük sermayesi (iki şekilde beyan edilebilir);
- Tüzük sermayesi olarak ne gösterildi ise bankaya %50 oranında nakit depozito yatırılır veya,

125 Kırgız-Türk İş Adamları Derneği (KITİAD) web sitesinden daha detaylı bilgiler alınabilir, (www.kitiad.org.kg).

- Tüzük sermayesi ne kadarsa o kadarlık fatura gösterilerek depozito yatırılmayabilir.
- Makine ve adet belirli ise satıcı ile alıcı arasında mal satış sözleşmesi.
- Firmanın faaliyetlerinin ne olacağı maddeler halinde belirtilmelidir.
- Kuruluş adresi kira sözleşmesi de ibraz edilerek belirtilmelidir.
- Kurucu sayısı iki ya da daha fazla ise kurucular arasında hisse oranı belirtilmelidir.

Her iki firma grubu içinde kurucular arasında tüzel kişiler de bulunabilir. Kurucular arasında tüzel kişilerin bulunması durumunda aşağıdaki belgeler de gereklidir;

- Ticaret sicil belgesinin fotokopisi, noter onaylı.
- Tüzel kişinin kuruculuk belgelerinin (şahadetname, tüzük, ana sözleşme) fotokopisi, noter onaylı.
- Tüzel kişinin kurucuların arasında ortak olma kararı (protokol).
- Gelemeyecek olan kuruculardan vekaletname.
- Noter onaylı imza sirküleri.

Kırgızistan'da firma kurulduğu tarihten itibaren en geç 10 gün içinde bağlı bulunan vergi dairesine kayıt yaptırılmalıdır. Aksi takdirde cezai işlem vardır. Firmanın tüzük sermayesi 1.500.000 Som'u geçmesi halinde Kırgız Cumhuriyeti Hükümetine bağlı Anti Monopol Politikası Devlet Komisyonundan gerekli izin alınmalıdır¹²⁶. Firmaların kuruluş ücreti 150-250 ABD doları arasında değişmekte ve kuruluş süresi 7-15 gün sürmektedir. Kırgızistan'da yukarıda sayılan firma kurulmasının dışında, başka ülkedeki bir firmanın burada temsilciliği veya şubesi de açılabilir. Temsilcilik ve şube açılması için gerekli belgeler ise şöyledir;

- Ticaret sicil belgesinin noter onaylı fotokopisi.
- Tüzel kişinin kuruculuk belgeleri noterden onaylı (şahadetname, tüzük, sözleşme).
- Tüzel kişinin yetkili organının şube ve temsilcilik açma kararının belgesi (protokol).
- Şube veya temsilcilik müdürünün pasaportunun fotokopisi.
- Şube ve temsilcilik açmakta görevli kişi adına düzenlenen genel vekaletname (vekaletname verenin noterden onaylı imza yetki belgesi ve imza sirküleri).

¹²⁶ Cari dolar kuru 1 Mayıs 2007 itibari ile yaklaşık 38 Som'dur. 1.500.000 Som'un karşılığı 39.474 ABD Doları olmaktadır.

- Açılacak şubenin veya temsilciliğin adına Kırgızistan'da kira sözleşmesi yapılmalıdır.

4.4. DYSY'larına Yönelik Düzenlemeler ve Uygulanan Teşvikler

Dünya Ticaret Örgütü Ticaret Politikaları Gözden Geçirme Mekanizması kapsamında Kırgızistan için hazırlanan taslak Sekretarya ve Hükümet Raporları 10 Ekim 2006 tarihinde yayınlamıştır. Raporda temel olarak, Kırgızistan'ın piyasa ekonomisine dönüşümde ciddi ilerleme kaydettiği, ancak, reformlara devam edilmesinin gerektiği, yapılan tarım reformlarının, sağlanan fiyat serbestisinin, finans sektörü liberalizasyonunun ve kapsamlı özelleştirmelerin ülkenin Asya ve Rusya krizleriyle başa çıkmasına yardımcı olduğu, halen büyük ölçüde altın madenciliği ve tarıma bağımlı olan ekonomide imalat ve hizmetler sektörlerinin çeşitlendirilmesine ihtiyaç duyulduğu, sürdürülebilir kalkınmanın yabancı özel yatırımı gerektirdiğini, bunun için iş ortamının iyileştirilmesinin, kamu kurumlarına olan güvenin tesisinin ve yolsuzlukla mücadelenin şart olduğu, ticaretin serbestleştirilmesi, finans sektörünün güçlendirilmesi, ulaştırma ve gümrük hizmetlerinde etkinliğin artırılmasının bu yönde atılacak diğer adımlar olduğu vurgulanmaktadır¹²⁷. Tüm bunların yanı sıra Kırgızistan'da DYSY'larına yönelik çok sayıda yasal düzenleme yapılmış ve çeşitli teşvik tedbirlerine yer verilmiştir. Aşağıda bunlar sırasıyla verilmeye çalışılacaktır.

4.4.1. Yasal Yapılanma

Piyasa reform yoluyla ilgili yasal değişiklik çalışmaları 1990'lı yılların ilk yarısında başlamıştır. Bunlar ekonominin önemli sektörleri olan bankacılık ve finans, gayrimenkul edinme hakkı ve uluslararası dış ticaret gibi alanlardır. Ancak Kırgızistan'ın da içinde bulunduğu Orta Asya'daki birçok geçiş ekonomisi ülkeleri halen bu yasal çalışmaları tam olarak bitirebilmiş değildirler (Baniak, Cukrowski ve Herczynski, 2002, 1-15).

Yine de Kırgızistan bu açıdan başarılı sayılabilecek bir noktaya ulaşmış bulunmaktadır denebilir. Kırgızistan'da son onbeş yılı aşkın süredir yasal düzenlemelerle ilgili yapılan çalışmalar rakamsal olarak şöyle özetlenebilir:

¹²⁷ T.C. Bışkek Büyükelçiliği, **Ticaret Müşavirliği Web Sitesi** (<http://www.musavirlikler.gov.tr/haberdetay.cfm?HaberID=3779&dil=TR&ulke=KIR>) (<http://www.cis-legal-reform.org>)

Yatırımlarla doğrudan ilgili yasal düzenleme sayısı 11 adettir. Bunun yanında özelleştirmelerle ilgili 45, rekabet ve anti-monopol ile ilgili 30, bankacılık, sermaye piyasası ve sigortacılık ile ilgili 44, ticaret ve şirketler hukuku ile ilgili 153, standardizasyonla ilgili 24, taşımacılık ile ilgili 33, lisanslarla ilgili 33, patent ve telif hakları ile ilgili 5, uluslararası özel hukuk ile ilgili 13, uluslararası anlaşmalarla ilgili 20 ve vergi ve gümrüklerle ilgili 46 adet yasal düzenleme gerçekleştirmiş bulunmaktadır¹²⁸.

Kırgız Hükümeti 2006 ve 2010 yıllarındaki vergi politikasının; vergi mevzuatının iyileştirilmesi, vergi oranlarının azaltılması, yatırım faaliyetlerinin özendirilmesi, vergi sisteminin basitleştirilmesi, vergi idaresi faaliyetlerinin etkinleştirilmesi prensipleri üzerinde kurulacağını açıklamıştır (Erşen, 2010, 24-25).

K.C. Maliye Bakanlığı tarafından 2004 yılı sonlarında hazırlanan Yeni Vergi Kanunu Taslağı, değişik aşamalarda tartışılıp muhtelif komisyonlarda değerlendirildikten sonra 2005 yılı içerisinde parlamentoya gönderilmesi beklenirken sürüncemede kalmış ve bir türlü çıkarılamamıştır (Erşen, 2006, 24-25). Yeni Vergi Kanunu çıkarılması sürecinin uzaması nedeni ile K.C. Hükümeti, 1 Şubat 2006 tarihinde, “Kırgız Cumhuriyeti Vergi Kanunlarında Değişiklikler ve İlaveler Yapılması Hakkındaki”, 32 sayılı kanun ile mevcut 1996 tarih ve 66 sayılı Vergi Kanununda bazı değişiklikler ve ilaveler yapmıştır. Vergi Kanunun son değişiklikleri 2008 yılının sonuna kadar devam etmiş ve 1 Ocak 2009 yılından itibaren yürürlüğü girmiştir. Bumlardan önemli olan bazıları şöyledir (DEİK, 2006-2008, 15-20). Gerçek kişilerden alınan vergi oranı % 10 olarak belirlenirken, tüzel kişilerden alınan vergi oranı % 10’a düşürülmüştür. Bu hüküm 1 Ocak 2009 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir ve aşağıdaki gibidir;

- Çiftçilerin ürettiği tarım ürünleri teslimi KDV’den muaf tutulmuştur.
- Taşıtlardan alınan yıllık vergi oranları arttırılmıştır.
- Kanunun kullanım alanı kalmayan bazı maddeleri (köpek sahiplerinden alınan vergi, av ve balıkçılık müsaadesi için vergi, uzak yabancı ülkelere

¹²⁸ Bu düzenlemeler yasama meclis tarafından çıkartılan ilgili yasalar ile kanun hükmündeki başkanlık kararnamelerini kapsamaktadır. Daha detaylı bilgi ve yasal metinleri görmek için bakınız: <http://www.cis-legal-reform.org>. Düzenlemelerin sayıları sitede yer alan metinlere dayanılarak hesaplanmıştır.

giden turistlerden alınan vergi, video, salon ve konserlerin vergilendirilmesi v.b.) yürürlükten kaldırılmıştır.

27 Mart 2003 tarihli Kırgız Cumhuriyeti Yatırım Kanunu'nda yatırım politikasının esasları belirlenmiş bulunmaktadır (DEİK, 2006, 15). Söz konusu esaslar ülkedeki yatırım ortamının iyileştirilmesi ile yerel ve yabancı yatırımcıların adil ve hakkaniyetli bir rejim kapsamında yatırımlarının güvenliğinin sağlanmasını hedeflemektedir. Bu kapsamda söz konusu kanunla getirilen hususlar şöyle sıralanabilir¹²⁹;

- Ekonominin öncelikli sektörleri ve öncelikli coğrafi bölgelerdeki yatırımlarla ilgili iktisadi kalkınma programı çerçevesinde yapılan yatırımların öncelikli olarak değerlendirilmesini,
- Gerekli yerel prosedürlerin tüketilmesinden sonra uluslararası tahkim hakkının yabancı yatırımcılara verilmesini,
- Anayasa, vergi kanunları, ulusal güvenlik ve çevre koruma dışındaki alanlarda gerçekleşebilecek yasal değişikliklerde, yatırımcı firmalara 10 yıllık yasama garantisini (yapılabilecek yasal değişikliklerde, ilgili firmalar tarafından 10 yıl süre ile kendi lehlerine olan yasal uygulamaları seçme hakkının tanınmasını),
- Yerel ve yabancı yatırımcılara eşit muamele yapılmasını,

Ayrıca kanunda açık ve net bir biçimde yerel ve yabancı yatırımcı kavramları ve içeriği tarif edilmiştir.

4.4.2. Bölgesel Yapılanma

Yukarıda bahsedilen bu yasal yapılanma çabalarının belirli oranda etkilerini gösterdiği muhakkaktır. Ancak tek başına yasal süreç yeterli olmamakta ve uygulamada gerekli birçok başka önlemlerin de alınması gerekmektedir. İşte bu nedenledir ki Kırgızistan, bölgesel yapılanma açısından da bazı önlemler almış ve belirli yapılanmaların içinde bulunmuştur. Uluslararası alanda son yüzyılda yerel ve bölgesel iktisadi işbirliği çabaları giderek artmış bulunmaktadır. Avrupa Birliği, NAFTA¹³⁰, BDT vb. birlik ve topluluklar giderek önemlerini arttırmışlar ve ülkeler

¹²⁹ T.C. Başbakanlık Ticaret Müşavirliği Web Sitesi, <http://www.musavirlikler.gov.tr/altidetay.cfm?AltAlanID=1925&dil=TR&ulke=KIR>

¹³⁰ NAFTA, (The North American Free Trade Agreement): “Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması” olarak bilinen anlaşmadır. Bu anlaşmanın tarafları Kanada, ABD ve Meksika'dır. 1 Ocak 1994'te yürürlüğe giren NAFTA kapsamında, söz konusu üç ülke arasındaki ticaret ve yatırımlar

oluşturdukları birlikler sayesinde hem pazarlarını genişletmeye hem de uluslararası zararlı rekabeti harmonize çalışmaları ile azaltmaya çalışmışlardır. Ulus devlet yapısından kaynaklanan, hem coğrafi hem de kaynak bakımından küçük olan ülkeler, bu birlikler sayesinde küresel olmasa da bölgesel bir oyuncu olmaya çalışmaktadırlar. Bağımsızlığını kazandıktan sonra Kırgızistan'da da bu yönde çabalar görülmeye başlanmış ve belli başlı adımlar atılmıştır. Aynı zamanda DYSY'larını çekmek ve uluslararası vergi harmonizasyonunun elverdiği ölçüde vergiler de dahil değişik teşvik tedbirleri alınmaya çalışılmıştır. Bunlardan en önemlisi ülkede fiilen faaliyette dört serbest ekonomik bölgelerin (FEZ) olmasıdır. FEZ-Bişkek, ekonomik ve politik nedenlerden dolayı Kırgızistan'ın başkentinde Bişkek'te, FEZ-Karakol, ülkenin kuzeydoğusunda, FEZ-Maymak Kazakistan sınırında ve FEZ-Narın Çin sınırında bulunmasıdır.

Bunun dışında Kırgızistan'ın da içerisinde bulunduğu bölgesel yapılanmalar mevcuttur ve aşağıda bunlara değinilecektir. Literatürde DYSY'ı çekme konusunda geçen bölümlerde de sayılan birçok etken değişik tasniflerle verilmekle birlikte, politik altyapı, eğitim ve nüfus değişkenleri gibi çeşitli dâhili etkenlerin yanında çok çeşitli harici etkenlerde sıralanmaktadır. Burada önemli sayılabilecek nokta yukarıda bahsedilen temel etkenden ikincisi olan piyasa büyüklüğünün sadece ülke büyüklüğü açısından değerlendirilmemesi bunun yanında bölgesel büyüklüğün de değerlendirmelerde önemli olabileceği hususudur (Morriset, 2003, 14). Örneğin Kırgızistan'daki yatırımlar sadece bu ülkenin değişkenleri ve piyasa hacmi dikkate alınarak değil aynı zamanda tüm Merkezi Orta Asya'da bulunan ve Kırgızistan'a komşu ülkelerin de piyasaları da düşünülerek yapılmaktadır. Çin ve Türkiye, sadece 5 milyon civarında bir nüfusa sahip ve nüfusunun çok az bir kısmı şehirlerde oturan ve kişi başına düşen milli geliri çok düşük olan Kırgızistan'da özellikle büyük serbest bölgeler oluşturmuşlardır. Kırgızistan ile bu ülkelerin ticaret yapma gayretleri sadece Kırgızistan piyasası değil muhtemelen 50 milyona yakın nüfusa hitap eden tüm Merkezi Orta Asya piyasası ve 200 milyon nüfusluk BDT coğrafyası düşünülerek atılmış bir adım olarak değerlendirmek yanlış olmasa gerektir. 15 Nisan 1994 tarihinde BDT üyesi ülkelere Azerbaycan, Ermenistan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Moldova, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna,

liberalize edilmiş, ilk kez yabancı şirketlere, anlaşma ülkelerini uluslararası tahkim kurullarında tek taraflı olarak dava etme hakkı tanınmıştır (<http://tr.wikipedia.org>).

Özbekistan ve Kırgızistan'ın katılımıyla bir serbest ticaret bölgesi kurma anlaşması imzalanmış bulunmaktadır (www.bisnis.doc.gov). Bu anlaşma uyarınca bu ülkelerde üretilen malların ithalinde Kırgızistan'da bu mallar üzerinden herhangi bir gümrük vergisi ya da KDV alınmayacaktır. Yine de bu muafiyet tüketim mallarını, mobilya, video, TV, bilgisayar malzemeleri ya da bu elektronik malzemelerle ilgili donanım malzemelerini kapsamayacaktır (K.C. Ekonomi ve Maliye Bakanlığı, 2007, 30).

Bunun dışında Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan gümrüklerle ilgili bir dizi başka anlaşmalar da imzalamışlardır. Bunların yanında BDT üyelerinin birçoğunun üyesi olduğu karşılıklı muhtelif organizasyonlarda işbirliğine gidilmiş bulunmaktadır (Gümrük Birliği, EAEC, ECO vb). Avrasya Ekonomi Topluluğu (Eurasian Economic Community, EAEC) Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan tarafından 10 Ekim 2000 tarihinde imzalanan antlaşmayla kurulmuştur. 2002 yılında Moldova ve Ukrayna, 2003 yılında da Ermenistan gözlemci olarak örgüte katılmışlardır. 25 Ocak 2006 tarihinde de Özbekistan Avrasya Ekonomi Topluluğuna katılmıştır (<http://tr.wikipedia.org>).

27 Nisan 2003 tarihli AET Duşanbe Zirvesinde onaylanan Avrasya Ekonomik Topluluğun 2003-2006 yılları için öncelikli geliştirme programı uyarınca enerji, ulaştırma, tarım gibi reel sektör işbirliğinin hızlandırılmasını hedef alınan konular arasında bulunmaktadır (<http://tr.wikipedia.org>). Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) Türkiye, İran, Afganistan gibi ülkeler tarafından ilk olarak 1985 yılında kurulan ve Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla 1992 yılında diğer Türk Devletleri'nin de dahil olduğu ekonomik bir örgüttür. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) olarak da bilinir. ECO'nun halihazırda 10 üyesi bulunmaktadır: Türkiye, Pakistan, İran, Azerbaycan, Afganistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan. ECO üyeleri kültürel ve ekonomik alanda işbirliğini hedeflemektedirler. 2015 yılına kadar serbest ticaret bölgesi olmak da hedefler arasında yer almaktadır (<http://tr.wikipedia.org>). Şanghay İşbirliği Teşkilatı da son zamanlarda dikkati çeken bölgesel yapılanmalardan biridir. Şanghay İşbirliği Teşkilatı (Shanghai Cooperation Organization) adını örgütün ilk toplandığı yerden (Şanghay) almaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın 1996'da yılında oluşturdukları yapılanma Şanghay Beşlisi olarak anılıyordu. Bu teşkilat 2001'de Özbekistan'ın katılımıyla üye sayısını altıya çıkartmıştır. Bu birliğe 2010 yılında

Hindistan ve İran gözlemci katılımcı ülke olarak davet edilmiş ve gelecekte olası bir üye artışına işaret etmiştir.

Şangay İşbirliği Teşkilatı, üye ülkeleri 30 milyon 189 bin kilometrekare alana sahiptir. Bunun anlamı Avrupa ve Asya kıtalarının beşte üçü demektir. 1.5 milyar nüfusu kapsamakta bu da dünya toplam nüfusunun dörtte birine tekabül etmektedir. Bu ve benzeri açılımlar daha da geliştirilebilirse, komşu ülke pazarlarına kolay ulaşılma avantajı ile Kırgızistan kendi piyasa küçüklüğü dezavantajını bölgesel konum avantajı ile aşabilir ve kendi lehine çevirebilir.

4.4.3. Serbest Ekonomik Bölge Uygulamaları

Kırgızistan'da serbest ekonomik bölgelerin kurulması 1992 yıl ve 1076 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu ile yasallaşmıştır. 2002 yılında bu kanun tekrar revize edilmiştir (Şakitov, 2003, 76-77). Bu kanuna dayanarak oluşturulmuş şu anda faaliyette olan 4 büyük serbest bölge mevcuttur. Bunlar; Bişkek, Narın, Karakol ve Maymak serbest bölgeleridir. Bişkek serbest bölgesi Manas havaalanı yanında kurulu bulunmaktadır. Diğer bölgelerde tren yollarına yakın olmak üzere kurulmuşlardır. Bir de Çin sınırına yakın bir bölgede bulunan bir diğer serbest bölge mevcuttur (www.tika.gov.tr). Bişkek Serbest Bölgesi, Kazakistan, Özbekistan, Çin Halk Cumhuriyeti ve diğer Orta Asya ülkeleriyle, Rusya ve Avrupa'ya açılan taşımacılık yolları üzerinde yer almaktadır. Orta Asya, Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya pazarları ile yakın ilişki içindedir (www.tika.gov.tr). Kapladığı alan bakımından en büyüğü ise, 47.000 km²'lik alanı ile Narın Serbest Bölgesi'dir. Kırgızistan'ın güneydoğusunda yer alan Narın Bölgesi'nin, Çin Halk Cumhuriyeti, Çüy, Calal-Abad ve Issık-Göl bölgeleri ile sınırı mevcuttur (www.tika.gov.tr). Maymak Serbest Bölgesi One-Stop-Shop¹³¹ organizasyonu ile yeni gelen yabancı yatırımcılara yardımcı amaçlayan bir hizmet merkezidir.

Serbest Ekonomik Bölgelerde depolama, toptan ihracat ve ithalat, bankacılık, ihracata yönelik endüstriyel imalat ve ulaştırma imkanları bulunmaktadır. Bu mallar

¹³¹ Ticari bilgi, tüm dünyada gerek kamu gerekse özel sektör kurum ve kuruluşlarınca merkezileştirilerek elektronik ortamda sunulmaya başlanmıştır. Bu paralelde yapılan çalışmalar "One Stop Shop" uygulamaları olarak adlandırılmaktadır (Gündüz, 2007). "One Stop Shop" İngilizce "tek bir kaynaktan, ulaşmak istediğiniz her türlü sonuç ve amaca ulaşmayı" anlatan bir deyimdir. Bir hizmet sürecinin tümünün tek bir müessese tarafınca üstlenilmesi anlamına gelir. Yatırımcı bir tek yere uğrar, bütün işlerini orada halleder. Bu nedenle özellikle yabancılar için yatırımlarda bürokrasiyi ortadan kaldıran, işlemleri çabuklaştıran, özel sektör mantalitesiyle yürütülen bu tür ajanslar ortaya çıkmıştır. Bunların klasik örneği İrlanda ve Singapur'da mevcuttur.

çifte vergilendirme olmaksızın üçüncü ülkelere de satılabilmektedir. Bu bölgelere malların girişi ve ticareti Kırgızistan dışındaki ülkelere satılmak kaydıyla vergiden muaf tutulmuştur. Çeşitli otoriteler serbest bölgelerdeki işletmeleri, işletme yönetimlerinin izniyle ve yılda sadece 1 kez denetleyebilmektedirler. Kırgızistan’da yolsuzluk oranının yüksek olduğu ve işletmeleri kontrol eden organların da sayısal olarak ta çok olduğu düşüldüğünde bu uygulamanın yabancı yatırımları teşvik etmede ne denli önemli olduğu aşıkardır (UNCTAD, 2010).

Kırgızistan yabancı yatırımların arttırılması amacıyla Serbest Ekonomik Bölgelerde (SEB) bazı teşvikleri uygulamaya koymuştur. Serbest ekonomi bölgeleri rejimi ile bu bölgelerdeki her türlü faaliyet özel olarak düzenlenmiştir. Bunlar bir Serbest Ekonomik Bölge Kanunu ve her biri ilgili serbest bölgelerdeki Yönetmeliklerle düzenlenmiş bulunmaktadır. Genel olarak serbest bölgelerdeki firmalar şu öncelik ve avantajlara sahiptirler (K.C. Ekonomi ve Maliye Bakanlığı, 2007, 6-12).

- Kolaylaştırılmış, basitleştirilmiş ve hızlı kayıt ve gümrük prosedürleri,
- Kurumlara Gelir Vergisi ve Katma Değer Vergisi’nden muafiyet,
- % 1-2 sermaye vergisi kolaylığı,
- İşlem süresince konulan vergilerden (turnover tax) muafiyet,
- Kota ve lisans serbestliği mevcuttur. İhraç malları için kotasyon ve izin işleminden muafiyet,
- Serbest Bölge içinde üretilen ihraç ürünleri ile bölgeye ithal edilen sermaye malları, hammadde ve re-export yapılan mallar için gümrük vergisinden muafiyet,
- Hizmet sağlayan kuruluşlara doğrudan ulaşım,
- İhtiyaç kalmadığında ekipmanların bedelsiz ihracı,
- Yabancı paraların SEB içinde, SEB’ler arasında ve yabancı ülkeler arasında serbest dolaşımı,
- Ülke vatandaşları için kolaylaştırılmış sınır geçme olanakları,
- Önemli altyapı kaynaklarına direkt ulaşım (Telefon, su, elektrik, ulaşım vs.)
- İşçi anlaşmaları ve haklarıyla alakalı özel haklar.

Serbest Ekonomik Bölgelerinde 30’dan fazla ülkeden gelen firmalar faaliyette bulunmaktadır. Bunlar firma ya da ortaklık şeklinde olup toplam sayısı, 234’tür¹³².

¹³² Rakamlar 2010 yılı verilerini kapsamaktadır.

Çalışma alanları ticaret, gıda, hafif sanayi, inşaat malzemeleri, mobilya ve turizm alanlarındadır (Şakitov, 2003, 52-56). Halen Serbest Ekonomi Bölgelerinde açık olan yatırım alanları şöyledir (www.kitiad.org.kg); çamaşır deterjanı, kozmetik ve temizlik ürünleri, enjektör (iğne), domates salçası ve konserve, seramik üretimi, mobilya ve aksesuarları, tekstil ve halıfleks, elektrik armatürleri (ampul), hayvansal yem ürünleri, alçıpan üretimi, çatı malzemesi ve diğer inşaat malzemeleri.

4.4.4. Vergi Teşvikleri

Kırgızistan'da yabancı sermayenin teşviki amacıyla "Yabancı Yatırımlar Hakkında Kanun" kabul edilinceye kadar herhangi bir yasal düzenleme yoktu. Ancak 16 Eylül 1997 tarihli Yabancı Yatırımlar Hakkındaki Kanun'un 10. maddesi ile teşvikler ilgili tedbirleri almaya ilgili devlet organı yetkili kılınmış ve bu amaçla "Yabancı Yatırımlar Ajansı" kurulmuştur. Yabancı Yatırımlar Ajansı'nın ilgili yatırımcı kişi veya kuruluşlarla yapacağı görüşme ile teşvikler münferiden tespit edilmekte ve genellikle kurumlar vergisi, gümrük ve KDV muafiyeti şeklinde uygulanmaktadır. İhracata dönük üretim yapan firmalara yeni vergi muafiyetleri getirilerek bu firmaların daha verimli çalışmalarının sağlanması düşünülmektedir (KOSGEB, 2006).

DYSY'larına yönelik yapılan düzenlemeler ve uygulanan teşvikler açısından ihracata yönelik uygulamaya konulan teşviklere değinilecek olunursa; ihracatta gümrük vergisinden muafiyetinin yanında vergi, resim ve harç istisnaları mevcuttur. İhracatın artması ve Kırgız ihraç ürünlerinin uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazanabilmesi ve ihracat pazarının genişletilmesi amacıyla Kırgız Cumhuriyeti Vergi Kanunu'nun 150. maddesi ile mal ve hizmet ihracatı sıfır oranlı KDV'ye tabi tutulmuş ve ÖTV istisnası getirilmiştir (Saparov, 2002, 116).

Temel bazı vergi oranları sıralanırsa; KDV % 12 olarak; ayda bir kez ya da her üç aylık dönemlerde, Kazanç Vergisi % 20 olarak, ayda bir kez, Yol fonu vergisi satılan mal ve hizmetin % 0,8'i ve her üç aylık dönemler için, Acil Durum Fonu Vergisi % 1,5 olarak ayda bir kez, Sosyal fon ödemesi asgari ücretin % 31'i ve işveren katkısı % 7'si her ay, çalışanların ücretlerinden kesilen % 20 gelir vergisi her ay beyan edilerek ödenir (Yüce, 2005, 1-20).

Kırgızistan'da KDV genel oranı % 12'dir ve bu oran komşu ülkelere kıyasla düşüktür (Erşen, 2009, 24-25). Bu sabit oran, temel gıda maddeleri ile lüks tüketim

maddelerinde ve hizmet ifalarında da aynı uygulanmaktadır. Bu durum hem var olan yatırımları hem de yeni yapılacak olan yatırımları etkilemekte ve hem de gelir düzeyi düşük olan halk üzerinde olumsuz etki meydana getirmektedir (Erşen, 2009, 24-25). İthalatta KDV'ye bakıldığında bazı malların ithalatının KDV'den muaf tutulduğu görülür; doğal afetler için mal teslimi vb. gibi. Bunun dışında % 10 sabit bir ithalat vergisi bulunmaktadır. Ayrıca bazı mallar üzerindeki tüketim vergisi % 20 seviyelerine kadar ulaşmaktadır. Bunlar tütün, alkol, değerli madenler, petrol, halı, kahve, kakao, mücevher, kristal, kürk ve ateşli silahlardır. Rusya, Beyaz Rusya ve Azerbaycan'dan yapılan ithalat hariç tüm bu ürünlerin ithalatından % 12 oranında KDV alınmaktadır (Yüce, 2005, 1-20).

Kırgız Cumhuriyeti Vergi Kanunu'nun 242. maddesine göre malların gümrük değerleri öncelikle ithal edilen malların değişim değeri ile değerlendirilecektir. Bu olmadığı takdirde, benzeri malların değerlerine, hesaplama yöntemi, ya da öngörü yöntemi benzeri yöntemlerle hesaplanacaktır. Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kriterlerine uygun olan ve Dünya standartlarında bir gümrük kanunu mevcuttur. İthal edilen mal ve hizmetler üzerinden % 15 gümrük vergisi ve % 12 KDV alınmaktadır (K.C. Ekonomi ve Maliye Bakanlığı, 2007, 20). İthalatta da KDV; beyan edilen değerler üzerinden ve beyan edilen para cinsinden hesaplanır. KDV'nin yanı sıra % 0,15 işlem masrafı ve % 10 gümrük ya da tüketim malları için tüketim vergisi uygulanmaktadır (Yüce, 2005, 1-20). Kırgızistan'ın üyesi olduğu BDT üyeleri ile vergi harmonizasyonu yönündeki çabaları devam etmektedir. Bu çabalar somut neticelenebilirse, Kırgızistan kendi piyasa küçüklüğü dezavantajını, komşu ülke pazarlarına kolay ulaşılma avantajı ile aşarak kendi lehine çevirebilir.

4.4.5. Diğer Teşvikler

DYSY'larına yönelik yapılan düzenleme ve uygulanan teşviklere kurumsal açıdan bakıldığında bu konuda önemli bir uygulama da "One-Stop-Shop" uygulamasıdır. Örneğin Maymak Serbest Bölgesi One-Stop-Shop organizasyonu ile gelen yatırımcılara yardımcı amaçlayan bir hizmet merkezidir.

Yabancı Yatırımlar bünyesinde ve Maliye ve Ekonomi Bakanlığına bağlı olarak hizmet eden merkez, yatırım işlemlerini güncelleştirmek amacıyla reform önerileri hazırlar. Yatırımcılara bilgi, işbirliği imkanları sağlanması ve lisans alımında yardımcı olur. Yatırım desteği kontratın imzalanmasıyla bitmez. Aylık görüşmeler ile

belli yabancı yatırımcıları genel problemler ve uygulamalardaki değişmeler hakkında bilgilendirir. Kuruluş yöneticileri, yatırımcıların sorularını cevaplamaya ve hukuki, politik ve idari problemlerini çözmeye gayret sarf etmektedir. Diğer yandan yerel paranın ve dövizin serbest dolaşımı, kar transferinde vergi ve sınırlamaların kaldırılması gibi uygulamalar da DYSY'larını ülkeye çekme gayreti içinde olan Kırgızistan'da etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Döviz ve kar transferinde herhangi bir yasak ya da kısıtlama mevcut değildir.

Kırgızistan, yabancı yatırımların teşvikinin yanı sıra bu yatırımların güvence altına alınmasını sağlayacak hukuki altyapıyı oluşturma ve geliştirme yolunda çalışmalar yapmaktadır. Yerli veya yabancı her girişimciye toprak kiralayabilme imkanı verilmesi bunun göstergelerinden biridir. Ayrıca Kırgızistan Yabancı Yatırım Mevzuatı yabancı yatırımları kamulaştırma ve millileştirmeye karşı korumaktadır. Kamulaştırma durumunda yatırımcıların tazminat hakları mevcuttur.

Eşit muamele politikası, Kırgızistan'da faaliyet gösteren firmaların tamamıyla yabancı hisseye sahip ya da yerli ortaklara sahip olan firmalar ve yerli firmalar açısından ayırım yapılmaması prensibine dayanır. Her türdeki firmalar, özelleştirme programlarına katılabilecekleri gibi, Kırgız firmalarının hissedarları da olabilirler. Sadece bazı ekonomik aktivitelerin, örneğin kırsal alanlardaki gayrimenkul sahipliği, doğal kaynakların işletilmesi (madencilik, ormancılık) vb. Kırgız bir ortağın bulunması şartına veya bazı durumlarda Kırgız ortaklığın çoğunlukta olmasına bağlıdır. Herhangi bir şirket, yerel ortağı olsun veya olmasın, ticari ya da sanayi işleri ile ilgili, ofis, ticarethane, fabrika vb amaçlar için kullanacağı her türlü konut, işyeri fabrika vb binayı satın alma hakkına sahiptir. Ancak bu tür satın almalarda, önceden izin alma gereği vardır.

Yabancı yatırımcılar, arazileri 49 yıllığına devlet ya da belediyeden kiralayabilirler. Ancak tarım arazileri 5 yıldan az olmamak üzere kiralanabilirsede asla yabancı kişi ya da kuruluşların malı olamazlar. Yine doğal kaynakların işletilmesi (madencilik, forestry) v.b. amacıyla yabancı şahıs ya da kuruluşların arazi satın almaları, Kırgız bir ortağın ya da ortakların çoğunlukta bulunması şartına bağlıdır (K.C. Ekonomi ve Maliye Bakanlığı, 2007, 20-22).

4.5. Kırgızistan Ekonomisinin Sektörel Yapısı ve DYSY'ların Sektörler Bazında Analizi

4.5.1. Kırgızistan Ekomonisinin Sektörleri

4.5.1.1. Tarım

Kırgızistan ekonomisinin genelde tarıma dayalı oduğu ve tarım kesiminin ağırlığı, milli gelire, istihdam ve ihracattaki payları itibariyle büyüktür. Ülkenin coğrafi yüz ölçümü yaklaşık 198,500 kilometrekare olup, toplam yüzölçümünün %50'sinden fazlası 3,000 metre, %25'i de 4,000 metre deniz seviyesinden yüksekliktedir. Çok sayıda yükseltinin oluşturduğu bu coğrafi konum, akarsuların kollara ayrılmasına sebep olmuş ve sonuçta su enerji üretimini kolaylaştırmıştır ve bu neticede ülkenin sulama konusunda oldukça ileri sisteme sahip olduğu söylenebilir. Bu ülkedeki akarsuların mecraları ve aktığı vadiler ülkenin aktif tarım alanlarını oluşturur. Tarım kesiminde, ekilebilir arazi alanının sınırlı olması sebebiyle hayvancılık sektörünü ekonomide önemli bir almasına neden olmuştur. Kırgızistan'ın başlıca akarsuları; Narın Suyu, Sırıderya kollarından Tar ve Kurbaş, Amuderya kollarından da Kızıl Su'dur. Dünyanın ikinci büyük krater gölü olan Issık Gölü (sıcak su gölü) Kırgızistan'da bulunur. Bu göl Altay Dağları'ndadır. Turizm açısından da önem arzeden 6,202 km'lik Issık Gölü 1,609 metre yükseklikte olup, 702 metre derinliğine sahiptir. Coğrafi konumu, ülke iklimini büyük ölçüde etkilemektedir ve dağ etekleri sıcak çöl rüzgarlarının etkilerine maruz kalmaktadır. Yüksek kısımlarda ise, sıcaklık çok düşüktür ve aradaki bölgeler rutubetli olup, daha çok yağış alır. Bitki örtüsünün büyük bir kısmını mera ve ormanlar oluşturur. Tarım arazilerini teşkil eden vadiler batıdaki düzlüklere açılır. Ülke genelinde karasal iklim hakimdir. Günlük ve mevsimlik sıcaklık derece farkları fazladır. Ülkenin %75'i, yılın büyük bir kısmında kar ve buzlarla kaplıdır ve ülkenin iklimi dağlık bölgelerde ve vadilerde yüksekliklerine göre değişiklik gösterir.

Gayrisafi yurtiçi hasılanın % 47'sini oluşturan ve toplam işgücünün 1/3'ünü istihdam eden tarım ve hayvancılık ülke ekonomisinin baş sektörünü oluşturmaktadır. Üretilen başlıca ürünler, pamuk, yün, deri, ipek, sebze ve meyvedir. Kırgızistan arazisinin % 7'si tarım arazisidir. Çalışan nüfusun % 33'ünü barındıran tarım sektörünün genel ekonomiye katkısı % 40 dolaylarındadır. Tarım arazisinin yaklaşık % 70'i (1 milyon hektar kadar) sulanmaktadır. Başlıca ürünler; hububat, şeker pancarı, patates, kenevir, tütün, sebze ve meyvelerdir. İpekçilik de hayli gelişmiş olup, Orta Asya'nın

en büyük ipek koza işleme tesisleri ve ipekli kumaş fabrikası Kırgızistan'da bulunmaktadır. 1994 yılında, 764.8 milyon somluk tarımsal üretim elde edilmiştir. Bu üretimin % 64'ü özel mülkiyete konu olan çiftliklerde, % 30'u devlet çiftliklerinde, % 6'sı da ferdi üretimle yapılmıştır.¹³³

1992 yılında, tarım ürünlerinin fiyatı prensipte serbest bırakılmasına rağmen, üretimin yarısı hala devlet sistemi içinde satın alınmakta olup, devlet birçok ürünün başlıca alıcısı durumundadır. Depolama ve işleme tesislerinin mülkiyeti muhafaza edilmektedir. 1990 yılı sonlarında hükümet, devlet ve kollektif çiftliklerinin yeniden yapılandırılması ve özelleştirilmesi ile ilgili bir program başlatmıştır. Özellikle, çiftliklerin mülkiyeti ve yönetim yapısının yeniden düzenlenmesi konularına önem verilmektedir.

Tarımsal reformun uzun vadedeki hedefi, özel ve rekabetçi bir serbest pazarın oluşturulduğu, kaynakların yeterince değerlendirildiği, doğal kaynakların korunduğu ve çiftçi ailelerine yeterli gelirin sağlana-bildiği bir yapılanmanın sağlanmasıdır.

Bu amaca yönelik olarak, devlet çiftliklerinin özelleştirilmesi çalışmalarının tamamlanması için aşağıdaki hedeflere ulaşılması planlanmıştır;

- Nispi fiyatların, uluslararası nispi fiyatlar seviyesine getirilmesi,
- Tarım sektörünün tamamıyla uluslararası girdi ve çıktı ticaretine entegre edilmesi,
- Girdi ve çıktıların pazarlamasının rekabete uygun hale getirilmesi,
- Dar gelirliilere yardım amacıyla küçük çiftçilere kredi ve zirai alet ve makine verilmesi veya başka iş alanları oluşturulması.

Hedeflere ulaşılması için, uzmanlarca, çiftçilik sisteminin kökten değiştirilmesi, girdilerde uygulanacak sübvansiyonların yeniden değerlendirilmesi, uzun vadede kar getirmeyecek çiftliklere yatırım yapılmaması ve nispi fiyatları kötü yönde etkileyecek maliyetlere müsaade edilmemesi, reorganize olmayan işletme ve çiftliklerin kapatılmaları önerilmektedir.

4.5.1.2. Hayvancılık

343 sovhoz ve 204 kolhoz bulunan Kırgızistan'da, hayvan yetiştiriciliği büyük bir önem taşımaktadır. 8 milyon hektar doğal mera alanı ülkede, meralar daha çok yaylalarda ve alçak dağ yamaçlarında bulunmaktadır.

¹³³ Özey Ramazan, **Dünya Platformunda Türk Dünyası**, (İstanbul: Aktif Yayınevi, 1999).

1990-91yılları arasında tarım ve hayvancılık gelirinin % 66'sını hayvancılık oluşturmaktadır. Ülkede 10.5 milyon koyun ve keçi, 1.1 milyon büyükbaş hayvan ve 0.4 milyon domuz vardır. Bunların yanısıra soylu at, tavşan ve kümes hayvanları yetiştirilmektedir. Hayvancılık alanında et, süt ve mamullerinin yanısıra yapağı da elde edilmektedir. Bu konuda ülke, eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Sovyetler Birliği'nin üretim stratejisine paralel olarak, koyun eti, sığır eti, süt ve yün üretimi 1989 yılına kadar artmıştır. Fakat, 1990'lı yıllarda üretimde düşüşler görülmüştür. Avcılık, ülkenin iç kısımlarında geniş çapta yapılmakta olup, kürkçülük gelişmiş durumdadır. Ülkenin her yerinde geniş yayla meraları bulunduğu için, arıcılık bir hayli gelişmiştir ve yüksek kalitede bal üretilmektedir. Uygun bir ortam oluşturulan akarsularda ve göllerde de balıkçılık yaygın şekilde yapılmaktadır.

4.5.1.3. Enerji

Enerjisinin büyük kısmını ithalatla karşılayan Kırgızistan'ın enerji tüketimi, sanayi yapısına ve kişi başına düşen gelire oranla bir hayli yüksektir. Enerji tüketiminin yarısından fazlası petrol ve doğal gazdan oluşmaktadır. Kişi başına düşen enerji tüketimi yaklaşık 0.175 TEP'dir. Hidroelektrik enerjinin tamamı, kömürün ise büyük bir kısmı yurt içinden temin edilirken, petrol ve doğal gaz ihtiyacının önemli bir bölümü ithalatla karşılanmaktadır.

Hidroelektrik enerji, Kırgızistan'ın en önemli enerji kaynağıdır. Hidroelektrik enerji üretiminin en yüksek seviyesine, nispeten daha az enerji ihtiyacı duyulan yaz aylarında ulaşılmaktadır. Enerji üretim seviyesinin, reform hareketlerinden önceki seviyeye, ancak önümüzdeki on yılın sonunda gelebileceği, aynı paralelde enerji fiyatlarındaki relatif yükselme eğiliminin de, ithal enerji fiyatları uluslararası seviyeye ulaşınca kadar devam edeceği tahmin edilmektedir.

1996 yılında Kırgızistan'daki elektrik enerjisi üretimi % 11.4 oranında artmıştır. Kırgız Hükümeti, kalkınma planlarına, 2010 yılında bitmek üzere 6800 MW'lık bir hidroelektrik santrali yapımı işinin dahil edilmesini teklif etmektedir. Planlar 2010 yılında faaliyete geçmek üzere, yeni bir tesisin yapılmasını öngörmektedir. Bu

kapsama Kulanak, Kokomera, Yukarı Narın, Kambarata ve Aşağı Narın’de bir seri hidroelektrik santralinin yapılması da dahil edilmiştir.¹³⁴

4.5.1.4 Petrol ve Doğalgaz

Kırgızistan’ın petrol ve gaz yatakları Fergana vadisinin kuzeydoğu kesiminde yer almaktadır. Bu yataklar petrol ve gaz oluşabilecek şekilde tabakalıdır. Bunlar; petrol (Chyghysh Izbackent), gaz (Kızıl-Alma ve Suzak) ve gaz buharı (Tunduk Kracakum)’dır. Jeolojik ve jeofizik verilere ve ayrıca jeodinamik analizlere dayanarak oluşturulan modele göre, bilim adamları Chyghysh-Chu, Aksay, Narın ve diğer dağlık çöküntülerde önemli miktarlarda hidrokarbon hammadde yataklarının olabileceğini tahmin etmektedirler.

1994 yılında dağlık çöküntülerde petrol ve gaz aranmasına yönelik jeolojik çalışmalar hız kazanmıştır. Doğu Çuy, doğu Issık-Kul ve Aksay dağlık çöküntülerinde geniş petrol ve gaz rezervleri bulunduğu tahmin edilmektedir. Hükümet, 1994 yılından başlayarak; güneş, rüzgar, jeotermal ve mini hidroelektrik santralleri gibi konvansiyonel olmayan enerji kaynaklarından üretim sağlamayı öngören bir politikayı uygulamaya koymuştur. Yerleşim bölgelerinde güneş enerjisi kullanımı, jeotermal enerji üretimi, rüzgardan elektrik üretimi ve küçük hidroelektrik santraller bu politikanın en önemli öğeleridir.

2010 yılı sonu itibariyle ‘Kırgız Gaz’ şirketini Rusya’nın dev gaz üreticisi olan Gazprom tarafından önemli bir kısmın satın alınması ve 2011 yılı içerisinde ülkenin güneybatısını doğal gaz yataklarının yeniden araştırmaya alınması üstte belirtilen tahminlerin gerçekçi olmasına işaret etmektedir.

4.5.1.5. Madencilik

Kırgız Cumhuriyeti’ne ait madenler ulusal mülkiyettir ve alım satım taahhüt altında değildir. Madenler, alıcılara kullanılmak üzere verilir. Karşılığı ise, yatağın endüstriyel olarak işletilmesi sırasındaki ekonomik değeri esasa alınarak, taksitler halinde tahsil edilir. Madenlerin idaresine yönelik fonksiyonlarını (madenlerin korunması ve kullanılması ile ilgili olan) devlet adına Kırgız Devleti Jeoloji Komitesi (KSCG)’ne devretmiştir.

¹³⁴ Sobutay Tülay, **Kırgızistan İhracat Pazar Araştırması**, (İstanbul:İstanbul Ticaret Odası Yayını, 1995)

Ülkenin dünyada eşine ender rastlanır bir jeolojik konumu vardır. Kırgızistan, Ural Moğolistan ve Alp-Himalaya gibi yeryüzünün iki büyük kıvrım kuşağının sınırında yer almaktadır.

Kırgızistan topraklarında 115 çeşit mineral yatağı ve zuhuru ortaya çıkarılmıştır. Devletin hammadde kaynak stoklarında 1000'den fazla endüstriyel yatak ve cevher zuhurları olmakla birlikte, 17000'den fazla doğal mineral hammadde ocağı mevcuttur. Günümüzde devletin 250'den fazla maden araması yapılmış ocağı bulunmaktadır. Kömür, petrol, gaz, demir dışı ve nadir metaller (bakır-kurşun-çinko-antimuan-kalay-volfram v.b.), altın, nadir toprak ve radyoaktif elementler, çeşitli tipte yapı malzemeleri, kimyasal ve cevher içeren kayaçlar, diğer hammaddeler, yarı değerli taşlar, yeraltı tatlı ve sıcak mineralli su kaynakları mevcuttur. Kırgızistan'da Kumtor, Jeruy, Makmal, Taldıbulak, Levoberezni'de ve Akyüz-Bordu cevher bölgelerinde küçük ve orta ölçekli altın kaynakları mevcuttur. Ülkede madencilikle ilgili çalışan yabancı yatırımcılar ve yerel madenci müteşebbislerin yardımları ile altın yataklarının hızlanan endüstriyel gelişimi, ülkede üretilen altın miktarının artmasında etkili olacaktır.

Kırgızistan'da Kumtor altın madeninin tam kapasiteyle çalışmaya başlamasıyla ülkenin toplam iç üretiminin yaklaşık % 5 artabileceği belirtilmektedir. Büyük altın yatakları, altın-bakır, altın-kobalt, altın-antimuan, altın-polimetal vb gibi bileşik cevher yataklarında yoğunlaşmıştır. Gelecek 3-4 yıl içinde yürütülecek jeolojik araştırmalarla keşfedilecek altın yatakları için bazı verilerin olması ve ayrıca ülkede 1.5-2 ile 15-20 tonluk tahmini rezervi bulunan bazı altın yatak ve zuhurları anahtar bir rol oynamaktadır.

Ülkede önemli miktarlarda demirli metal, demir ve titanyum yatakları bulunmuştur. Ancak bunlar henüz işletilmiş değildir. Endüstriyel olarak işletilmek için en ümit verici olanı demir yataklarıdır. Alüminyum, bakır, bizmut, kalay, volfram, civa ve antimuan yatakları, demir dışı ve nadir metallerin hammadde tabanını teşkil eder. % 20-22 alüminyum oksit içeren Sandık ve Zardanek yataklarındaki nefelinli siyenitler, alüminyum üretimi için kullanılabilirler. Bu yatakların rezervleri önemli miktarlara ulaşmaktadır. Kırgızistan eski Sovyetler Birliği'nde başlıca civa üreten devletti. Haydarkan civa işletmesi, incelenmesi tamamlanmış olan Haydarkan, Çauvi, Novoe ve Çonkoi yataklarından çıkarılan cevheri kullanmaktadır. Toplam civa rezervi 45000 tondur.

Ülkede, yüksek şifa özelliklerine sahip bol miktarda termal ve maden suyu kaynakları mevcuttur. Bu sulardan, bir çok sağlık merkezi ve otellerin (Calal-Abad, Jety-Oğuz, Işık-Ata ve Teploklyuchenlea gibi) bulunduğu Issık ve Celal-Abad bölgelerinde etkin şekilde faydalanılmaktadır. Arashan, Kara-Şoro, Aksu ve Frunze'deki maden suları şişelenip satılmaktadır. Antimon Kırgızistan'da geleneksel bir mineraldir. Bağımsız devletler Topluluğu'ndaki yegane antimon işletmesi Kırgızistan'dadır. Kalay ve kalay-volfram mineralizasyon birimlerine Sarıcaz cevher bölgesinde rastlanmaktadır. Kırgızistan'da madencilik ve metalurji işletmesi nadir toprak element cevherini Kutesai yatağından almaktadır. Açık işletme yönetimi ile elde edilen cevherin yıllık üretimi 250000 ton civarındadır.¹³⁵

4.5.1.6. Sanayi

Kırgız Cumhuriyeti'nin ekonomisinde tarımdan sonraki ikinci büyük sektör sanayi sektörüdür. Ancak, tarım ve yeraltı kaynaklarının işlenmesine yönelik bir takım sanayiler kurulmuş ve gelişme göstermiştir. Özellikle gıda sektöründe önemli gelişmeler gözlenmiştir. Kırgızistan'da gıda sanayi ve konservecilik alanında Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri arasında dördüncü durumdadır. Ekonominin oluşturduğu zor koşullar, doğal olarak sanayi sektörünü de olumsuz etkilemiştir. Finansman yetersizliği, hammadde ve malzeme sıkıntıları ve eski teknoloji sorunları ile karşı karşıya olan Kırgızistan'ın sanayi üretiminde, geçmiş yıllarla kıyaslandığında sürekli bir düşüş gözlenir. Kırgızistan'ın yamaçları ormanlarla kaplıdır, bu da yüzölçümünün % 3.7'si civarındadır. Ülkenin 600.000 hektarlık tarım arazisinde ceviz ağacı ekili olup, ağaçların kerestesinden de yararlanılmaktadır.

Kırgızistan'da hafif sanayi kesimi ekonomide büyük yere sahiptir. Ülkede bu alanda faaliyet gösteren 125 kuruluş vardır. Tekstil sektöründe çok sayıda fabrika ve birlik (holding) vardır. Üretimin bir bölümü ihraç edilmektedir. Örneğin saf yünden iplik veya ipliklik yün gibi. Elektrik makinelerini, Elektrik Makinaları Kurumu üretmektedir. Kurumun 11 fabrikası vardır. İnşaat malzemeleri (kiremit, tuğla, boya, sıhhi tesisat) üretim tesislerine büyük ihtiyaç duyulmaktadır. Ekmek ve unlu mamuller sanayii ise gelişme göstermektedir. Toplam sanayii üreti içinde, hafif sanayi, gıda sanayi ve makine üretim sanayi üretimi yaklaşık % 80'e ulaşmaktadır.

¹³⁵ Kuskay Sıtkı Yılmaz, "Sovyet-tipi Ekonomilerin Merkezi Plandan Serbest Piyasaya Geçiş Deneyimi", (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001).

Gıda sanayi ve hafif sanayi üretimi bu oranın % 60'ını bulmaktadır. Bu da sanayi kesiminin henüz tüketim malları ağırlıklı bir yapı arz ettiğini göstermektedir.

Kırgızistan'da sanayinin en büyük sorunu Rusya'ya bağımlı olmayı gerektiren koşullardır. Çünkü mevcut sanayinin idamesi için (yedek parça v.s. açısından) Rusya'ya bağımlılık söz konusudur. Aksi halde üretimin durması tehlikesi ile karşı karşıya kalınılabılır. Sanayi girdilerinin diğer ülkelerden sağlanması ekonomik güçlükler meydana getirmektedir. Uygulanmaya çalışılan özelleştirme politikası sonucunda istihdam problemleri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca üretim teknolojisi bakımından da çağın çok gerisinde kalmıştır. Tüm bu olumsuzlukları doğal sonucu olarak da sınai üretim azalma göstermiştir.

4.5.1.7. Ulaşım

Kırgızistan'daki mevcut ulaşım sistemi yeterli değildir. Tüm alt sektörler itibarı ile geliştirilmesi gerekmektedir. Kırgızistan'da taşımacılığın belkemiği karayolu ağıdır. Şehir içi ve şehirlerarası yolların uzunluğu 23000 km'dir. Yolcu taşımacılığının % 87'si, yük taşımacılığının ise % 94'ü, karayolu ile yapılmaktadır. Karayolu ağı, ülke ekonomisi ihtiyaçlarını karşılamak açısından yetersiz kalmaktadır.

Kırgızistan ekonomisi taşımacılık ağırlıklıdır. Karayolu trafiği çok yoğun olmamakla beraber, günde 15,000 taşıtın geçtiği yollar olduğu gibi 10,000 aracın geçtiği yollar da vardır. Ulaştırma sektöründe, özelleştirme potansiyeli oldukça yüksek olup, öncelik, karayolu taşımacılığına ve yol inşaatına verilmektedir. Ekonomi yeniden yapılandıkça ve enerji fiyatları yükselmeye devam ettikçe, taşımacılığa talebin azalacağı tahmin edilmektedir. Demiryolu ulaşımı açısından çok yetersiz bir durumda olan Kırgızistan'da sadece 340 km'lik demiryolu, Kazakistan üzerinden Rusya'ya devam etmektedir. Havayolu yolcu taşımacılığında ise ülke genelinde Bişkek ve Oş şehirlerinde havaalanı ve çok miktarda mahalli havaalanları bulunmaktadır.

4.5.1.8. Turizm

Kırgız Cumhuriyeti Devleti Başkanı Askar Akayev ülkenin bağımsızlığına kavuşmasından sonra yaptığı bir açıklamayla, turizmin ülkenin ekonomisine en önemli katkıyı yapacak öncelikli sektörlerden birisi olduğunu belirterek, turizm sektörüyle ilgili olarak siyasi iradeyi vurgulamıştır. Gerçekten de ülkenin

karşılaştırmalı üstünlükleri arasında yer alan turizm sektöründe dağcılık, tatil, kültür ve sağlık turizmi başlıca faaliyetler arasında gelmektedir. Bugüne kadar mevcut potansiyelin küçük bir kısmı kullanılmış olan Kırgızistan'da doğasının kirlenmemiş olması, özgün kültürel özelliklerini halen koruyor olması ve halkının misafirperverliği ülkeyi uluslararası düzeyde önemli kılmaktadır.

Issık Göl sahilinde yer alan çok sayıdaki dinlenme ve sağlık tesisleri Kırgızistan'ı bağımsızlığını kazandığı 1991 yılına kadar Sovyetler Birliği'nin başlıca tatil turizmi merkezlerinden birisi yapmıştır. Bu zamana kadar özellikle Orta Asya ve Sibirya bölgesinden gelen yaklaşık 600.000 turist Kırgızistan'da 289 konaklama tesisinde tatil yapmaktaydı. Bunun yanı sıra, % 85'ini Doğu Bloku ülkelerinden gelen turistlerin oluşturduğu yaklaşık 10.000 (geri kalanı Batı Avrupa Ülkelerinden) dolaylarındaki turist ise özellikle dağcılık ve sağlık turizmine ilgi göstermekteydi. Kırgızistan bağımsızlığını kazandıktan sonra turizm hareketinde büyük değişimler gözlenmiştir. En önemlisi, Sovyetler Birliği ülkelerinden yaz tatili amacıyla, gençlik ve izci kamplarına gelen turist sayısında büyük azalmalar görülmüş, buna karşın iş amacıyla Batılı ve çevre ülkelerden daha fazla turist gelmeye başlamıştır. İlave olarak, Kırgızistan'dan da "bavul ticareti" amacıyla yurt dışına çıkan Kırgız vatandaşların sayısında bir artış görülmüştür.

Hiç kuşkusuz Kırgızistan dağcılık turizmi açısından dünyanın en başta gelen ülkelerinden biridir. Ülkenin büyük bir kısmı dağlarla kaplı olup, denizden ortalama yüksekliği 2750 metredir. Ülke dağlık alanların büyük bir kısmı Tanrı Dağları'ndan, bir kısmı ise Pamir Dağları'nda oluşmaktadır. Kırgızistan'ın genel bitki örtüsü orman, makilikler, bozkır, step, çayır ve su bitkileri oluşturur. Ülke topraklarının % 4.2'si orman, çayır ve maki topluluklarından oluşur. Bitki örtülerinde başlıca görülen tür ise çam, ceviz, şam fıstığı, huş ağacı, akağaç ve kavaktır. Güneybatı Tien-Shan'da bulunan ceviz ormanı özel bir öneme sahiptir. Kırgızistan'da bulunan irili ufaklı 2.000 göl arasında Issık-Göl (sıcak göl) en önemlisidir. Issık-Göl 6.200 kilometrekarelik yüz ölçümüyle dünyanın 23. büyük gölüdür. Su seviyesi 1609 m. olup, 668 m. derinliğiyle dünyanın en derin göllerinden birisidir. Kırgızistan'ın sağlık turizmi açısından da değerli termal kaynaklara sahiptir. Bunların başlıcalarını ise tedavi edici nitelikte çeşitli mineral su ve çamur kaynakları oluşturmaktadır. Bu potansiyeli değerlendirmek üzere, özellikle Issık-Göl çevresinde içerisinde sağlık personelinin de hizmet verdiği nitelikli tesisler yapılmıştır.

Son yıllarda giderek ilgi gören turizm türlerinden biri de trek-kingdir. Kırgızistan çok çeşitli trekking güzergahlarına sahiptir. Kırgızistan'ın sahip olduğu büyüklü küçüklü 40.000 dere ve ırmağıyla rafting için çok iyi şartlar bulunmaktadır. Ülkenin en büyük iki ırmağı olan Çuy ve Narın ise boyutları itibarıyla bu spora daha uygundur.

Kırgızistan'ın kış sporları arasında mukayeseli olarak üstün olduğu faaliyetlerden birisi, kayakçıların helikopter tarafından kayak pistine götürülüp getirilmesiyle yapılan helikopter kayağıdır. Kırgızistan helikopter kayağı için Avrupa ve Japonya'dan turist çekebilme gücüne sahiptir. Kırgızistan at sporları açısından da son derece iyi bir potansiyele sahiptir. Ülkede çok sayıda atın bulunması , doğasının at gezintileri için uygun olması, halkın atçılık üzerine büyük bir kültür ve geleneğe sahip olması, bu potansiyelin başlıca nedenleri arasında sayılabilir.

Kırgızistan'ın turizm potansiyeli arasında avcılık da önemli yer tutar. Ülkede 72 farklı bölgede 4.3 milyon hektarlık bir alanda sportif amaçlı avcılık ve balıkçılık yapılmaktadır. Ülkenin çeşitli bölgelerinde M.Ö. 2.000-3.000 yıllarında yapılmış olduğu tahmin edilen, kaya üzerine figüratif resimlere rastlanmaktadır. Bu kaya resimleri genellikle çeşitli hayvanların avlanma sahneleri ile kullanılan arabaları ve dini törenleri tasvir etmektedir.

Kırgızistan'ın bir çok yerinde “Balbal” olarak adlandırılan ve Türk savaşçılarını canlandıran taş insan figürlerine rastlanmaktadır. M.Ö. 7. yy. ile M.S. 2. yy. arasında Kırgızistan topraklarında yaşamış olan İskitler tarafından yapılmış olan mezarlar ve bu mezarların oluşturduğu kabristanlar da Kırgızistan'ın önemli tarihi değerleri arasında bulunmaktadır. Bugün Çuy vadisinde, Sokuluk, Moskovski ve Kemin bölgelerinde rastlanan mezarların boyları 6 metreye kadar uzanmaktadır. Bişkek'in 60 kilometre doğusunda ve Tokmak'ın 12 kilometre güneyinde yer alan Burana Minaresi ülkede görülmesi gerekli en önemli tarihi eserlerden biridir. 14.yy'da varlığını sürdürmüş olan ve 30 kilometrekarelik bir alan üzerine kurulu bulunan Balasagun şehriden günümüze kadar kalan tek değer Burana Minaresi ve çevresinde bulunan bazı tarihi yapılardır.

Kırgızistan'da görülmeye değer tarihi eserlerden birisi de ülkenin Çin sınırında Ata Başı bölgesinin 78 kilometre batısında bulunan Taş-Rabat adlı yapıdır. Sağlam duran taş anlamına gelen Taş-Rabat Orta Asya'nın kesme taştan yapılmış tek binasıdır.

Uzgen minaresi de Burana minaresi gibi, Orta Asya’da görülen minarelerin tipik bir örneğidir. 17 metre uzunluğunda olan minare günü-müze kadar bozulmadan kalabilmiştir. Minare Uzgen şehrinin Karahanlılar’a başkent olduğu bir dönemde, 11.yy’da yapılmıştır. Süleyman Tepesi, Oş şehrinin tam ortasında bulunması ve hemen göze çarpması nedeniyle en çok gezilen tarihi değerlerden biridir. Süleyman Tepesi’ndeki bir mağara içerisinde bulunan taş aletlerden ve duvar resimlerinden bölgenin tarihinin M.Ö. 4000-5000 yıllarına kadar gittiği tahmin edilmektedir.

4.5.2. Ekonomik Yapısı ve Sektörel Dağılımı

Kırgızistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra yirmi yıllık dönem içerisinde beş yıllık ara ile olan son iki siyasi darbenin dışında genel olarak ekonomik büyüme sağlanmıştır. Başka bir ifade ülkede iki darbe sonucu ekonomik büyüme hızı ilgili 2005 ve 2010 yıllarında %2,2 ve %1,4 gerileme göstermiştir ve diğer tüm yıllarda genelde cüzi ama pozitif ölçülerde artış göstermiştir. (Tablo 11)

Tablo 7 : Kırgızistan’da Sektörler Bazında DYSY’ Girişleri (milyon \$)

	2006	2007	2008	2009	2010
Toplam	182	209	377	190	234
Tarım ve hayvancılık	2,0	2,1	0,4	-	-
Madencilik	30,2	26,1	3,4	1,9	0,5
İmalat sanayi	76,4	64,6	104,8	47,8	112,9
Enerji, Gaz ve Su Üretim	-	-	-	0,2	-
İnşaat	4,9	6,1	21,5	6,1	2,6
Ticaret, Motorlu Araçlar Tamiri	14,6	19,0	24,5	15,2	9,6
Otelcilik ve Restoranlar	1,1	1,3	1,1	1,3	4,2
Nakliye ve Haberleşme	5,1	6,5	7,5	6,5	6,8
Finans ve bankacılık sektörü	33,5	54,1	150,1	67,9	3,7
Gayrimenkul kıymet ve kira sektörü	13,7	28,6	63,7	42,5	93,1

Devlet Hizmetleri	0,2	-	-	-	-
Eğitim	-	0,2	-	-	-
Sağlık ve Sosyal Hizmetler	0,4	-	-	-	0,2
Konut, Sosyal ve Kişisel Hizmetler	-	0,4	-	0,2	-

K.C. Milli İstatistik Komitesi. (<http://stat.kg/Eng/Database/Index.html>).; K.C. Milli İstatistik Komitesi. (<http://stat.kg/Rus/Database/Tab27.xls>) Verileri Kullanılarak Tekrar oluşturulmuştur.

Kırgızistan'nın GSMH içindeki en büyük payı 2010 yılı sonu itibariyle tarım ve hayvancılık, ticaret ve hafif sanayi sektörleri sırasıyla %18, %15 ve %16 olarak yer almaktadır. Bu eğilim genel olarak DYSY'ların ilgili sektörlerle girişi ile yaklaşık aynı yönde ve orantıdadır. Kırgızistan'a DYSY'ları girişi 2006 yılında 2005 yılına göre % 19,5 artarak toplamda 182 milyon \$'a ulaşmıştır. 2008 yılı sonu itibariyle DYSY'larının ana alanı % 28'lik en büyük payla imalat sanayisi olmuştur. 2008 yılında bir önceki yıla göre % 62'lik bir artışla yükselerek imalat sanayisine giren DYSY' miktarı 104,8 milyon \$'a yükselmiştir (Tablo 6 ve 7). 2008 yılı ülkeye giren DYSY'ların hacmi olarak son 5 yıl içerisinde en üst seviyesini yakalayarak toplamda 377 milyon \$'ı oluşturmuştur. Aynı yıl içerisinde DYSY'ların önemli ölçülerde inşaat 21,5 milyon \$ ve beraberinde gayrimenkul sektörüne 63,7 milyon \$ ve ticaret 24,5 milyon \$ sektörlerine girmiştir. Burada altı çizilmek gereken diğer nokta DYSY'ların büyük bir kısmı Türkiye, Rusya ve Kazakistan menşeli şirketlerden oluştuğu tespit edilmiştir. Hizmet sektöründe özellikle bankacılık alanına giren DYSY'ların tutarı yaklaşık olarak 150 milyon \$'ı oluşturarak 2008 yılın en yüksek girişini sağlayan sektör olmuştur. (%40) Fakat 2008 yılı sonrası meydana gelen finansal kriz nedeniyle DYSY'ların hacmi hayli düşerek sırasıyla 2009 ve 2010 yıllarında 190 milyon \$ ve 234 milyon \$ olarak yansımıştır ama her yıl için geçerli paylar neredeyse aynı kalarak bir değişime uğramamıştır.

Madencilik alanlarında yatırımlar Kırgızistan'ın bağımsızlık ilanından sonra çok yüksek miktarlarda olmuştur. Özellikle bu trend 2000-2006 yılları için geçerli olarak toplam yatırılan DYSY'ları yaklaşık olarak 200 ile 400 milyon \$ oluşturmuştur.

Tarım, orman ürünleri ve avcılıkta yatırım bir önceki yıllara göre 2 kat daha büyüyerek 2006 ve 2007 yıllarında 2 milyon \$ ve 2,1 milyon \$'a yükselmiştir. Buna

mukayeseli olarak finans alanında yapılan DYSY'ları da bir önceki yıla göre nerdeyse 1 ve 5 kat daha büyüterek 2007 ve 2008 yıllarında sırasıyla 54 milyon \$ ve 150 milyon \$'a yükselmiştir. Fakat bu durum 2008 yılında ciddi anlamda gerileme yaparak 2009 yılı sonu itibariyle 2 kat azalarak 67 milyon \$ ve yaklaşık 50 kat azalarak 2010 yılı sonu itibariyle 3 milyon \$ gerilemiştir.

Tablo 8: Kırgızistan'da Sektörler Bazında DYSY' Girişleri (%)

	2006	2007	2008	2009	2010
Toplam	100	100	100	100	100
Tarım ve hayvancılık	1,1	1	0,1	0	0
Madencilik	16,6	12,5	0,9	1	0,2
İmalat sanayi	42	30,9	27,8	25,2	48,4
Enerji, Gaz ve Su Üretim	0	0	0	0,1	0
İnşaat	2,7	2,9	5,7	3,2	1,1
Ticaret, Motorlu Araçlar Tamiri	8	9,1	6,5	8	4,1
Otelcilik ve Restoranlar	0,6	0,6	0,3	0,7	1,8
Nakliye ve Haberleşme	2,8	3,1	2	3,4	2,9
Finans ve bankacılık sektörü	18,4	25,9	39,8	35,8	1,6
Gayrimenkul kıymet ve kira sektörü	7,5	13,7	16,9	22,4	39,9
Devlet Hizmetleri	0,1	0	0	0	0
Eğitim	0	0,1	0	0	0
Sağlık ve Sosyal Hizmetler	0,2	0	0	0	0,1
Konut, Sosyal ve Kişisel Hizmetler	0	0,2	0	0,1	0

K.C. Milli İstatistik Komitesi. (<http://stat.kg/Eng/Database/Index.html>).; K.C. Milli İstatistik Komitesi. (<http://stat.kg/Rus/Database/Tab27.xls>) *Verileri Kullanılarak Tekrar Oluşturulmuştur.

Kırgızistan'a DYSY'ların sektörlere giriş payları açısından analiz edildiğine (Tablo 7) görüldüğü gibi durum sözkonusu aynıdır. Dikkat çekici durum ise son beş yıldır ülkeye giren DYSY'ların yüzdesel olarak imalat sanayisine girişi istikrarlı yabancı yatırımcılar tarafından tercih edilmektedir. Bu durum kısmi gayrimenkul işlemleri, kiralama ve hizmet sektörü için de söylenebilir.

2006-2010 yılları arası Kırgızistan'da DYSY girişlerin % olarak en önde gelen sektörleri imalat sanayisi (%48,4), gayrimenkul-kira sektörü (%39,9) ve bankacılık sektörü 2010 kadar %35,8 iken 2010 yılı sonu itibariyle aynı yılın nisan ayında olan halk devrimi sonrası ciddi anlamda gerileme sonrası %1,6'ya düşmüştür. 1996 yılı sonrası ve 2007 yılına kadar madencilik sektöründe ciddi yatırımlar yapılırken 2008

yılı sonrası değişen madencilik sektörüne ilişkin yatırım mevzuatı bu sektörde ciddi daralma ile sonuçlanmıştır. 2007 yılına kadar istikrarlı bir şekilde DYSY içindeki payı yaklaşık %12-16 arası iken 2008 yılında bu pay %1'e düşmüştür.

4.5.3. DYSY'ların Bölgesel Dağılımı

Tablo 8'den görüldüğü gibi Kırgızistan'da DYSY'larının eyaletler (oblast) arasındaki bölgesel dağılımını incelemektedir. DYSY'larının büyük bir kısmı (%40 yakın) belli yıllar dikkate alındığı takdirde bile çoğunlukla Bişkek şehrine yapılmıştır.

şekil 4.1: Kırgızistan'ın Coğrafi Haritası

(https://www.google.kg/search?hl=ru&q=kirgizistan+haritasi&bav=on.2,or.r_gc.r_pw.r_qf.,cf.osb&biw=1366&bih=616&wrapid=tlif133630401693410&um=1&ie=UTF-8&tbm=isch&source=og&sa=N&tab=wi&ei=KI2mT8ubIc3t-gbYssXcAg)

Bu rakam 2008 yılında 145 milyon \$'ı oluşturarak 2008 yılı küresel finansal kriz öncesi zirve yapmıştır. 2008 yılı kriz sonrası 2009 yılında 84 milyon \$ ve 2010 yılı sonu itibariyle 96 milyon \$ olmuştur. Gelen DYSY'ların büyük bir kısmı bir önceki metinde belirtildiği gibi imalat sanayisi, inşaat ve ticaret sektörlerini oluşturmaktadır. Bişkek'ten sonra DYSY'ların en çok giriş yaptığı bölgeyi 2010 yılı sonu itibariyle Çüy Bölgesi, Isık Göl eyaleti, Talas ve Celal-Abad takip etmektedir. Bu bölgelerde sırasıyla hafif imalat sanayisi, tarım ve hayvancılık ve tüzizm sektörleri gelişmiştir. Rakamsal olarak bakıldığında 2010 yılında giren DYSY'ları sırasıyla 45 milyon \$, 42 milyon \$, 21 milyon \$ ve 17 milyon \$'dan oluşmaktadır. 2006 yılından 2010 yılına kadar bölgeler itibariyle DYSY hacmi sıralaması çok değişmemiştir.

Tablo 9: Kırgızistan’da DYSY’ların Bölgesel Dağılımı, (milyon \$)

Ülke Bölgeleri	2006	2007	2008	2009	2010	2010 (%) payı	2006- 2010 değişim m (\$)	2006- 2010 değişim (%)
Batken Bölgesi	0,4	0,04	0,03	0,02	0,05	0%	-0,35	-88%
Celalabat Bölgesi	10,15	29,6	31,83	13,97	17,93	8%	7,78	77%
Isık Göl Bölgesi	12,78	40,74	107,57	24,87	42,19	18%	29,42	230%
Narın Bölgesi	1,67	0,52	0,4	0,72	1,02	0%	-0,66	-39%
Oş Bölgesi	11,02	10,44	4,68	0,72	1,35	1%	-9,67	-88%
Talas Bölgesi	0,02	2,42	23,39	11,26	21,12	9%	21,1	111571 %
Çüy Bölgesi	15,2	13,14	41,47	48,93	45,23	19%	30,03	198%
Bişkek Şehri	121,06	101,1	145,67	84,7	96,52	41%	-24,53	-20%
Oş Şehri	9,71	10,9	22,05	4,42	8,19	4%	-1,53	-16%
Toplam	182	208,9	377,1	189,6	233,6	100%	51,6	28%

Kaynak: KC Milli İstatistik Komitesi (Kırgız Cumhuriyetinde Yatırımlar, 2005-2010). Bişkek-2011; **Kırgız Cumhuriyetinde Yatırımlar**, 2005-2010, Kırgız Cumhuriyeti İstatistik Komitesi Yayını, Bişkek-2010. *Tablo Farklı Yıl Verileri Kullanılarak Tekrar Oluşturulmuştur.

Nisan 2010 yılında Oş bölgesinde meydana gelen milletler arası çatışmada bir çok işyeri ve işletmeler zarar görmüştür ve bu da o bölgenin yatırımcılar için çekiciliğini azaltarak riskli haline getirmiştir. Nitekim meydana gelen olaylar öncesi yıllara bakıldığında Oş şehri ve ilgili bölgelerde DYSY’ların hacmi önemli miktarlarda olduğu görülmüştür. O bölgedeki durumun problemi kökten çözülmesi zaruridir aksi halde bu tür olayların yabancı yatırımcılar için olası negatif yaklaşımı azalmaz. Sözkonusu milletler arası problemler daha Kırgızistan’ın SSCB bünyesinde olduğu zaman 1989 yılında patlak vermiştir. Diğer Batken ve Narın bölgelerine yapılan sırasıyla 1 milyon \$ ve 50 bin dolar’lık yatırımların toplam DYSY’lar içindeki payı hayli düşüktür.

4.5.4. DYSY’ların Ükelere Göre Sermaye Girişi

Kırgızistan’daki yabancı yatırımların hemen hemen yarısı 2000 yıllardan itibaren genelde şu üç ülke tarafından gerçekleştirilmekteydi. Bunlar Kanada, Türkiye, ABD

idi. Burada da ilk sırada 2002 yılında ABD iken 2003 ve 2004 yılında ilk sırayı Kanada almıştır. Türkiye bu yıllarda genelde ikinci sıraya yerleşmiştir. Kanada 2002 yılında üçüncü sırada iken 2003 ve 2004 yıllarında birinciliği almıştır.

Ancak son dönemler dikkate alındığında 2006 ve 2010 yılları arası dönem incelenirse bu durum hayli bir değişmiştir ve BDT dışında olan ülkelere Kırgızistan'a DYSY'ların en çok gelen ülkeler sırasında Kanada, İngiltere ve Çin olarak yer almaktadır. Dolayısıyla 2010 yılı için geçerli olan 233,6 milyon \$ içinde sırasıyla 49 milyon \$, 28 milyon \$ ve 29 milyon \$ bu ülkelere gelmiştir. Tablo 9'da Kırgızistan'a DYSY'larını gerçekleştiren ülkelerin sıralaması vermektedir.

Bağımsız Devletler Topluluğu dışındaki ülkelere DYSY'ları girişi 2010 yılında 2006 yılına göre % 80,9 büyüyerek 175,9 milyon \$'a yükselmiştir. En büyük yatırımcı ülke % 21 ve 49,29 milyon \$'la Kanada olmuştur. Onu % 13 ve 29,2 milyon \$ ile Çin ve %12 ve 28,27 milyon \$ ile İngiltere takip etmiştir. Diğer ülkeler ise şöyle sıralanmışlardır; %2 ve 5,37 milyon \$'la Almanya, % 2 ve 4,91 milyon \$'la ABD, % 1 ve 3,27 milyon \$'la Türkiye almıştır.

Tablo 10: Kırgızistan'da DYSY'ların Ülkeler İtibariyle Girişleri (\$'000)

	2006	2007	2008	2009	2010	2010 (%)	2006-2010 değişim (\$)	2006-2010 değişim (%)
TOPLAM	182	208,9	377,1	189,6	233,6	100%	51,6	28%
BDT Dışı Ülkeler	95	111,34	193,08	108,45	175,9	75%	80,9	85%
Kanada	4,73	2,92	41,86	23,13	49,29	21%	44,56	942%
Türkiye	6,92	7,94	5,66	10,81	3,27	1%	-3,65	-53%
ABD	3,46	6,27	2,64	6,64	4,91	2%	1,45	42%
Almanya	28,94	13,79	20,74	2,46	5,37	2%	-23,57	-81%
İngiltere	20,57	28,83	32,05	31,66	28,27	12%	7,7	37%
Çin Halk Cumh.	4	14	24,89	14,79	29,2	13%	25,2	629%
Diğer BDT dışı ülkeler	26,39	37,6	65,24	18,96	55,6	24%	29,21	111%
BDT Ülkeleri	87	97,56	184,02	81,15	57,7	25%	-29,3	-34%
Kazakistan	74,07	87,32	157,25	61,05	4,67	2%	-69,4	-94%
Rusya	10,74	6,48	15,84	12,89	50,22	21%	39,49	368%

Beyaz Rusya	0,18	0,42	1,51	0,19	0,23	0%	0,05	28%
Diğer BDT dışı ülkeler	2	3,34	9,43	7,02	2,57	1%	0,57	28%

K.C. Milli İstatistik Komitesi (**Kırgız Cumhuriyetinde Yatırımlar**, 2006-2010), Bişkek-2011 ve K.C. Milli İstatistik Komitesi (www.stat.kg/Eng/Database) verileri kullanılarak tekrar oluşturulmuştur.

Aksine Bağımsız Devletler Topluluğundan alınan DYSY'ları da 2010 yılında % 34 gerileyerek 57,7 milyon \$'a azalmıştır. En büyük yatırımcı ülke % 21 ve 50,22 milyon \$ ile Rusya olmuştur. Rusya'yı Kazakistan % 2 ve 4,67 milyon \$'la takip etmiştir (Tablo 9). 2008 yılı dünya finans kriz öncesi BDT dışında ve içindeki olan ülkelerin Kırgızistan'a giren DYSY'ların nerdeyse aynı iken, bu durum kriz sonrası özellikle 2010 yılında hayli değişmiştir ve ülkenin elde ettiği DYSY'larının sadece % 25'i eski Sovyet Cumhuriyeti ülkelerinden (Commonwealth of Independent States-CIS), yani Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyesi ülkelere gelmiştir.

Kümülatif bazda yatırım girişlerindeki sıralama da çok fazla farklı değildir. Kümülatif bazda da en büyük yatırımcı ülke yine Kanada, daha sonra sırasıyla Almanya, İngiltere, Türkiye ve ABD gelmektedir. BDT üyesi ülkelere gelen yatırım sıralamasında da ilk üçü yine Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan almaktadırlar.

4.5.5. Özelleştirme Uygulamalarına Etkisi

Kırgızistan, Orta Asyadaki geçiş ekonomilerinin arasında özelleştirme konusunda en fazla başarı gösteren ülkelere biridir. Bağımsızlık dönemi sonrası 1992 yılında başlayan özelleştirme uygulamalarında ağırlıklı olarak sektörleri hizmet ve küçük ticaret işletmeleri oluşturmaktadır. 1998 yılına gelindiğinde bu küçük işletmelerin % 96'sının özelleştirildiği görülmektedir (Acartürk ve Arslaner, 2004, 3). Kırgız Cumhuriyeti'nde özelleştirme, 1991 yılı başlarında, ticaretin ve hemen hemen bütün kamu ve devlet şirketlerin özelleştirilmesini kapsayan bir program ile sunulmuştur. 1991-1992 yılları arasında gerçekleştirilen özelleştirmenin ilk döneminde ticaret, gıda ve hizmet işletmelerinin özelleştirilmesine öncelik verilmiş ve önemli başarı kaydedilmiştir.

Tablo 11: Özelleştirilen Birimlerin Sektörler Bazında Dağılımı 1993-2004 y.y.

	1993*	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
İmalat Sanayi	259	57	137	23	46	3	4	8	-	14	8	8
Tarım	235	84	22	10	1	1	3	5	1	11	-	2
İnşaat	223	76	74	39	5	15	23	24	6	12	8	8
Taşımacılık	82	21	33	7	14	4	4	2	-	5	-	5
Sosyal Hizmetler	1.811	37	19	15	6	16	3	2	1	-	-	-
Ticaret	1.626	123	50	87	15	11	4	9	8	-	4	1
Levazım	-	12	30	6	59	2	2	2	-	-	1	-
Kamusal Faydalar	-	24	31	23	8	36	28	24	3	3	3	2
Sağlık, Sosyal Güvenlik	-	174	170	7	-	6	23	22	10	4	14	5
Eğitim	-	7	2	2	3	7	3	6	1	-	2	3
Kültür ve Sanat	-	4	6	7	3	7	10	9	4	1	-	-
Bilim ve Bilimsel Araş.	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğerleri	192	82	129	101	16	67	39	55	54	38	35	24
Toplam	4.428	702	703	327	177	175	146	168	88	102	75	58

K.C. Milli İstatistik Komitesi. (<http://stat.kg/Eng/Database/Index.html>) ve KC Milli İstatistik Komitesi (**Kırgız Cumhuriyetinde Yatırımlar**, 2001-2005). Bişkek-2006 verileri kullanılarak tekrar oluşturulmuştur. * Bu yıla kadar olan toplamlar kümülatif verilmiştir.

Özelleştirme sürecinin ikinci aşamasında (1993-1995), sanayi, ulaştırma ve inşaat alanındaki orta ve büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi ile devam edilmiştir. Özelleştirmenin üçüncü aşamasında (1996-2004), aşağıdaki sektörlerde Kırgızistan ekonomisinin en büyük işletmelerinin özelleştirilmesi ve devlet kontrolünden çıkarılması ile gerçekleştirilmiştir. Bunlar madencilik, enerji, telekomünikasyon, sivil havacılık hizmetler gibi sektörleri kapsamıştır. Bu faaliyet son dönemde, Kırgız Cumhuriyeti Devlet Mülkiyet Bakanlığı tarafından yürütülmekte olan özelleştirme programına göre, orta ve büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesine özellikle ağırlık verilmiştir.

Kırgızistan'da 2004 yılı sonu itibariyle, özelleştirilmiş işletmelerin toplam sayısı 7.149 olmuştur. Bu miktarın % 72'si olan 5,230 işletme 1994 sonu itibariyle gerçekleştirilen özelleştirme faaliyeti sonucu sağlanmıştır. 1995-2004 döneminde gerçekleştirilen özelleştirme sayısı ve oranı sadece 1.316 işletme yani % 28'dir (Tablo 10). Özelleştirmenin başladığı 1991 yılı ile Temmuz 2006 tarihleri arasındaki dönemde özelleştirme seviyesi % 71,90'a ulaşmıştır. Bu dönemde 7.182 adet işletmenin yasal statüsü değişmiş bulunup yine bu tarihe kadar toplam özelleştirme

gelirleri 2,1 milyar Som olmuştur¹³⁶. Almanya, İtalya, Özbekistan, Kazakistan, Rusya, İsviçre, Türkiye ve İngiltere gibi ülkelere ait firmalar Kırgızistan'daki 64 işletmenin çeşitli düzeylerde hisse paylarını satın almış bulunmaktadır (K.C. Ekonomi ve Maliye Bakanlığı, 2007, 21).

Özelleştirme faaliyeti Kırgızistan'da 2004 yılı sonu itibariyle tamamlanmıştır ancak mart 2005 ve nisan 2010 yıllarında siyasi halk darbe sonucunda bazı özel şirketlerin devlet mülkiyetine geçmesi ile yeniden satışa çıkarılan bu şirketlerin özelleştirilmesi söz konusu olmuştur. Fakat özellikle son siyasi devrim sonrası devletleştirilen şirketlerin hukuki açıdan tam olarak mülkiyet hakkı konusu sonuçlanmadığı için yeniden özelleştirilmesi zorlanmaktadır. Nisan 2010 sonrası kamulaştırılan şirketlerin sayısı 38 olup önceki cumhurbaşkana kısmen yada tamamen ait en önemli şirketler aşağıdaki gibidir;

1. Asya Universal Bankası (100%, yaklaşık piyasa değeri 30 milyon \$)
2. ZAO 'Alfa Telekom'(49%, yaklaşık piyasa değeri 106 milyon \$)
3. Petrol Grup Ltd.Şti (100%, yaklaşık piyasa değeri 123 milyon \$)
4. A.Ş. Dastan, torpil yedek parçaları üretimi, (50%, yaklaşık piyasa değeri 35 milyon \$)
5. Yerli TV kanalı 'Piramida' ve 5'nci kanal (100%, yaklaşık piyasa değeri 81 milyon \$)
6. Taşkömür A.Ş. (97%, yaklaşık piyasa değeri 8 milyon \$)
7. Bişkek Şarap ve Vodka fabrikası, (70%, yaklaşık piyasa değeri 28 milyon \$)
8. Küçük ve orta ölçekli hidroelektrik santraller,
9. Isık-Köl çevresinde geniş alanda arsa ve araziler
10. Birkaç lüks taşıtlar, yatlar v.b.

Üstte belirtilen şirketlerden, devlet yaklaşık olarak 23 milyar Som (500 milyon \$) elde ederek 2010 yılı sonrası devlet bütçesi açığını kapatmayı çalışmıştır. 2010 yılı sonunda devlet bütçe açığı 5 milyar som (234 milyon \$) iken bu rakam 10 ay 2011 yılı sonu itibariyle 22 milyar som'a yükselmiştir. Bu özellikle devletin eylül 2011 sonu itibariyle memurlara yapmış olduğu %20-40 arasındaki maaş zamu sonucu olmuşmuştur. Maalesef belirli ekonomik ve yasal nedenler sonucu üstte belirtilen şirketlerin büyük bir kısmı özelleştirme sonucu satılamamış ve ülke bütçe açığını

¹³⁶ (21) 2,1 milyar Som, kur karşılığı yaklaşık 1\$=38 Som olduğunda bugünkü karşılığı 55 milyon \$'dır.

kapatmamıştır. Bu oluşan tablo, makro ekonomik gösterge anlamında ülke ekonomisi gelişmesinde büyük sıkıntı yaratmaktadır.

4.5.6. DYSY'lerinin Kırgız Ekonomisine Genel Etkileri

DYSY'ları çekmede yukarıda da değinildiği üzere ülkenin içinde bulunduğu makroekonomik yapı, sektörlerin durumu, özelleştirmeler ve kamu kesiminin ağırlığı önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle bu bölümde Kırgızistan açısından bu değişkenlerin durumu incelenmeye çalışılacaktır. Değişkenlerin bir kısmı yıllar itibariyle karşılaştırılmalı olarak Tablo 12'de verilmiştir.

**Tablo 12: Kırgızistan'ın Temel Makroekonomik ve Sosyal Göstergeleri
(2006-2010)**

Ekonomik gösterge	2006	2007	2008	2009	2010
Nüfus (bin adam)	5 247,6	5 289,2	5 348,3	5 418,3	5 477,6
Çalışabilir nüfus (bin adam)	2 096,1	2 152,7	2 184,3	2 216,4	2 243,7
Kayıt dışı ekonomi/GSMH (%)	54,8%	39,6%	42,3%	45,6%	48,8%
\$/KGS kuru (yıl sonu)	38,1238	35,4988	39,4181	44,0917	47,0992
GSMH (milyon som)	113 800,1	141 897,7	187 991,9	201 222,9	212 177,4
Reel GSMH Büyüme hızı (%)	3,1	8,5	8,4	2,9	-1,4
Kişi başına GSMH (\$)	557	740	988	869	844
GSMH (% Değişim)	100%	25%	32%	7%	5%
Bütçe fazlası (açığı)/GSMH (%)	-0,2%	0,1%	0,8%	-1,5%	-5,1%
DYSY (milyon \$)	182,0	208,9	377,1	189,6	233,6
Dış Borç (milyon \$)	1 976,9	2 079,5	2 083,8	2 502,9	2 643,6
Cari Açık/GSMH (%)	-35%	-37%	-46%	-30%	-32%
Dış Borç/GSMH (%)	66,2%	52,0%	43,7%	54,8%	58,7%
Dış Borç/İhracat (%)	221,8%	157,4%	112,3%	149,6%	150,2%
Ortalama maaş (Som)	3 374,5	3 970,0	5 378,0	6 161,0	7 307,0
Bütçe Geliri (milyon Som)	25 078,5	35 988,4	46 597,6	55 669,4	58 013,2
Bütçe Gideri (milyon Som)	25 296,6	35 859,4	45 032,0	58 628,2	68 781,1
Bütçe fazlası (açığı) (milyon Som)	-218,1	129,0	1 565,6	-2 958,8	-10 767,9
Dış Ticaret Hacmi	2 822,4	4 109,6	5 928,0	4 713,2	4 982,6
İhracat (milyon \$)	891,2	1 321,1	1 855,6	1 673,0	1 759,8
İthalat (milyon \$)	1 931,2	2 788,5	4 072,4	3 040,2	3 222,8
İşsizlik oranı (%)	3,5%	3,3%	3,1%	2,8%	2,8%

Enflasyon (%)					
TEFE (%)	10,4%	20,5%	17,4%	20,4%	24,3%
TÜFE (%)	5,00%	20,00%	20,10%	10,00%	19,20%

K.C. Milli İstatistik Komitesi. (<http://stat.kg/Eng/Database/Index.html>) Bişkek-2011

Kırgızistan ekonomisinde dış ticaret hacminin GSMH açısından büyük bir yer tuttuğu ve ekonominin büyük ölçüde dışa bağımlı olduğu söylenebilir. Dış ticarete dalgalanmaların, genel anlamda kurdaki istikrarsızlık ile ekonominin tarımsal üretim ve gereksiniminden kaynaklanan faktörlere bağlanması mümkündür. Diğer taraftan Kırgızistan ekonomisinin giderek dıştan önemli ölçüde borçlandığı da görülmektedir. Dış borçların performans değerlemesi olan ihracat/dış borç stoku ve GSMH/ dış borç stoku verilerine bakıldığında, 1995 yılında ihracat/dış borç stoku oranı %69.5'ten 2000 yılında %29.5'e düşmüştür. Yani ihracat gelirleri dış borçların ancak %29.5'ini karşılayabilmektedir. Bu oran 2006 yılında %45, 2008 yılı sonu itibariyle %89 zirve yapmıştır. Sözkonusu 2009 ve 2010 yılları için bu oran %67'ye düşerek 1995 yılı oranına gerilemiştir. Dış borç yükünün azaltılabilmesi için söz konusu oranın daha da yükseltilmesi gerekmektedir. Benzer şekilde dış borç stoku/GSMH oranı 1995 yılında %53 iken, 2000 yılında %134'e çıkmıştır. Bu oranlarda ülke aleyhine bir yapılanmanın olduğu ve ülkenin gücünün ötesinde bir dış borçlanmaya gittiği söylenebilir. Özellikle bu borçlanma sürecinde kamunun payının giderek artması ve borçların üretken yatırımlardan ziyade altyapı ve bayındırlıkta kullanılması, borç ödeyememe sorununun da giderek yaklaştığına işaret eden olumsuz bir gösterge konumundadır. Fakat bu oran sözkonusu 2006 yılından (%66) başlayarak 2010 yılına (%59) kadar istikrarlı bir seyir izlemiştir.

Kırgızistan'da bağımsızlıktan bu yana ülke piyasa ekonomisine geçişte ve demokratik bir politik sistem kurmada önemli gelişmeler gösterilmiştir. Enflasyon düşürülmüş, güçlü bir özelleştirme programı gerçekleştirilmiş ve konvertibiliteye geçilmiştir. Ancak bu başarılarla rağmen planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş süreci yinede tam anlamı ile tamamlanamamıştır. Bunun en belirgin özellikleri ise özellikle ülkenin iş çevresi yasal zeminin hala zayıf olması, piyasa çalışma mantığının net bir şekilde piyasa birimleri arasında bilinmemesi gibi karakteristikler geçiş sürecin hala devam ettiğinin esas göstergeleridir. Başka bir örnek olarak uluslararası muhasebe ve raporlama standartların (IFRS, IAS) bankacılık sektöründe uygulanmaya başlansa da henüz hala diğer sektörlerde uygulama oldukça zayıftır.

Aynı zamanda örneğin işsizlik oranının hala çok yüksek olması, başka bir ifade ile 1994 yılında % 5,7 olan işsizlik oranı, 2003 yılında 8,9'a yükselmiştir. 2004 ve 2005 yıllarında da % 9,0 - 9,7 olarak gerçekleşmiştir. 2006-2010 yılları arası işsizlik oranı göreceli düşerek yaklaşık olarak %3 civarındadır. Halbuki fiilen bu oran % 10 civarındadır.

Fakirlik oranı (2010 yılında aylık ortalama ücretler 155 \$'dır (2002, 38,50 \$'dır)) hala ülkenin en önemli problemlerinden biridir. KITİAD'ın tahmini hesabına göre ortalama personel maaşları 2010 yılı için vasıfsız işçilerde 70-90 \$ seviyesindedir. Kişi başına düşen milli gelir ise 2010 yılında yıllık 844 \$'dır. 1999 yılında enflasyon oranı yaklaşık % 40'lara tırmanmıştır ve yoksulluk oranı çok önemli boyutlara ulaşmıştır. Yoksulluk sınırı, Kırgız hükümetine göre % 45 seviyesinde olarak hesaplanmasına rağmen Birleşmiş Milletler Raporuna göre yoksulluk sınırı kırsal ve kent kesimde aynı yıl için sırasıyla % 60 ve % 42,4 olarak hesaplanmıştır. Bu %lerde 2010 yılı sonu itibariyle ciddi değişimler olmamıştır.

Kırgızistan'ın toplam dış borcu 2010 yılı sonu itibariyle 2,6 milyar \$ iken bu rakam 2006 yılı sonunda 1,9 milyar \$ olup geçen dönem içinde yaklaşık %34 artmıştır. Dış borç stokunun, 2011 yıl sonu itibariyle yaklaşık olarak %3-5 arasında bir artış beklenmektedir. Dış borç servisi de 2010 yılında 57,5 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Devlet bütçesini önemli girdi kalemleri hala uluslararası yardım ve karşılıksız bağışlar oluşturmaktadır. Son yıllarda ülke ekonomisinde çeşitli sektörlerde gelişme programları uygulanmaya çalışılmaktadır. Bunlar daha çok telekomünikasyon, enerji, tarım ve sulama, yol yapımı gibi alanları kapsamaktadırlar.

Kırgızistan'ın dünya üzerinde yaklaşık 50'nin üzerinde ülke ile ticareti vardır. BDT ülkeleri içerisinde en liberal ticaret rejimine sahip ülke konumunda olup ithalat ve ihracat kısıtlamaları bağlamında birkaç istisna dışında yoktur. Bu istisnalar da uluslararası genel kabul görmüş uygulamalardaki benzerlerinde olduğu gibi, silah, ilaç, özel madenler ve belirli antik eserler vb ile sınırlıdır. İhracattan vergi alınmamakta ve ithalatta da çoğu mallardan % 10 oranında sabit bir vergi alınmaktadır Tüm bu uygulamalar neticesinde Kırgızistan'ın uluslararası ticaret hacmi Kırgız Cumhuriyeti Ekonomi ve Maliye Bakanlığı raporlarına göre 2010 yıl

sonunda 4,9 milyar dolara ulaşmıştır (K.C. Ekonomi ve Maliye Bakanlığı, 2010, 34-35).

Devlet İstatistik Komitesi raporuna göre 2010 yılı sonunda yıllık ihracat 1,7 milyar \$, ithalat 3,2 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılından itibaren dış ticaret açığı 1 milyar \$'dan 1,4 milyar \$'a yükselmiştir. Ülkenin ticaret ortakları başta Rusya olmak üzere BDT üyesi ülkelerinden Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Belarus ve Ukrayna'dır. BDT dışındaki temel ticaret ortakları Çin, Almanya, İsviçre, Türkiye, İngiltere ve ABD'dir. Yabancı ortaklı işletmeler Kırgızistan'ın toplam ihracatının % 16'sını gerçekleştirmektedir (www.tika.gov.tr).

Ana ihracat kalemleri altın, tekstil, değerli olmayan metaller, ayakkabı, tütün, alkollü içecekler ve bazı küçük çaplı teknik malzemelerden oluşmaktadır. Ana ithalat kalemleri ise, akaryakıt, doğal gaz, demir, makine, kimyasal ürünler, ilaç, yiyeceklerden oluşmaktadır.

Sovyetler birliğinin dağılması ile ülkede ciddi üretim düşüşleri yaşanmıştır. Nitekim SSCB bünyesi içerisinde olan herhangi bir ülke daha çok birlik içi talebi karşılamak amacıyla tüm gelişme, üretim ve sanayileşme politikalarını planlı ekonomi sistemine göre ayarlamıştır. Kırgızistan'da savunma sanayisi gelişme oranında bir nisbi büyüme sonucu küçük orandaki ham maddelerin kullanılması ve işlenmesi dışında, sanayi sektöründe hemen hemen hiç piyasa şartlarına uygun üretim yapılmamıştır. Endüstriyel üretim halen bağımsızlık öncesi dönemin altındadır. Kırgızistan'ın toplam sanayi üretiminin üçte birini yabancı ortaklı işletmeler gerçekleştirmektedir. Kırgız hükümeti 2001 yılında ülkenin ekonomik istikrarını kuvvetlendirmek amacıyla 10 yıllık bir gelişme planı yayınlamıştır. Bu planın hedefleri özetle şöyledir; Turizm, telekomünikasyon ve taşımacılığın modernizasyonu, Devletin ekonomideki düzenleyici rolünün azaltılması ve rasyonelleştirilmesi, daha sağlam mali ve para politikaları ve vergi politikası uygulanması, yargı sisteminde reform, fakirliğin önlenmesi ve işsizliğin azaltılması, bankacılık sektörünün güçlendirilmesi. GSMH 2010 yılında 212 milyar Som olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam 2006 yılında 113 milyar Som'luk tutara tekabül etmektedir. Bu dönem içerisinde ekonomi büyüme hızı 2006-2008 yılları arası ortalama %25, 2008 sonrası %5'lere inmiştir. 2006 yılından 2010 yılına kadar olan büyüme kur farkının kaynaklanan etkiden arındırılması sonucu %51'lik bir ekonomik büyüme gerçekleştiği saptanmıştır. Bu

rakamlar dolar bazında 2006 ve 2010 yıllarında sırasıyla 2,9 ve 4,5 milyar dolar civarındadır. Ancak dış borç stoku 2006 yılında 1,9 milyar dolardan 2010 yılında 2,6 milyar dolara yükselmiş ve %34 bir artış göstermiştir. Bu göstergeler analiz edildiği zaman özellikle Dış borç/GSMH oranı da dikkate alınmalıdır. Tablo 11'den anlaşıldığı gibi bu oran incelenen dönem içerisinde %66'dan %58'e azalarak olumlu bir trend göstermiştir. Ülke nüfusu 5 milyonun biraz üzerinde olan bu ülkede dış borç/ihracat oranı da 2006 yılı sonunda % 221'den 2010 yılı sonunda %150'ye inmiştir. Ülkede ortalama yaşam süresi 68 yıldır ve kentli nüfusun toplam nüfusa oranı Dünya bankası verilerine göre % 35'dir. Şehirlere yoğun göç nedeni ile bu rakam devamlı artmaktadır.

Kırgızistan'da altyapı sisteminin zayıf olmasının en temel göstergelerin birisi o ülke genelinde yol ve ulaşım altyapısının bozuk durumda olmasından kaynaklanır. The Asian Development Bank'tan sağlanan bir proje ile başkent Bişkek ile Oş (ülkenin güney bölgesinin başkenti) arasındaki kuzeygüney bağlantı yolu çok yakın zamanda ıslah edilmiştir. Ülkenin Batı ile tek havayolu ulaşımı İstanbul aktarmalı olarak Türk hava yolu şirketi olan THY ile yapılmaktadır. Kırgız ulusal havayolu şirketlerinin ise modernizasyona girememesinden dolayı bir süre sonra uçuşlarını sona erdirmek zorunda kalacağı tahmin edilmektedir.

Hükümet ekonomik reform programlarını uygulamada istekli ve halkta bu programları desteklemektedir. 23 Mart 2005 ve 7 nisan 2010 devrimleri akabinde gerginleşen kuzeygüney ihtilafı Temmuz 2010'de yapılan acil cumhurbaşkanlık seçimi daha sonrası başarılı meclis seçimleri ile durulmuş gibi görünmektedir. Ancak geniş kapsamlı bir sosyal ve politik mutabakatın olmaması ve 2010 yılında kabul edilen yeni anayasa ile cumhurbaşkanlık yönetim sisteminde parlamento yönetim sistemine geçmesi ancak kağıt üzerinde kalmış ve bir çok cumhurbaşkanının yetkilerin kısıtlanması ve halen bir çok politik alanlara hakim olması ve istenen demokratikleşme ortamının halen tam olarak gerçekleştirilememesi nedeniyle eski sosyal ve politik sorunlar ileride uygun şartlar ve zemin oluştuğunda özellikle uluslararası etkilere açık olarak ortada durmaktadır.

Kırgızistan'da en büyük sektör tarım sektörüdür ancak o da organize olmamış ve sermaye yetersizliği ile belirli sorunlar yaşamaktadır. Yine de tarım sektörü 2001 yılında % 6,8'e kadar büyüyerek Kırgız ekonomisinin en hızlı büyüyen sektörü

olmuşsa da daha sonraki yıllarda bu oran düşmeye başlamış ve 2004'te % 4.1, 2010'da ise % 3 civarlarında kalmıştır (www.tika.gov.tr). 1994 yılında GSMH içinde tarımın payı % 38,3 ile birinci sırada iken, hizmet ve sanayi sektörü sırasıyla % 33,7 ve 23,9 olarak yer almışlardır. 2010 yılında ise birincilik % 45,3 ile hizmet sektörüne geçmiştir. Burada hizmet sektöründeki gelişmelerin yanında, tarımdaki düşüşünde önemli katkısı vardır. Tarım dışı mal ve hizmetler temel olarak şunlardan oluşmaktadır: madencilik, elektrik üretimi, turizm, tekstil, ambalaj sanayi ve benzeri hafif sanayi.

Madencilik; "Kumtor" isimli Kanada maden şirketi tarafından işletilen altın madenleri bunların en büyüğüdür. Kırgız-Kanada ortaklığı olan bu şirket 1997 yılında faaliyete geçmiştir ve % 30 hissesi Kanadalı Carneco madencilik şirketine ve % 70'i Kırgızistan devlet işletmesine aittir (Supaşeva, 2002, 85-86). Bu dağılım 2010 yılına doğru azalarak şuanda %33 oluşturmaktadır. 2002 yılında bu şirket 528.550 ons altın üretmiştir (28.3 gram * 528.550 ons= 14.957 gram) ki buda yaklaşık 15 ton altın demektir. Bu üretim miktarı 2010 yılı sonu itibariyle 18 ton olmuştur. (1,400 \$/ounce*18 ton/31,1034=1,6 milyar \$). Bu da yıllık nerdeyse toplam ihracatın 2010 yılında %70-80 yakını oluşturmaktadır. Kumtor madeninin rezervlerinin 731 ton civarında olduğu hesaplanmaktadır (Supaşeva, 2002, 85-86).

Elektrik üretimi açısından bakıldığında; ülke başlıca bir elektrik üreticisi konumundadır ve halen bu alanda büyük bir potansiyel mevcuttur. Ülkede su kaynakları bol miktarda varlığı ve muazzam ölçülerde hidroelektrik enerji üretimine elverişlidir. Ülke sahip olduğu büyük su kaynaklarının sadece % 10'unu kullanılabilmektedir.

Hidroelektrik enerjisi, ülke ihracatının yaklaşık beşte birini oluşturmaktadır. Ülke, Kazakistan, Özbekistan, Rusya ve Çin'e elektrik enerjisi ihraç etmektedir. Ancak elektrik enerjisinde ülkenin mevcut iletim hatlarının ve altyapının eskimiş olması nedeniyle büyük miktarda geniş yatırımlara ihtiyaç duymaktadır.

Turizm ve diğer endüstriler açısından bakıldığında; ülkenin coğrafyası ve dağların konumu turizm sektöründe büyük potansiyele sahiptir. Isık-göl önemli bir dinlenme mekanı olarak göze çarpmaktadır. Bunların dışındaki diğer endüstri alanları ise; tekstil, örme, hafif sanayi üretimi, ambalaj sanayi gibi sektörlerdir (www.tika.gov.tr).

DYSY'larının hangi ülkelere gideceğini belirleyen faktörlerden birisi de vergisel teşviklerdir. Bu teşviklerin her zaman kar azamileştirmesi gerekmemekte ancak sade ve basit olmaları da önem arz etmektedir. Bu açıdan bakıldığında Kırgızistan'da vergiler kompleks ve hesaplamaları uzun ve zahmetli bir süreç gerektirmektedir. Sosyal fon ödemeleri de ücret vergileri gibi oldukça komplekstir. Arasıra yetkili müesseselerin vergi düzenlemeleri konularında yetersiz bütçe nedeniyle çok temel kanunlar, düzenlemeler ve benzeri metinler yada uygulama yorumları çok seyrek yada hiç yayınlanmaktadır.

Bürokrasi hala ağır işlemekte ve bürokratik işlemler uzun sürmektedir. Yabancı yatırımcılar için oluşturulan devlet komitesinin çabaları da kırtasiyeciliği azaltıp arzu edilen düzeye indirememiştir. Geçiş ekonomileri için uluslararası doğrudan yabancı yatırım paradigması Kırgızistan için en önemli problemlerden biridir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının geçiş sürecindeki ülkelerin piyasa ekonomisine geçişlerini güçlendirmede önemli bir role sahip olduğu genel kanaatinin aksine Corbin (2005; 20-24), yabancı yatırımların yerel yatırımların ikamesi olmadığı görüşünü savunmaktadır. Ancak yerel yatırım araçları ve iyi düzenlenmiş mali piyasaların bulunması kaydıyla yabancı yatırımlardan gerekli verim alınabilir. Çünkü sadece DYSY'larının özellikle geçiş ekonomileri için yeterli olmayacağını bunun yanında portföy yatırımı gibi diğer yabancı yatırım araçlarının da önemli olduğunu vurgulamaktadır. Corbin (2005; 20-24), küresel seviyede DYSY' girişleri ile ülkenin kendi yerel yatırım seviyesi arasında karşılıklı pozitif bir ilişki olduğunu istatistik olarak göstermiştir. Benzer şekilde Kırgızistan'da Corbin (2005; 20-24)'in işaret ettiği uluslararası bir paradigma da mevcuttur. İşte bu paradigmadan kurtulmanın yolu özellikle geçiş ekonomilerinde DYSY'larının miktarını ve onlardan alınan verimi artırmak için kendi yerel finansal hizmetler piyasalarını kuvvetlendirme politikasını birinci öncelikli politika yapmaktır.

Özel sektör taleplerini hükümete ulaştıracak ve onlara çözüm getirecek bir mekanizma yokluğu da önemli bir problem olmaya devam etmektedir. Bunun yanında hükümet görevlilerinin özel sektöre bakış açılarını değiştirme ihtiyacı da önem arz etmektedir. Çünkü yaygın genel kanaate göre; “eğer özel sektör kazanıyorsa mutlaka yasadışı bir faaliyet yapıyordur” demektir (Corbin, 2005, 24).

Sözleşmenin kutsallığı tam olarak yürürlüğe konulup uygulamaya geçirilememiştir. Kişisel yatırımcılar devamlı olarak lisans, kayıt ve sözleşmelerin uygulanması

aşamalarında anlaşmazlıklarla baş başa kalmışlardır. Haziran 2002’de parlamentodan ticari arabuluculukla ilgili bir kanun geçmesine rağmen bu mekanizma yine uygulamada gerçek anlamda fonksiyonunu yerine getirememiştir.

Rüşvet hali hazırda önemli bir problem olmaya devam etmektedir. Birçok GOÜ’de olduğu gibi burada da rüşvet toplumun hemen her kesiminde varlığını sürdürmektedir. Her ne kadar hükümetler birinci önceliklerini rüşvetle savaşmak olarak ilan etseler, memurlar rüşvet karşıtı bilinçlendirme çalışmalarına katılmış olsalar ve özel bir anti-rüşvet polis birimi kurulmuş olsa bile uygulamada rüşvet problemi henüz çözümlenmiş bulunmamaktadır. Zaten Kırgızistan henüz OECD’nin rüşvetle mücadele anlaşmasını imzalamamıştır. Rüşvetçilik hala Kırgızistan ekonomisindeki yaygın konumunu muhafaza etmektedir.

Yabancı yatırımlara karşı ayrımcılık yapılmamasına rağmen lisans ve başvuru aşamalarında şeffaflık olmaması bir ayrımcılık olasılığı olarak algılanabilmektedir. Ayrıca vergi otoritelerinin yabancı firmalara karşı olumsuz bakış açıları da ayrı bir uygulama problemi olmaya devam etmektedir. Yabancı yatırımcılar teorik ve yasal olarak eşit muameleye tabi olmakla birlikte, yerli özel sektör yada devlet firmaları karşısında onların kendi ikili ilişkileri sayesinde işlerini yürütmelerine karşın “sistemin nasıl çalıştığını” bilmemekten kaynaklanan nedenlerle, açıkça ayrımcılığa uğramasalar bile dezavantajlı durumdadırlar.

Şu ana kadar Kırgız hükümeti tarafından herhangi bir kamulaştırma yada millileştirme yapılmış bulunmamaktadır. Ancak önceki yıllarda tartışmalar vuku bulduğunda banka hesapları ve diğer likit kıymetli varlık hesapları dondurulmuştu. Bu da yabancı yatırımcıların bu ülkeye gelmelerindeki isteksizliğin sebeplerinden biri olarak gösterilebilir.

5. SONUÇ

Mali piyasalardaki sermaye hareketleri, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında, dünya ödemeler dengesinin bir parçası olarak değerlendirilmiş ve DYSY'lar de uzun süreli sermaye hesabının önemli bir kalemini oluşturmuştur. Bu tür yatırımları, genellikle dünya çapında faaliyette bulunan ÇUŞ'ler, yeterli altyapının olduğu ekonomik ve siyasal istikrarın sağlandığı büyük pazarlara sahip gelişmiş ülkelerde yapmayı tercih etmiştir. Günümüzde de DYSY'ların yaklaşık %80'i gelişmiş ülkelerde; kalan % 20'si de GOÜ'ler ve çok cüzi % anlamda GEÜ'ler nezdinde gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla GEÜ'lerin DYSY'leri ekonomik gelişme ve kalkınma hamlelerinin önemli bir parçası olarak kabul etmeleri ve bu yatırımlardan sadece onda birini ülkelerine çekebilmeleri, kıyasıya bir rekabetin doğmasına sebebiyet vermiştir.

DYSY'lar, özellikle 1970'lerden itibaren ulaşım ve haberleşme maliyetlerinin dünya ölçeğinde ucuzlaması ve buna bağlı olarak küresel üretim süreçlerinin gelişmesiyle birlikte ülkelerin gündemine yoğun biçimde girmiş bir olgudur. Özellikle, ucuz emek gücü ve doğal kaynak arayışı içinde olan ÇUŞ'lar, DYSY'larını GOÜ'lere ve GEÜ'lerine kaydırmaktadır. Ayrıca, UNCTAD, DB, OECD, IMF gibi kuruluşlar tarafından bu tür yatırımlar, GOÜ'lere ve son 20 yıllık dönem içinde GEÜ'lerine yönelik yeni bir gelişme ve kalkınma kavramının tanımlanmasında temel bir araç “gelişme ve kalkınmanın lokomotifi” olarak sunulmaktadır. Yabancı yatırımcılar, küreselleşme ile birlikte girmek istedikleri ülkelerin “MAI, TRIMS, TRIPS ve benzeri” dünya ticaret sistemi çerçevesinde oluşturulan anlaşmalara katılma derecesine önem vermektedir. Dolayısıyla, GOÜ'lerin ve GEÜ'lerin karşısına çıkan bu yatırımcı profili özde basit girişimcilerden oluşmamakta, dünyanın dört bir yanında örgütlenmiş, girdikleri ülkelerin politikalarını etkileyebilme gücüne erişmiş girişimcilerdir. DYSY'lerin serbestleştirilmesi sayesinde, yabancı girişimin sermaye, emek, teknoloji ve benzeri üretim unsurlarıyla “dışarı”nın “içeri”ye taşınması gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle; DYSY'ler, uluslararası mal ve hizmet ticaretinin serbestleştirilmesinden daha fazla müdahaleci ve daha bağımlılık sağlayıcı olabilmektedir. Zira, ulusal pazarlara sadece mal ve hizmet akmamakta, tüm unsurlarıyla DYSY girmektedir. Bu özellik de serbestleştirmeye taraf olan devletlerin tümünün birlikte benimsemesi gereken ve ulusal gereksinimler yerine, serbestleşmenin gereksinimlerini esas alan ortak kuralların konmasını, pazarı düzenleyen devlet mekanizmalarının ve hukukun ortak bir yaklaşımı gerektirmektedir. Bu olgu, bir anlamda ulusal özelliklerin, gereksinimlerinin ve ulusal müdahale araçlarının terk edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bunun da ötesinde

DYSY'ler ile birlikte yerli-yabancı ayrımı kaldırılmak suretiyle köklü bir serbestleştirmeye geçilmektedir. Bu tür serbestleşme, ulusallığı hukuken ortadan kaldırmakta ve ulusal pazarlar yerini açık dünya pazarına bırakmaktadır. Böylelikle, iç dengelerden korunmak, kurtulmak isteyen yerlinin, yabancı ile ortaklık kurup kendi ülkesinde yabancılık üstünlüklerinden yararlanmaya ve yabancı hukukun öznesi olmaya yönlendirecek kadar özendirecek bir yabancılaştırma gündeme getirilmektedir. “Yatırım İklimi Yasaları” ve çok taraflı anlaşmalar, ÇUŞ'ların sadece ulusal pazarlara egemen olması ile yetinmeyerek tüm dünyayı tek pazara dönüştürmektedir.

Söz konusu pazarda yerini alabilmek için ve yerli ve yabancı şirket ayrımını sona erdiren küreselleşme olgusu ile kaynak açıklarını DYSY'lara yönlendiren ülkeler, bir anlamda dış kaynaklı krizlere karşı önemli ölçüde koruma sağlamış olmaktadır. Ekonominin kırılganlığa uğradığı anda ülke dışına çıkabilme yeteneği zayıf olan bu yatırımcılar da, en az ulusal firmalar kadar krizden etkileneceklerinden, yatırım yapmış oldukları ülkelerin krize girmesini ve dolayısıyla kârlılıklarının azalmasını istemezler. DYSY girişlerinin olumlu etkilerinin maksimizasyonu ve olumsuz etkilerinin minimizasyonu oldukça karmaşık bir konu olup, ilgili ülkelerin politik ve kültürel yapıları, kalkınma planları, piyasa koşulları ve kurumsal yapılarıyla yakından ilgilidir. Ülkelerarası farklılaşmalar da, yabancı yatırımların etkin yönetiminde kullanılabilecek olan politikaların değişebileceğini ve dolayısıyla genel bir yaklaşım olmayacağını ortaya koymaktadır. Bu kapsamda ülkelerin kendi özel koşullarını da dikkate alarak politikalarını oluşturmaları ve izlemeleri gerekmektedir.

Öte yandan GEÜ'lerin DYSY'leri gelişme ve kalkınma hamlelerinin önemli bir parçası olarak kabul etmeleri ve bu grup ülkelerde bu tür yatırımlardan sadece onda birini ülkelerine çekebilmeleri, şiddetli bir rekabetin platformun doğmasına sebep vermiştir. Bu rekabet GEÜ'si olan Kırgızistan başta olmak üzere diğer ülkelerin de politikalarını etkilemiş ve özellikle 1990'lı yıllar sonrasında hayata geçirilen düzenlemeler ile ülkeye giren DYSY miktarlarında artışlar yaşanmıştır. Kırgızistan, DYSY'lar açısından büyük bir potansiyele sahip olduğu halde, sürekli ve hızlı büyüyen dünyada ve GEÜ'ler ve özellikle BDT ülkeleri arasında, DYSY'lardan arzuladığı payı 2010 yılı sonuna kadar alamamıştır.

Bunun temel nedeni periodik siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, uzun vadeli stratejik ülke gelişme ve kalkınma planların yapılamaması ve yokluğu, ülke içinde ve Orta-Asya komşu ülkelerle gizli gerginlikler ve bölgedeki Rusya, ABD ve Çin gibi dev ülkelerin jeopolitik çıkar konumu ve belirsizlikler, etkili özelleştirme politikasında aksamalar,

vergi mevzuatındaki eksiklikler sonucu büyük ölçüde kayıt dışı ekonomi, hukuk sistemi ve adalet mekanizmasındaki aksaklıklar, bürokratik engeller, gibi temel unsurların varlığıdır. Her ne kadar 2005 sonrası dönem önceki dönemlerle karşılaştırıldığında BDT, Orta-Asya ülkeleri ve Kırgızistan'ın doğrudan dış yatırımları mukayeseli daha yüksek gözükse de, 2008 sonrası dünya genelinde ve GEÜ'ler içersindeki payı hızla gerilemiştir. Oysa, doğrudan yatırım mevzuatının, dünyanın en liberal mevzuatlarından biri olarak şekillendirilmesine, pek çok kısıtlamaların kaldırılmasına (DTÖ üyelik), son derece liberal dış ticaret politikası yürürlüğe geçirmiş olmasına, tarihi İpek-Yolun geçtiği jeopolitik konumuna, bölgenin doğal zenginlikleri ve belirli tüketim kalıpları gelişen 280 milyonluk bir nüfusa sahip bölgenin ve nitelikli, verimli ve rekabet edebilir maliyette çalışabilir işgücüne sahip olmasına, gelişmiş ulaşım ve iletişim altyapısının bulunmasına, ve dünya ticaret sistemine ilişkin bir çok anlaşmalara işlerlik kazandırmasına rağmen yabancı yatırımcılar bölgeye ve ülkeye çekilememiştir.

Dolayısıyla, Kırgızistan'ın DYSY'leri ülkeye çekememesi, yalnızca finansal kaynak kaybına değil, DYSY'lerin ülkelere sağladığı yararlardan da yoksun kalınmasına neden olmuştur. Söz konusu faydalarda en önemlisi DYSY'lerin gelişmenin finansmanını sağlamada büyük katkı yapmasıdır. Kırgızistan'ın hızlı büyümesinin ve dolayısıyla ülke refahının artırılmasının temelde iki yolu vardır. Bunlardan birincisi dış kaynağa basvurmak iken, diğeri yurtiçi tasarrufları veya sermaye hasıla katsayısını yükseltmektir. Yurtiçi mali piyasanın ve dolayısıyla bankacılık piyasasının geliştirilmesi, ve bu finansal enstitülerine olan güvenin artırılması ancak bu şekilde halkın tasarruflara yönelmesi mümkün olabilir aksi halde yurtiçi tasarrufların artırılması olanaksızdır. Buna ek olarak devlet gerekli dolaylı vergilere ayarlamak suretiyle tüketimi caydırıp, tasarrufu teşvik edebilir.

Diğer yandan çekilebilen DYSY'lerin miktarı kadar niteliği de çok önemli rol oynar. DYSY'lerin niteliği ile kastedilen ihracata katkı sağlayan, üretim verimlilik artışına yol açan, diğer ekonomi sektörlerini zincir etkisiyle katma değer yaratan ve beraberinde getireceği teknolojiyi yerli firmalara yansıtan yatırımlardır. Bu itibarla çalışmada DYSY'lerin ekonomik büyüme, ödemeler bilançosu, ihracata katkı, istihdam ve teknoloji üzerine etkileri incelenmiştir. Dünyada çapında yapılan araştırmalar sonucunda ekonomik büyüme ile DYSY girişi arasında DYSY'lerdeki bir ile iki yıllık gecikme göz ardı edildiğinde olumlu bir ilişki olduğu söylenebilir.

Kırgızistan'da bağımsızlıktan sonra son 10 yıllık bir zamanda ülkeye giren sermayenin

yaklaşık olarak yarısının ülkeyi terk ettiği görülmektedir. Baska bir deyişle, DYSY'lar uzun dönemde ülkenin ödemeler bilançosuna olumlu katkı yapmamıştır.

Bu kapsamda teoride GEÜ ekonomileri için kaynak yetersizliği boyutunda finansman kaynağı olarak gündeme gelen DYSY'ların yukarıda yapılan değerlendirmeler çerçevesinde genel olarak Kırgızistan pratiginde beklenen sonuçları vermediği varsayılmaktadır. Bunun temel sebebi ise cari açık ve kamu borçlanma gereksiniminin yol açtığı reel faizlerdeki yüksekliğin makro ekonomik dengeleri kırılgan yapması ve kriz beklentisi doğurması olabilir. Bunun sonucunda Kırgızistan'a yapılan yatırımlar nitelikli olmaktan uzak olup, imalat sektörü yerine daha çok hizmet sektörüne yönelmiştir. Dolayısıyla imalat sektörüne yapılacak yatırımların teşvik edilmesi, ihracatın özendirilmesi ve teknolojinin yerel firmalara da sirayetini imkan verecek düzenlemelere gidilmesi uygun olabilir. GEÜ'leri ve Kırgızistan, DYSY'lar ile ilgili politikaların oluşturulmasına yön vermesi amacıyla, dünyadaki DYSY'lare ilişkin eğilimler, tecrübe, pratik çözümler ve politikalar dikkate alınarak hazırlanacak bir yabancı yatırım stratejisine ihtiyaç duymaktadır. Bu kapsamda oluşturulacak politikalarla uzun dönemli ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanması ve kayıt dışılığın önlenmesi, bütçe açıklarının kapatılması, dış borç yükünün hafifletilmesi, cari açık için sağlam finansman kaynakları bulunması gerekmektedir. Vergi idaresinde etkinleştirilmesini sağlayarak etkinliği artıracak, cezaların caydırıcı düzeylere getirilmesi ile vergi toplamayı sağlıklı hale getirecek ve vergi sisteminin basitleştirilerek vergi vermeyi teşvik edecek köklü bir vergi reformu kaçınılmazdır. Fikri mülkiyet hakları ve rekabetin korunması konularında mevzuat bazında yaşanan olumlu gelişmelerin, kurumsal yapı ve uygulamada da uluslararası standartlara uygunluğunun sağlanması yoluyla tamamlanması gerekmektedir. Ülke kalkınmasına ve rekabet gücünün artırılmasına katkıda bulunacak sektörler ve özellikle ileri teknoloji gerektiren alanlarda yapılacak yerli ve yabancı yatırımlar için, ucuz enerji temini kolaylıkları, arazi tahsis ve vergi tatili veya geçici muafiyet uygulamaları gibi ek teşvik sistemine ilişkin düzenlemeleri ile uygulamaya koymak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Agarwal, J.P., ANDREA, G.P. 1991. **Nunnenkamp: Foreign Direct Investment in Developing Countries: The Case of Germany**, Tübingen: Mohr: Kileler Studies 238.
- Akdoğan, Abdurrahman. 2003. **Kamu Maliyesi**, 9. bs. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akın, Fetullah. 1998. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye Örneği. Doktora Tezi, GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alkın, Erdogan. 2000. Büyüme-İstikrar-Yabancı Sermaye İlişkisi. **TCMB Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye Semineri, 8-12 Mayıs 2000**. Ankara: TCMB.
- Aslan, Nurdan. 1997. **Uluslararası Özel Sermaye Akımları: Portföy Yatırımları ve Sıcak Para Hareketleri**, 2. bs. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Bedestenc, Kara, Çetin. 2004. Sermaye Hareketleri ve Kalkınma. **Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular**, ed. Selim Taban, Mehmet Kar. Bursa: Ekin Kitabevi: 257-278.
- Borensztein, LEE, Gregorio, Eduardo. 1998. How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth”, v.45. **Journal of International Economics**.
- Budak, Feyzullah. 1997. **Kırgızistan, Dünü, Bugünü, Yarını**. 2. b.s. Ankara: Ocak Yayınları.
- Butler, Stuart. [16.03.2004]. Kamu Hizmetlerinin Özelleştirilmesi. çev: Coşkun Can AKTAN.Erişim:<http://www.canaktan.org/ekonomi/ozellestirme/aktan-makaleler-ceviriler/butler-kamuhizmet-ozellestirme.htm> (16.03.2004)
- Christofferson, Doyle, Peter, 1998. **From Inflation to Growth: Eight Years of Transition**. IMF. Washington D.C.
- Çalışkan, Özgür. 2003. Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Bir Değerlendirme. **Dünyada ve Türkiye’de Ekonomik Gelişmeler**, s.13. Ankara: DTM Yayını.
- Demir, Musa. [15.03.2004]. Kazakistan’da Geçiş Ekonomisi Uygulamaları ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci. <http://www.foreingtrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/piyasa.htm>
- Dereköy, Hamdi. 1994. **Çok Uluslu İşletmeler, Joint Venture Uygulamaları ve Türkiye Örneği**, Ankara: Ekonomik Araştırma ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü Yayınları.
- EBRD. 2009. **Twenty Years of Transition-Economic Transition in Central and Eastern Europe, the Baltic States and the CIS**, Transition Report 2009. London.
- EBRD. 2008. **World Economic Outlook**. IMF. Washington D.C.
- Gibson, Heather, Tsakalatos. Euclid. 2001. Uluslararası Borç Krizi: Nedenler, Sonuçlar ve Çözümler. **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Gerilemesi**, der. Senses, F. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güçlü, Yücel. “Yabancı Sermaye Çekimi, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmaları”. **Uluslararası Ekonomik Sorunlar**. Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayınları. s. 8 (2001): 1-5.
- Güngör, Bayram. “Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanan Yabancı Direkt Sermaye Politikaları”. **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, s. 200 (2002): 73-84.
- Gürgen, Snoek, Craig, Mc Hugh, Izvorski, Rooden, R.Van. 1999. **Economic Reforms in Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan**. Occasional Paper 183, IMF Washington D.C.

- _____. 2003. Central Asia: Achievements and Prospects. Vol.37, No.3. Finance & Development, A Quarterly Magazine of the IMF.
- Janos Kornai, 2000. **What the Change of System from Socialism to Capitalism Does and Does Not Mean**, v.14. Journal of Economic Perspectives.
- Kaynak, Muhteşem. 1988. **Büyüme Teorileri**. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- _____. 1990. **Ekonomik Kalkınma**. Ankara: Gazi Üniversitesi, Ders Notları.
- Kazgan, Gülten. 1988. **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, 2. bs. İstanbul: Altın Kitaplar.
- _____. 2002. **Küreselleşme ve Ulus-Devlet**. 2. bs. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- _____. 2010. **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**. 15. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kırgızistan Milli İstatistik Komitesi. 2010. **20 Yıl İçerisinde Bağımsız Kırgızistan**. Bişkek.
- Kırgızistan Ülke Raporu, 2010. Ankara: No:31. TİKA Yayınları.
- Kolodko, G. Wayne. 2001. **Globalization and Catching-Up: From Recession to Growth in Transition Economies**. IMF. Washington D.C.
- Koyçuyev, Turar. 2002. **Sovyet Sonrası Yeniden Yapılanma – Teori, İdeoloji, Realiteler**. çev. Seyfullah ÇEVİK vd. Bişkek: Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Kozul, Wright, Richard. 1995. Transnational Corporations and The Nation State. ed. Michie, Smith, J. G. **Managing The Global Economy**. New York: Oxford University Press.
- Lipsey, Richard G. 1984. **İktisat-1**. çev. Ö. Faruk Batırel vd. Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi.
- Mater, Bannock, Graham. 1995. **International Dictionary of Finance**, 2nd Edition. England: The Economist Books.
- Milgate, Newman, Eatwell, John. 1988. (Ed.); **The New Palgrave A Dictionary Of Economics**, Volume 2 (E to J), Tokyo: Maruzen Company Limited, 1988.
- Narin, Gökhan. 2007. Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Özellikleri ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Olası Etkileri. Yüksek Lisans Tezi. GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ongun, Alpar, Cem. 1987. **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Özel Kuruluşlar: Azgelişmiş Ülkeler Yönünden Değerlendirmesi**, 2. bs. İstanbul: Türkiye Ekonomi Kurumu.
- _____. 1985. **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar**, Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını.
- Öğütçü, Mehmet. 2002. Attracting FDI for Russia's Modernization. **Dış Ticarete Durum Dergisi**. İstanbul: Turktrade.
- Özilhan, Tuncay. [16.03.2004]. Zorunlu İhtiyaç; Yabancı Sermaye. <http://www.tusiad.org/yayin/gorus/55/4.pdf>
- Parasız, İlker. 2005. **Kalkınma Ekonomisi**. Bursa: Ezgi Kitabevi
- _____. 2003. **Ekonomik Büyüme Teorileri** (Dinamik Makro Ekonomiye Giriş). Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Peter J. Boettke, "Is the Transition to the Market too important to Be Left to the Market? <http://www.econ.nyu.edu/user/boettke/transition.l.html>
- Tanzi, George Tsibiuris, 2000, **Fiscal Reform over Ten Years of Transition**. IMF. Washington D.C.
- T.C. Başbakanlık DTM, İstatistik Verileri ve Ülke Raporları Business Information Service for the Newly Independent States <http://www.bisnis.doc.gov>

- The Economist Intelligence Unit. 2008. **Kyrgyz Republic-Tajikistan Country Report**.
- _____. 2009. **Kyrgyz Republic-Tajikistan Country Profile**.
- Transition Economies: An IMF Perspective on Progress and Prospects, Issues Briefs for 2000, November, 2000.
- Sanjaev, Gupta and others. 2007. Transition Economies. **How Appropriate is the Size and Scope of Government?**. IMF. Washington D.C.
- Sachs, Zinnes, Yair, Eliat. 2000. **Patterns and Determinants of Economic Reform in Transition Economies: 1990-98**. CAER II Discussion Papers no: 61, Harvard Institute for Economic Development.
- Savaş, Vural. 1962. Az Gelişmiş Memleketlerde Kalkınmanın Finansmanı, Doktora Tezi, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Seyidoğlu, Halil. 1993 **Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama**, 9. bs. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- _____. 2003. **Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama**, 15. bs. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- UNCTAD. 2007. **World Investment Report 2002: Transnational Corporations and Export Competitiveness**, New York and Geneva: United Nations.
- _____. 2006. **World Investment Report 2003: FDI Policies for Development: National and International Perspectives**, New York and Geneva: United Nations.
- UNDP. 2009. **İnsani Gelişme Hakkında Milli Rapor**, Bışkek.

ÖZGEÇMİŞ

Nurbek Karatalov, 8 Haziran 1981 yılında Kırgızistan'ın başkenti Frunze (Bişkek) şehrinde doğdu. Orta ve Lise öğrenimini 1998 yılında Bişkek Kırgız-Türk Erkek Lisesi'nde tamamladı. Temmuz 2002 yılında Dokuz-Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat bölümünden mezun oldu. Eylül 2002 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Yüksek Lisans programına başlar. 2005-2007 yılları arası Anadolı Cam Sanayi A.Ş.'nin Rusya'daki fabrikasında finans müdürü yardımcısı, 2007-2011 yılları arası Deloitte&Touche Uluslararası Denetim Şirketinde baş müşavir olarak çalışır. 2011 yılından bu yana Bakai-Bank A.Ş.'de genel müdür yardımcısı pozisyonunda çalışmaktadır.

Nurbek Karatalov halen Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Yüksek Lisans programına kayıtlıdır.

İletişim Bilgileri: nurbek.karatalov@gmail.com